

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI**

**SULTAN ABDÜLAZİZ'İN AVRUPA SEYAHATI VE OSMANLI
MODERNLEŞMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkerim Buğrahan BULUT

KOCAELİ-2019

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI**

**SULTAN ABDÜLAZİZ'İN AVRUPA SEYAHATI VE OSMANLI
MODERNLEŞMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulkerim Buğrahan BULUT

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Gül CEYLAN TOK**

KOCAELİ-2019

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN AVRUPA SEYAHATI VE OSMANLI
MODERNLEŞMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Abdulkerim Buğrahan BULUT

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 02/10/2019 - 25

Jüri Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Gül Ceylan TOK

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi İtir Aladağ Görentaş

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Turan

KOCAELİ-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERLEŞEN DÜNYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU	7
1.1 Modernleşme Kuramları Üzerinden Medeniyet Eleştirisi	7
1.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Algısı	15
1.3 Osmanlı'nın Avrupa Tanımlamasındaki Değişim	20
1.3.1 Avrupa Tanımlamasındaki Değişim: Ahmet Resmi Efendi Etkisi	21
1.3.2 Avrupalı Tanımlamasındaki Değişimin Diplomasi Üzerindeki Etkisi.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. SULTAN ABDÜLAZİZ'E KALAN MODERNLEŞME MİRASI	31
2.1. Sultan III. Selim'in Modernleşme Mirası	31
2.2. Sultan II. Mahmud'un Modernleşme Mirası.....	37
2.2.1. Mısır Bunalımı	40
2.2.2. Sened-i İttifak ve Modernleşme Hamleleri	45
2.3. Sultan Abdülmecid'in Modernleşme Mirası	50
2.3.1. Tanzimat Fermanı'nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi	52
2.3.2. Kırım Savaşı'nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi	53
2.3.3. Paris Barış Konferansı ve Islahat Fermanı'nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi ...	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN İKTİDARI VE SEYAHATLERİ	62
3.1. Sultan Abdülaziz'in İktidarını Sağlaması.....	62
3.2. Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati.....	64
3.3. Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati.....	67
3.3.1. Fransa Seyahati'nin Modernleşme Üzerindeki Etkisi.....	68
3.3.2. İngiltere Seyahatinin Modernleşme Üzerindeki Etkisi.....	74
3.3.3. Prusya ve Avusturya Seyahatlerinin Modernleşme Üzerindeki Etkisi....	78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN MODERNLEŞME MİRASI	80
4.1. Abdülaziz Modernleşmesi ve Osmanlı Modernleşme Sürecinin İflası	80
SONUÇ	97
EKLER	101
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ	119

ÖZET

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN AVRUPA SEYAHATI VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu kendisini kazanamayacağı bir yarışın içerisinde bulacaktır. Osmanlı'nın bu modernleşme yarışına Sultan III. Selim döneminde dahil olduğunu kabul edersek, Sultan III. Selim'den Sultan Abdülaziz'e kadar geçen süreçte Osmanlı İmparatorluğu yarışa katılabilmeyi şartlarını yerine getirebilmek için bir ön hazırlık yapmıştır desek yanlış olmaz. Bir karşılaştırma yapacak olursak Batı medeniyetinin Sanayi Devrimini tamamladığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu daha, sonunda kalemienin (bürokrasi) kazanacağı, bir iktidar savaşı yaşamaktadır. Bu tezin iddiası Osmanlı modernleşmesinin sorunlarının Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile belirgin hale geldiğidir. Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatine çıkmadan önce de Batı medeniyeti hakkındaki bir fikri olsa da gerçekleştirilen seyahat sırasında iki medeniyet arasındaki modernleşme farkını kendisi gözlemlemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesi yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmeye çalışılan bir süreç olduğu için halk tabanında çok karşılık bulamamıştır. Bu yüzden en tepedeki isim olan Sultanın Avrupa'da kendi medeniyetleri ile rakip gördüğü medeniyet arasındaki farkı gözlemlemesi, Sultan'da modernleşme yarışında geri kalındığı düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Modernleşmesi, Sultan Abdülaziz, Avrupa Seyahati

ABSTRACT

Sultan Abdülaziz's visit to Europe and the Ottoman Modernization

By the 18th century, Ottoman Empire find itself in a race in which it cannot not win. If we assume that Ottoman Empire participated in this modernization race during the reign of Sultan Selim III, It is not wrong to say that the Ottoman Empire made a preliminary reparation in order to fulfill the conditions of participation in the race from Sultan III Selim to Sultan Abdülaziz in the process. If we make a comparison, when the Western civilization completed the Industrial Revolution, the Ottoman Empire was going through a war of power, which would eventually bureaucracy win. The claim of this thesis is that the problems of Ottoman modernization became evident with Sultan Abdülaziz European journey. Sultan Abdülaziz had an idea about Western civilization before he went on his European journey, he observed difference between modernization of the two civilizations. Since the modernization of the Ottoman Empire was a process from top to bottom, it did not find much response on the people's base. Therefore, the highest person Sultan observation of the difference between his civilization and the rival civilization in Europe led to the idea that the Sultan fall behind in the race for modernization.

,Key Words: Ottoman modernization, Sultan Abdülaziz, Visit to Europe

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
der.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
ty.	:	Tarih Yok

GİRİŞ

Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği Avrupa Seyahatinin Osmanlı modernleşmesi hakkında uzun yıllar boyunca var olan ılımlı havanın bitmesine neden olup olmadığını anlama çabası, bu çalışmaya başlamaya beni sürüklemiştir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati öncesi ve sonrası Osmanlı modernleşmesini incelendiği zaman, seyahatten önce girilen modernleşme hamlelerinin daha büyük güçlüklerle karşılaştığını görürüz. Bu güçlüklerle karşılaşmalarına rağmen seyahat öncesi modernleşme hamlelerinin seyahat sonrası modernleşme hamlelerine kıyasla ayağı yere daha sağlam basan girişimler olduğunu fark ederiz. Örneğin modernleşme hamlelerinin önündeki büyük engellerden birisi olan yeniçeri ocağının kaldırılması Sultan III. Selim zamanında düşünülmüş olsa da ocağın kaldırılması için uygun ortam Sultan II. Mahmud döneminde oluşmuştur. Seyahat sonrasında da bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı donanmasının durumu neredeyse Barbaros Hayrettin Paşa'dan bu yana yeterli görünmemiştir. O dönemden Sultan Abdülaziz dönemine kadar birçok Sultan donanmayı iyileştirmeyi amaçlasa da gerekli ortam sağlanamadığı için başarılı olamamıştır. Ancak Sultan Abdülaziz, ekonomik anlamda yeterli bir imkân olmamasına rağmen Avrupa Seyahatinde hayranlıkla gözlemlemiş olduğu Avrupa donanmalarının seviyesine ulaşabilecek bir donanma kurmak için Osmanlı ekonomisinin iflasını getirecek aceleci bir tavır sergilemiştir. Bu çalışma ile birlikte Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirmiş olduğu Avrupa seyahatinden sonra başlatacağı aceleci olarak nitelendirebilecek modernleşme hamlelerin Osmanlı İmparatorluğunun, uzun bir birikimi olan modernleşme sürecinde var olan ılımlı havanın sonunu getirdiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın metodolojisi Fahri Sakal'ın "Tarih Yazımında Temel Kavramlar" adlı çalışmasında tavsiye ettiği gibi konu hakkındaki uzmanların çalışmalarının kılavuzluğu ile yakın tarihteki uzmanların yorumları incelenip, konuya yakın diğer sosyal bilimlerden de faydalanarak bir sentez oluşturulmasıdır. (Sakal, 2013; s.72-73.) Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirmiş olduğu Avrupa seyahatinin Osmanlı Modernleşmesindeki ılımlı havanın sonunu getirdiği tezini kanıtlanmaya çalışılırken, Sultan III. Selim'den başlatılmış olan Osmanlı modernleşme sürecini, seyahat öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilmiş olan modernleşme hamlelerini karşılaştırılacaktır. Sultan Abdülaziz'den önceki sultanların gerçekleştirmiş oldukları

modernleşme hamlelerini detaylandırarak Sultan Abdülaziz'in devralmış olduğu modernleşme mirası tartışılacaktır. Sultan Abdülaziz gerçekleştirmiş olduğu seyahatte oldukça ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştır. Bu ihtişamın nedeni görünürde bir İslam halifesi olan Osmanlı Sultanının darülharp topraklarına ilk seyahat amaçlı gezi düzenlemesi olsa da esas nedeni Sultan Abdülaziz'in seleflerinden almış olduğu modernleşme mirasıdır. Örneğin Sultan III. Selim'in eğitimlerini başlatmış olduğu ve Sultan II. Mahmud döneminde devlet yönetimini tam anlamıyla ele geçirmiş olan kalemiye sınıfının diplomatik anlamda beklenmeyen başarısı Sultan Abdülaziz'in modernleşme anlamındaki elinin en kuvvetli olduğu konudur. Aynı kalemiye sınıfı Avrupa seyahatinin de mimarı olmasına rağmen Osmanlı modernleşmesinin sonunu gelmesine engel olamaması, Daryush Shayegan'ın tanımlamasıyla “yamalanmış modernleşmenin” (Shayegan, 2014: s. 57) bir sonucu olduğu bu çalışmanın temel iddialarından biridir. Shayegan'ın, modernleşme yarışında önde bulunan ve modern çağı yönlendirebilecek gücü elinde bulunduran Batı medeniyetlerinin birebir kopyalanması, modern çağda başarı getirmeyeceği aksine ülkelerin kendinden olmayanı kendi medeniyetlerine yamalamasının sonucunun, ne artık eskisi gibi kendi ne de örnek aldığı ülke gibi modern olmayan, yamalanmış bir toplumun ortaya çıkmasına neden olacağını belirten *melez bilinç* durumu, bu tezde Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesinin sonunun gelmesini açıklamamızda yardımcı olacaktır.

Literatür taraması yapıldığında bu çalışmanın konusuna benzer birkaç çalışmayla karşılaşılacaktır. İlk olarak Nihat Karaer'in 2003 yılında yazdığı “Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları” adlı doktora tezi bu çalışmanın konusuna benzer bir çalışmadır. Karaer çalışmasında genel itibariyle Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati öncesi ve sonrası Osmanlı İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi durumu ele alarak Avrupa seyahatinin kronolojisini tutmuştur. Bu çalışmanın Karaer'in çalışmasından farklı noktaları ise, Karaer gibi Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde günü gününe ne yaptığının kronolojisini tutmaktan ziyade Sultanın Fransa gezisinde devlet yapılanması, İngiltere gezisinde donanma, Prusya gezisinde askeri ve Habsburg gezisinde de kültürel anlamdaki etkileşimine odaklanarak bu etkileşimin Osmanlı modernleşmesinin üzerinde neden olduğu değişimin boyutlarını açıklamasıdır. Bu çalışmanın konusuna benzer bir çalışma da Fatih Sefa Topçu'nun 2014 yılında

yazdığı “Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Mali Bunalım ve Uygulanan Mali Reformlar” adlı yüksek lisans tezidir. Topçu bu çalışmasında Sultan Abdülaziz döneminde iflas eden Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu durumu açıklamıştır. Yine Uğur Ünal’ın 2006 yılında yazdığı “Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu” adlı doktora tezi sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahatinden gözlemleyebilme imkânı bulduğu Fransa ve Prusya ordularının Osmanlı ordusundaki etkisine değinmiştir. Ebubekir Keklik’in 2009 yılında yazdığı “Osmanlı Devleti’nde Sultan Abdülaziz Devri Anadolu Islahatları” adlı yüksek lisans tezi Osmanlı modernleşme sürecinin Anadolu’daki etkisine değinmiştir. Işık Demirakın’ın 2006 yılında yazmış olduğu “A Study Of Ottoman Modernization On The City: The Sixth Municipal District Of İstanbul” adlı yüksek lisans tezi Osmanlı’nın modernleşme sürecindeki devlet yapılanmasındaki değişimi incelemektedir.

Modernleşmeyi, Ferit Devellioğlu’nun tanımlamasıyla *asrileşmeyi* (Devellioğlu, 1964: s. 27) “yüzünü geleceğe çeviren bir çağ” olarak tanımlar Findley (Findley, 2016: s. 15). Osmanlı toplumunun ve yöneticilerinin büyük problemi çağın şartlarının değil geçmişin ihtişamının geleceklere daha iyi şekil vereceği kanısıydı. Ancak 18. yüzyıl Osmanlı’nın gerçeklerini çok daha belirgin hale getirdi. Sadece *lanetlilerin ülkesindeki*¹ toplum ile değil kendi içinde bulunan, çağın şartlarına ayak uydurma konusunda Müslüman tebaaya göre daha başarılı olan gayrimüslimler ile kıyas yapıldığında dahi geri kalmışlık düşüncesi Osmanlı toplumu tarafından çok açık bir şekilde hissedilecekti (Findley, 2016: s.120). Oysa Avrupa ve Osmanlı (Türk) asırlar boyunca medeniyetlerini birbirleri üzerinden inşa etmişlerdi (Şirin, 2009: s. 32). Hayali bir öteki üzerinden kendi ihtişamlarını överken ötekini küçük görmüş ve eleştirmişlerdim. Osmanlı medeniyet inşasını sadece kendi tanımını bulmak için kullanmıştır ve geri kalana karşı koşulsuz bir “*bilmeye gerek yok*” anlayışı hakimdir (Bora, 2017: s. 15). Bilmek istediğinde ise sadece teknik olanı almak istemiş, tekniği oluşturan metafizik altyapıya karşı önyargıları devam ettirmiştir (Shayegan, 2014: s. 33).² Bu durum Osmanlı’nın kendinden olmayana karşı kapılarını tamamen kapattığı anlamına gelmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunun kendisini Batıdan soyutladığı için gelişmeleri kaçırdığı bakış

¹ Kâtip Çelebi Avrupa için “lanetlilerin ülkesi” tanımlaması yapar (Şirin, 2009: s. 24).

² Shayegan, kitabında genel olarak Batı ve Müslüman coğrafyasını karşılaştırmaktadır. Ancak Avrupa, kendi karşıtı olarak Türk-Müslüman sentezini kabul etmiştir. (Şirin, 2009, s.19). Biz de çalışmamızın devamında Müslüman ve Türk kavramlarını birbirlerinin muadili olarak kabul edeceğiz.

açısını sorunludur. Ahmet Resmi Efendi, Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Katip Çelebi, Ebubekir Ratip Efendi, Ömer Lütfi Efendi, Kara Mehmet Paşa gibi isimler Osmanlı İmparatorluğunun dış dünyaya karşı gören gözleri olmuş ve çok önemli eserler vermişlerdir.

Çalışmada Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin konu edilmesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. İlk olarak Sultan Abdülaziz, Osmanlı tarihinde bir ilk olanı gerçekleştirmiş, o zamana kadar ancak "*İslam ile şerefleştirmek*" için *cihat* düzenlenebilecek olan harp topraklarına barışçıl bir ziyaret gerçekleştirmiştir.³Böylece, hayali bir öteki üzerinden oluşturulan kimliklerin, ilk kez bu kadar üst seviyede, yerinde gözlemlenebilme imkânı oluşmuştur. Sultan Abdülaziz'in bu seyahati, sadece gelişmeleri yerinde görüp diplomatik destek sağlamaktan daha çok Avrupa'ya karşı "*Biz Osmanlı olarak hala ihtişamımızı korumaktayız.*" demenin bir yoluydu. Sultan Abdülaziz, saltanatı boyunca Osmanlı ihtişamının gözle görünür bir hale getirilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. O dönemde yapılan saraylar, dönemin ekonomik koşulları açısından karlı görünmemesine rağmen, ihtişamı kanıtlama çabasının bir sonucudur.⁴

Bu konu daha önceki çalışmalarda tarihsel olarak ele alınmış, Türk modernleşmesi üzerindeki etkisini değil sadece ordu ve sosyal yaşantı gibi konulardaki değişimleri karşılaştırmışlardı. Ya da bu çalışmalar *Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin* kronolojisini tutmuşlardı. Sultan Abdülaziz'in bu seyahatinin Osmanlı düşünce tarzı açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebileceğini düşünmekteyim. Klasik bir sınıflandırma ile Kuruluş Devri, Yükselme Devri, Duraklama Devri ve Çöküş Devri olarak ayrılan Osmanlı dönemlerinin dışında bir kronoloji tutmak Osmanlı modernleşmesinin anlaşılmasını kolaylaştırılacaktır. Halil İncalcık, rakiplerinden geride kalmış bir medeniyetin ileride olan medeniyeti yakalama çabasını modernleşme olarak tanımlar. (İncalcık, 1988; s.37.) Buradan modernleşmenin olması için bir dış etkinin olması gerektiği sonucu çıkartılabilir. Bu çalışmada da Osmanlıyı Batı medeniyetinin üstün bir konumda etki ettiği dönemi

³ Ali Paşa'nın ve Fuat Paşa'nın Avrupa devletlerine olan yakınlıkları şüphesiz bu ziyaretin organize edilmesini kolaylaştırmıştır. Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın Avrupa devletlerine yakınlığı için (Karal, Cilt 3, ty: s.338).

⁴ Bu düşünce tarzına Osmanlı ileri gelenleri arasında sıklıkla denk gelmekteyiz. Sadece payitaht İstanbul'u göz önüne alırsak birbirleri ardına yükselen minareler, birbirlerine komşu saraylar rahatlıkla gözümüze çarpacaktır. Konu hakkında bir İstanbul analizi için Bknz (Şehsuvaroğlu, 1953: s. 31).

milat olarak Osmanlı İmparatorluğunu iki döneme ayrılacaktır. Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Osmanlı'nın Avrupa'ya karşı olan psikolojik üstünlüğünü kaybettiği fark edilebilir. Akan zaman içerisinde yaşanan bu itibar kaybına çözüm bulma anlamında atılan ilk gerçekçi adımlar Sultan III. Selim zamanında gerçekleştirilmiştir. Daha önceden de belirtilmiş olduğu gibi Osmanlı her döneminde kendinden olmayanlardan haberdardı. Ancak kalemiye-ilmiye-seyfiye çatışması (Aksan, 1997: s.1-9), Batı medeniyetinin küffar olarak tanımlanmasından dolayı bir İslam ülkesinin küffardan gelene karşı olan ön yargısı (Kara, 2016: s.56-57), ileride olanı yakalayabilmek için gerçekleştirilecek olan girişimlerin kimleri kapsayacağı gibi öne sürülebilecek birçok nedenden dolayı çağın koşullarına tepki verebilme refleksini Osmanlı çoğu zaman gösterememiştir. Yusuf Akçura'nın da sıklıkla değindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu tebaasının çeşitliliği ve Halifenin Osmanlı Müslümanlarını mı yoksa tüm Müslümanları mı kapsadığı problemi modernleşme çabasını geciktirecek tartışmalara neden olmuştur. (Akçura, 2014: s.18-19.) III. Selim'in "Yeni Nizamı" ve elçiliklerin açılması belki gecikmiş ama olması gereken adımlardı. Akabinde Sultan II. Mahmud'un kendisine *gavur padişah* denmesine neden olacak olan çağın gerekliliklerini yakalama çabası, şüphesiz Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya karşı Osmanlı'nın rüşünü tekrardan ispat etme çabasının temelini oluşturmuşlardır.⁵Bu birikim daha sonraları Cumhuriyetin temellerini oluşturacaktır.

Bu çalışma toplamda dört bölümden oluşacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde modernleşme kuramlarıyla birlikte Osmanlı'nın modernleşmeye verdiği tepkinin ne olduğunu tartışıp, Osmanlı'nın kendini nerede konumlandığını tanımlamaya çalışılacaktır. Osmanlı için Avrupa'nın ne ifade ettiğini irdelerek Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirmiş olduğu seyahatin, *Osmanlı'nın yüzünü geleceğe çevirmesindeki* etkisinin ne derecede olduğu anlaşılacaktır. Osmanlı'nın gözünden Avrupa'nın neye benzediğinin anlaşılmasına *İbrahim Şirin*'in (Şirin, 2009: s. 31) ve *Suraiya Faroqhi*'nin (Faroqhi, 2010: s. 30) çalışmaları bizlere çalışmamızda yol gösterecektir.

⁵ Sultan Abdülaziz'in Viyana seyahati sırasında Viyana basınında yayınlanmış olan karikatürleri inceleyecek olursak bir nebze de olsa Sultan Aziz'in bu düşüncesinde başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Bknz. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s.38).

Çalışmamın ikinci bölümünde ise Sultan Aziz'in saltanatı devraldığına nasıl bir modernleşme mirası ile karşılaştığına odaklanılacaktır. İncelemeye III. Selim ile başlamak doğru olacaktır. Başlangıç noktası olarak III. Selim'in seçilmesinin nedeni olarak o döneme kadar gerçekleşen en radikal değişimin, *Nizam-ı Cedid*'in mimarı olması ve daha şehzadeliği döneminde Avrupa'ya olan merakı sonucu *Fransa Kralı XVI. Louis (Milliyet, 2012)* ile mektuplaşmasını gösterebilirim. III. Selim'in modernleşme hamlelerinin incelenmesi sırasında, dönemin en büyük tehdidi olan Rusya ve saltanatı ile çağdaş olan Fransız Devrimi göz ardı edilmeyecektir. III. Selim, haleflerine Batı ile olan düşünce aktarımını kolaylaştıracak yeni iletişim ağları oluşturarak büyük bir miras bırakmıştır (Zürcher, 2014: s. 46). Ben de çalışmada bu mirasa daha çok odaklanmaya çalışacağım. Sultan II. Mahmud ise merkezileşme alanında göstermiş olduğu çaba ve yeni bir bürokrat sınıfı oluşturma çabası ile ön plana çıkmaktadır (Karpata, 2013: s. 42). Bu iki nokta üzerine yoğunlaşarak, II. Mahmud tarafından oluşturulan yeni ortamın, Sultan Abdülaziz'in seyahati ve girişmiş olduğu modernleşme hamleleri üzerindeki etkisini anlamaya çalışacağım. Uzun süre boyunca Osmanlı'nın başını ağrıtan *Mısır-Kavalalı* probleminin zirve noktasında ulaştığı bir noktada saltanatı devralan Sultan Abdülmecid ise İlber Ortaylı'ya göre yeterince iyi anlayamamış bir padişahdır (Hürriyet, 2018) Sultan Abdülmecid dönemini incelenirken Mısır Sorunu hakkında yürütmüş olduğu siyasanın Sultan Abdülaziz'in seyahati üzerindeki etkisine detaylıca değinilecektir. Sultan Abdülmecid'in döneminde ilan edilmiş olan *Islahat Fermanı* ve *Tanzimat Fermanı*'nin sonuçlarının tutarlılığı, Sultan Abdülaziz dönemi ile kıyaslayarak incelenecektir. (Şengün, 2014: s. 33). Çalışmamın üçüncü bölümünde ise Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin kronolojik bir şekilde hikayeleştirilmeden Fransa, İngiltere, Prusya ve Avusturya ziyaretlerinde, teker teker hangi ülkeden neler beklediğini ve ziyaret sonucunda bu beklentilerinin gerçekleşme durumu anlatılmaya çalışılacaktır. Sultan Abdülaziz'in modernleşme mirasını devraldığı en önemli seleflerinden birisi olan Sultan III. Selim'in Fransa'ya karşı bakışı da düşünüldüğü takdirde, ilk ziyaretin gerçekleştirilmiş olduğu Fransa'ya diğer ülkelerden ayrı bir parantez açmak gerekecektir. Bu bölümde ziyaretle paralel olarak Fransa'nın Türk modernleşmesi üzerindeki etkisi de açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrası Osmanlı modernleşme sürecindeki değişimin üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERLEŞEN DÜNYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

1.1 Modernleşme Kuramları Üzerinden Medeniyet Eleştirisi

Modernleşmeyi bir kavram olarak tanımlamak oldukça zordur. Modernleşmeyi veya daha sade bir tabir ile “modern” olanı algılayabilmemiz için öncelikle “geleneksel” olanı iyi anlamamız gerekmektedir. Geleneksel olan denince akla ilk gelen toplumların geçmişlerinden getirmiş oldukları tecrübelerinin sonucu olarak hayatlarının her alanında belirli sınırlar veya kurallar getirmiş olan bir olgudur. Gelenek, toplumların yaşamlarını kolaylaştırmak için deyim yerindeyse bir tetik emniyeti işlevi görmektedir. Bu yüzden yeni olana karşı geleneksel toplumlarda her zaman bir ön yargı bulunmaktadır. Toplumların atalarının deneyip kısmen veya tamamen başarılı olduğu uygulamaları bir kenara bırakıp yeni bir olguya inanmak geleneksel toplumlarda bilinmeyen beraberinde getirmiş olduğu korkuya neden olmaktadır. Tanımlanmaya çalışılan geleneksel toplum yapılanmasından kasıt, bilginin toplum içerisindeki önemini yerini geçmişin tecrübesinin aldığı toplumdur. Bilgi, durağandan uzak olan sürekli bir birikim sonucunda üstüne koyarak ilerleyen bir olgudur. Geleneksel olanın sabitliği-değişmezliğinin aksine bilgi, sürekli güncellenecektir. Geleneksel toplumlar kendi bilgi birikimlerini yapmak yerine atalarının bir şekilde tecrübe edindiği, çoğu zaman çağın şartlarını sağlamayan tecrübelerle güvenerek hayatlarını idame ettirmektedirler. Toplumsal yapılanmanın temelini teşkil eden gelenek, toplumsal modernleşme süreçlerinin de belirleyicisi olacaktır. Geleneksel olanın her olaya bir cevabı bulunmaktadır. Bir olay yaşanmasa dahi yeni bir hikaye uydurulabilir. Bu bakış açısı ile birlikte geleneği oluşturan geçmiş, mevcut dünyanın getirdikleri ile birlikte değişim halindedir. Yeni dünyanın gereklilikleri ne kadar fazla talepte bulunurlarsa, gelenek o kadar fazla yeni hikayeler üretip toplumun yaşamında daha fazla yer edinmektedir. Yeni olanın talepleri arttıkça geleneği şekillendiren geçmişte yaşayanların da tanrısal nitelikleri o kadar fazla artıp insanların yaşamında daha fazla yer edinmektedirler. (Bauman,

2018: s. 134). Bu yüzden geleneği yıkmamanın ya da farklı bir ifadeyle modern olanı topluma kabul ettirebilmenin tek yolu yıkıcı bir eylemdir.

Cemil Meriç'e göre modern zaman Saint-Simon ile başlamaktadır. (Meriç, 1995: s.10). Saint-Simon daha ilk çalışmalarında yıkılacak olan kilisenin yerine; sevgi, ilim ve insanlığa olan inancın oluşturacağı yeni bir mabet yapmaktan söz etmiştir. Bu mabedin özelliği ise tüm insanlığın ortak çalışması ile ortaya çıkacak olmasıdır. (Meriç, 1995: s.30). Modernleşmenin temelleri böylece tüm insanlığa bırakılacak olan bir miras olarak atılmıştır. Modernleşme, geleneksel olanın aksine toplumlar üstü bir kavram olacaktır. Daha sonraları Saint-Simon'un ortak modernleşme mirası fikrine Bauman'dan da destek gelecektir. Modernite daha erken aşamalarında insanın bütünleşmesini uluslar seviyesine çıkarmıştır ve sosyal devletlerin yerini sosyal bir gezegen algısını oluşturmuştur tezini Bauman, ulusların birisinin modernite sürecinde geri kalmasının modernleşmesini tamamlamış uluslara da zarar vereceği için ulusal modernleşme değil uluslar üstü bir modernleşmeyi savunarak kuvvetlendirmiştir. (Bauman, 2018: s.36,58). Sınıfsal farklılıkların önemli olmadığı bu yeni modernleşme sürecinde Saint-Simon'a göre önemli olan, insanın hangi toplumsal katmanda olursa olsun insanlık için yararlı bir şeyler üretebilme arzusuna sahip olmasıydı. Saint-Simon ile birlikte emek yüceltilmiş ve aylıklık yerilmiştir. (Meriç, 1995: s.49). Saint-Simon modern dönem ile geleneksel dönemin farkını şöyle açıklamaktadır: *"Her düzenli toplum iki güce dayanır: manevi güç ve maddi güç. Ortaçağda manevi güç rahiplerin elindeydi, maddi güç savaşımların yani asillerin. Kurulacak yeni düzen de iki kuvvete dayanacaktı: manevi gücü bilginler, maddi gücü endüstriyeller temsil edecekti."* (Meriç, 1995: s.52). Daha sonraki süreçte Saint-Simon, kendi tanımlamasıyla *üreten ve asalakların* (asiller ve ruhban sınıfından bahsediyor) birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak, üreticilere-burjuvaya, köylülerin ve işçilerin doğal müttefiki oldukları çağrısı yaparak sosyalizmin de ilk söylemlerini oluşturmuştur. Saint-Simon'a göre modernleşme ancak sosyalizm ile tamamlanarak modern bir gezegene ulaşılabilir. Saint-Simon için eşek arıları ile bal arıları birbirinden ayrılmalıdır.⁶ (Meriç, 1995: s.55-75).

⁶ Saint-Simon, aylıkları eşek arılarına, insanlık için çalışanları ise bal arısına benzetmektedir. (Meriç, 1995: s.61).

Saint-Simon'dan sonra modernleşme düşüncesinin serpilmesini sağlayan, aynı zamandan Saint-Simon'un asistanlığını yapan Auguste Comte'un düşüncelerine değinmek gerekecektir. (Meriç, 1995: s.79-80). Comte'a göre modern bir toplum oluşturabilmenin tek yolu, toplumsal düzenin en baştan yapılandırmaktan geçer. Yani Comte'a göre temeli geleneksel olguların oluşturduğu bir toplum kendi temelini yıkmadan modernleşemez. Yeni toplumu düzenini oluşturacak olan olgu ise "bilim"dir. Pozitif bilimlerin şekillendirmediği bir düşünce yapısı Ortaçağın karanlıklarından modernleşmeye gidecek olan süreci yönetemeyecektir. Yine Comte'a göre modernleşen toplumun oluşturulması zaman alacak olan bir hareketliliktedir. Modernleşme yolunda atılan adımların zaman içerisinde olgunlaşarak toplum nezdinde kabul göreceğini düşünür. Toplum nezdinde kabul görene kadar geçen süreci de toplumun kapasitesini bilen pozitif ilimler ile harmanlanmış bir düşünce yapısına sahip isimler sürece liderlik edeceklerdir. Comte'a göre Ortaçağın din adamları, 18. asrı ise metafizikçiler şekillendirmekteydi. Modernleşmenin çağı olacak olan 19. yüzyılı ise bilginler şekillendirecekti. Modernleşmeye geçiş aşamasındaki sürecin uzunluğunu ise toplumların kapasitesi belirleyecekti. Toplumların kapasitesini belirleyen şey o toplumların endüstriyel kapasiteleri, pozitif ilimlerin hayatlarındaki önemi ve ekonomik parametrelerin durumuydu. (Meriç, 1995: s.79-80). Eisenstadt, Comte'un tezini biraz daha açıklayıcı olarak modern toplumun ulaşacağı aşamayı şöyle ifade eder: "Farklılaşmanın önemsendiği, iş bölümünün fazla olduğu ve iş kollarında uzmanlaşmayla birlikte kitle iletişim araçlarının arttığı bir toplumdur. Okur yazarlığın fazla olduğu için kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde etkisi oldukça fazladır." (Türköz, 2019: 7-8).

Modernleşme toplumun tüm kesimlerine hitap eden, etkisi altına alan bir süreçtir. Bu yüzden tanımlanması da oldukça zordur. Toplumların coğrafyalarına veyahut tarihlerine dayanan farklılıklarını göz önüne aldığımızda, modernleşmenin toplum üstü bir yapısının olması modernleşmenin evrensel olmasını sağlamıştır. Ancak Eagleton bu durumu "her şeyi kapsayan bir olgunun kendi sınırlarını kaybedeceğini ve zaman içerisinde içinin boşalacağını" ifade ederek eleştirmektedir. (Eagleton, 1996: s.26). Modernleşme kavramının zaman içerisinde değişimini Saint-Simon'un sosyalist vurgusundan zamanla kapitalist çizgiye kaymasında gözlemlenebilir. Michel Baud'a göre, daha önce Comte'un ifade etmiş olduğu modern toplum için geleneksel olan ne varsa yıkılıp baştan bir toplum

yapılandırılmasındaki yıkıcı etki kapitalizmdir. Yine Beaud'a göre modern dönemleri algılayabilmenin tek yolu, kapitalizmin yıkıcılığının iyi okunması gerektiğidir. (Beaud, 2015: s.13). Daha sonraları Hobsbawm, kapitalizmin yıkıcılığını, farklı milletlerin birleşerek el birliğiyle yokuş aşağı iteklemiş olduğu bir lastiğe benzetir. Bu yıkıcılık tıpkı o lastik gibi nereye gideceği öngörülemeyen bir muammadır. Ancak yine ortak bir birikim gücünün yönlendirmesindedir. (Hobsbawm, 2009: s.88).

Modernleşme süreci zaman içerisinde eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İlk eleştirel nokta ise Comte'un mutlaka olması gerekli dediği ve modernleşme tartışmalarının başlangıç noktası olan "geleneksel olandan kopuş" üzerinden gelmiştir. Anthony Giddens, "Alışkanlıklar eylemsizliği beraberinde getirmektedir. Toplumların geleneğini terk edecek bir eyleme geçmesi ise zor olan bir süreçtir. Toplumlar tarafından yeni hareketlerin onaylanması modern zamanda bilgidin kaynaklansa bile modern zamanın getirdiklerine verilen onayda geleneksel dürtüler kendisine yer edinmektedir. Ancak bu gelenek eski kıyafetlerinin yerine modern zamanın kendisine biçtiği iğreti giysileri giymektedir. Toplumların haklı olduğu bir çağda kanıtlanmış gelenekleri artık kendi tanımlamalarını 'modern olan' üzerinden yapmaktadır ve geleneğin modernite üzerindeki etkisi zaman içerisinde azalacak ancak kaybolmayacaktır." (Giddens, 1994: s.40). Giddens'a benzer bir yorumlamada bulunan Metin Çulhanoglu ise saf anlamıyla bir modernite olamayacağını, geleneksel olan ile modern olanın melez bir yapı ile var olabileceğini ifade eder. Modern olanın toplum üstü yapısından dolayı saf bir hal alamayacağını, geleneksel olanın ise toplumlara özel yapısından dolayı saf bir şekilde korunabileceğini ifade eder. (Çulhanoglu, 2002: s. 520-524).

Zamanla Batı medeniyeti içerisinde modernleşme kendi geleneğini oluşturmuştur. Batı medeniyetinin önde gelen ülkeleri olarak belirtebileceğimiz Prusya, Alman birleşmesini yaşamış, Fransa dünyayı sarsan bir devrim ile baştan yapılanmış, İtalya ulusal birliğini sağlamıştı. Bu dönüşümler ile birlikte sayılan ülkelerin gelenekleri baştan yapılanmışlardır (Lee, 2014: s. 91-111). Bu yapılanma süreçlerine modernleşme entegre olarak ülkelerin yeni gelenek oluşturmasının ana belirleyicisi olmuştur. Tarihsel süreçteki kırılmalara rağmen modernleşme tam anlamıyla geleneği reddetmek demek değildir. Böyle bir şey olması zaten mantık

gereği imkânsızdır. Coğrafyanın toplumların kaderini belirlediği gibi toplumların geçmiş dönemlerinde yapmış oldukları hatalar ve başarılar da toplumsal karakteri belirlemektedirler. Modernleşme, geleneği reddetmek yerine geçmiş birikimlerin aşılması sürecidir. Modern çağ, modern olan ile geleneksel olanın karşılıklı bir etkileşim sürecidir (Kahraman, 2002: s. 29-30). Modern olan beraberinde getirmiş olduğu ekonomik refah ile birlikte geleneksel olana karşı üstünlük kurmaktadır. Ancak geleneksel olan da toplumların kimliğini oluşturduğundan dolayı modern olanın topluma entegre olabilme gücünü belirler (Berger, 2000: s. 184). Modern çağın doğuşundan bahsedildikten sonra modern olan ile geleneksel olanın birbirini etkilemesindeki kavramsal çetrefilli durumu daha net anlayabilmek için modernleşme tanımlarına bakmak faydalı olacaktır.

Bauman, Modernleşmenin ayrılmaz parçaları olarak zaman geçtikçe dönüşebilmeyi ve sürekli “bir olgunun sonrası” olmasını gösterir. Bu durumu bir şeyin “post-“u olmak olarak tanımlar. Yine Bauman’a göre modern olmak demek, dönem şartlarının en mükemmeline ulaşmak değil zaman kavramından soyut olarak en mükemmele ulaşmaya çalışmaktır. Bu mükemmele ulaşma çabası modernleşmeyi akışkan bir süreç haline getirmiştir. Bauman’a göre modernleşmenin en büyük yardımcısı zamandır. Zamanın geçmesi modernleşme olgusunun gelenekseli dönüştürmek için ihtiyaç duyduğu süreyi sağlamaktadır. Geleneksel olan modernleşmeye karşı ancak kendini savunma savaşı vermektedir. Ancak geleneksel olanın hantal ve katı yüzü zamanın lehine çalıştığı modernleşmeye karşı yürüttüğü savaşı kaybetmesine neden olacaktır. Modernitenin hızı yeni mekânları fethetmesindeki en büyük gücü olacaktır (Bauman, 2017: s. 12-33). Bauman’ın modernleşmeyi bir şeyin sonrası olarak tanımlamasına ek olarak Jürgen Habermas’ın Hans Robert Jauss’un bir çalışmasına atfen “modern” kelimesinin ilk kez Roma İmparatorluğunda kullanıldığını ve imparatorluğun resmen Hristiyan olması ile birlikte Hristiyan olan zamanı eski dönemden ayırmak için kullanıldığını belirtmiştir (Kınlı, 2006: s. 20).

Abel Jeanniere, modernleşmek için radikal bir değişimin zorunlu olduğunu belirtir. Batı dünyasının modernleşme sürecinde Rönesans ve coğrafi keşifler gibi bilimsel, sanayi devrimi gibi ekonomik ve Fransız devrimi gibi sosyolojik ve siyasal etkiler bırakan radikal kırılmalardan geçerek ancak modernleşebildiğini belirtir.

Jeanniere'ye göre modernleşmenin ilk etkisi insan üzerinde kendini gösterir. İnsanın yeni beklentilerinin insanı eskiden koparacağını ve modern olan ile dönüşen insanın çevresini de değiştireceğini düşünür. Ayrıca modernleşmenin geleneksel olan üzerinden yorumlanamayacağını süreç başladıktan sonra geleneksel olandan kopuk olan yeni bir dönem başlattığını düşünür (Jeannierre, 2000: s. 96-97).

Max Weber ise modernleşmenin “dünyanın büyüsunü bozmasından” şikayetçidir. Weber'e göre modernleşme geçmişi yani geleneksel olanı tamamen reddederek bugünü kutsallaştırmaktadır. Weber'in modernleşme yorumunda modernleşmede, kötü olan her şey geçmişin iyi olan her şey ise modernleşme sayesinde bugünüdür. Ancak yine bunlara rağmen Weber, modernleşmenin akılcılığı, bilgiye ve kültürel anlamda getirdiklerine ılımlı bakar. Yine de bu ılımlı bakması modernleşmeyi “dünyanın büyüsunü bozdu” diyerek eleştirmesine engel değildir (Weber, 1997: s. 13-25).

Nilüfer Göle'ye göre modernlik ve modernleşme iki farklı olgudur. Modernliğin ekonomik siyasal veya kültürel anlamda dönemin dünyasının önde gelen ülkelerinin ortak bir özelliği olduğunu belirten Göle, modernleşmenin de bir süreç olduğunu ve dünyanın geride kalan ülkelerinin önde gelen ülkeleri gerek ekonomik gerekse siyasal ve kültürel anlamda yakalayabilme çabası olduğunu belirtir (Göle, 2004: s. 58). Göle'nin bu yorumundan yola çıkarak batı medeniyetinin ayrı ayrı ülkeler olarak değil de toplam bir medeniyet olarak yaşanılan kırılmalardan ders çıkararak modernleşme sürecini devam ettirdiklerini görürüz. İtalya'da başlayan hümanizm tüm Batı dünyasını etkisi altına almış, İspanya ve Portekiz'in öncüsü olduğu coğrafi keşifler İngiltere'de başlayacak olan Sanayi Devriminin fitilini ateşlemiştir. Fransa'da patlak veren devrim ise sadece Batı medeniyetlerini değil tüm dünyayı sarsan ortak bir değerdir.

Niyazi Berkes ise modernleşmeyi ya da kendi deyimiyle çağdaşlaşmayı geleneksel olanın yıkımı olarak tanımlar. Bu yıkımın nedeni olarak da toplumun ekonomiden cinsel hayatına, diplomatik hamlelerinden ilmi faaliyetlerine kadar toplumun bütün hareket alanlarında değişime kapalı bir sistem oluşturmuş olan Kutsal'ın bu etki alanlarının çağdaşlaşma hamleleri ile sınırlandırılmasını gösterir (Berkes, 2002: s. 17-29). Aslına bakılırsa Berkes'in belirtmiş olduğu gibi geleneksel olan ile modern olan arasındaki çatışma toplumları etkileme üzerindeki iktidar

çatışmasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki gelenekler daha öznel bir yapıdadır. Her toplumun kendine özel bir geleneği mevcuttur. Ancak modern olan bir nevi toplumların ortak mirasıdır.

İlber Ortaylı ise modernleşmeyi değişimin değişmesi olarak tanımlar. Toplumların tarih boyunca zaten belirli bir hızla değişmekte olduğunu belirten Ortaylı, modern olanının sadece bu değişim hızının artması olduğunu belirtir. Ancak bu değişimin hızındaki yaşanan değişme o kadar fazladır ki geleneksel olarak bildiğimiz ne varsa altüst edecektir. Toplumların modernleşmedeki başarısı bu hız değişimine ayak uydurup uyduramadığına yatmaktadır (Ortaylı, 1995: s. 9-10).

Geleneksel toplum yapılanmalarında esas itibariyle belirleyici rol dinindir. Din olgusu değişime ve güncellemeye kapalı bir kavramdır. Din kutsalı Tanrı tarafından yeryüzüne indirildiği haliyle muhafaza edilmeli anlayışı hâkimdir. Din olgusu sadece maneviyatı değil insan yaşamıyla alakalı her konuya bir düzen getirdiği ve değişime veya güncellemeye kapalı olduğu için geleneksel olanı bırakıp modernleşecek olan toplumların geçirmesi gereken dönüşümün zorlaşmasına neden olacaktır. Halil İncılık'ın belirtmesiyle Garpcıların temel düşüncesi, halkın din yerine hurafelere ve israiliyat denilen hikâyelere sorgulamadan inandığı yönündedir. Hurafeler ile şekillendirilmiş bir din çağın gerekliliklerini yakalamanın önünde büyük bir engeldir (İncılık, 2016: s. 148-149). Modernleşmenin beşiği olarak adlandırdığımız Batı dünyası reform hareketleri ile dinin toplumsal yaşantı üzerindeki referans konumunu zayıflatmış bilginin konumunu güçlendirmiştir.

Modernleşme bir talebin sonrasında gelişen bir süreçtir. Ortaçağın buhranı her şeyin çıkış noktası olarak Tanrı'nın kabul edilmesi ve insana ve insanın aklına olan güvensizliğe tepki olarak Pisagor'un "İnsan her şeyin ölçüsüdür" anlayışını geliştirdi. Ortaçağın karanlık sayfalarında modernleşmenin ilk temeli olan Hümanizm filizlenecektir. Tanrıyı tam olarak reddetmeyen ve Tanrı'nın üstünlüğünün, yarattığı insanın mükemmel olduğundan anlaşılabilirliğini savunmaktadırlar (Lee, 2012: s. 12-19). İnsan ile birlikte Tanrı'yı da yücelttiği için hümanizm, Hristiyanlık ile çatışmadan Ortaçağ Batı düşünce hayatında kolaylıkla yer edinebilmiştir. Hümanizm ile birlikte insan kendini keşfetmiş ve neler yapabileceğini kavramaya başlamıştır.

Batının modernleşme süreci bir kuvvetin müdahalesi ile değil Hümanizm ve Rönesans'ın "bilgiyi" yaşamın merkezine koymasının organik bir sonucu olarak gelişmiştir. Modernleşme, toplumların ilerleme ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşme süreci değişmez bir tabu değildir. Aksine süreç içerisinde gerek ekonomik gerekse siyasi-toplumsal gelişmelerin getirdiği yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek esnekliktedir. Daha önce belirtildiği gibi modernleşmenin merkezinde insana dayalı bilgi bulunur. Merkezinde sürekli kendini geliştiren bir olgu olan modernleşmenin esnek olamaması düşünülemez. Ortaçağı takip eden modern çağda matbaanın aktif olarak kullanılmaya başlanması ve İngiliz ve Amerikan iç savaşları yeni talepler doğurmuş, modernleşmenin çehresini değiştirmiştir. Ancak modernleşmeye asıl vücut şekli veren reform hareketleri ve Fransız Devrimi ile son halini alan laikliktir. Ortaçağ boyunca bilginin kaynağı Batı açısından kilisedir. Modernleşme sürecinde Galileo'nun dünyanın düzlüğü tezinden Paganini'nin kemanına kadar bilim ve sanat gibi kökeninde bilime dayanan her nokta da kilise bir engel çıkarmış (McMullin, 2008: s. 4) ancak değişim talebinin karşısında direnemeyerek sonunda konumunu modernleşmenin taleplerine bırakacaktır.

Geleneksel olanın mı modernleşmeyi şekillendirdiği ya da modernleşmenin mi geleneksel olanı dönüştürdüğü hala bir tartışma konusudur. Toplumsal refleksler de tıpkı hayvani refleksler gibi belirli bir tecrübe sonrasında oluşmuşlardır. Toplumlar geçmişte yaşadıkları tecrübelerin ışığında hayatlarını idame ettirirler. Bu yüzden yeni olana ve değişime karşı toplumların geçmiş tecrübeleri, modernleşme süreçlerinin esas belirleyicisi olmuşlardır. Toplumun ihtiyaçlarından dolayı oluşacak taleplerin bir sonucudur modernleşme süreci. Ortaçağda dünyayı iki medeniyete ayırdığımızı düşünürsek Doğu medeniyeti Batı medeniyetine nazaran daha istikrarlı bir görüntü çizmektedir. Batı medeniyetinin içerisinde bulunmuş olduğu kaos ve yıkımlar, Batı medeniyetini yeni bir medeniyet inşası sürecine sokmuştur. Bu yeni inşanın sonucu olarak da modernleşme taleplerine muhalifler olsa da modernleşme geleneksel olanla girdiği iktidar mücadelesini kazanabilmiştir. Bilginin sonucu olan coğrafi keşifler ve sanayi devrimi gibi kırılmaların Batı medeniyetine getirmiş oldukları zenginleşme modernleşmenin hızlanmasına neden olacaktır.

Sonuç olarak yukarıda kısaca bahsedilen tanımlamalardan anlaşılacağı üzere modernleşme özelden yani geleneksel olandan evrensele yani modern olana doğru dönüşen bir süreçtir. Alışık olanı terk etmek her zaman büyük bir risktir. Ancak Batı medeniyetinin ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda Doğu medeniyeti ile arasındaki dengeyi kendi lehine modernleşme sürecinde bozması Doğu medeniyetinin toplumlarını bu riski almak zorunda bırakacaktır. Batının bilgiyi merkeze koyduğu modernleşme süreci o kadar başarılı olmuştur ki günümüzde bile modern olandan bahsederken sanki Batı'ya ait olandan bahsedilmektedir. Batının bu başarısının cazibesi modernleşmemiş toplumlarda Batının taklidine neden olacaktır. Şerif Mardin bu durumu Batının mevcut durumunun Doğu medeniyetleri tarafından ulaşılması gerek bir hedef olarak belirlenmesi olarak tanımlar (Mardin, 2017: s. 9). Ancak Doğu toplumlarında var olan bu düşüncenin sürekli bir takip etme durumuna neden olacağı ve Batı medeniyetinin modern durumunun sürekli gerisinde kalınacağı aşikârdır.

1.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Algısı

Nilüfer Göle, Türk modernleşmesini kendi geleneklerinin temel oluşturduğu yeni bir yapılanmadan ziyade, daha önce başlamış ve başarılı olmuş modernleşme çabalarının örnek alınarak deyim yerindeyse son ürünü kendi medeniyetine entegre etme çabası olarak yorumlar (Göle, 1991: s. 131). Şu detay açık bir gerçektir ki Batı medeniyetinin Doğu medeniyetinden önce modernleşme sürecine başlayıp modern çağa ulaşması Doğu medeniyetleri için modernleşme yarışına geriden başlamasına neden olmaktadır. Doğu medeniyetlerinin modernleşme anlamında yapacağı neredeyse her hamle Batı toplulukları tarafından daha önce hayata geçirilmiş durumdadır. Sonuç itibariyle modernleşme evrensel bilgi birikiminin bir ürünüdür. Ancak bu olumlu ortamın oluşmasından ziyade Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasındaki tarihsel mücadele nedeniyle Doğu medeniyetlerinin modernleşme çabaları teknik anlamda ileri bulunan Batı medeniyetlerinin baskısı veya yönlendirmesi ile şekillenmiştir. Doğu medeniyetinden daha yerel bir örnek olarak ele alınacak olan Osmanlı modernleşme sürecinin her aşamasında Batı dünyasının etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Batının modern çağ ile birlikte yakalamış olduğu üstün konum Doğu toplumlarını da modernleşme sürecine girmeye itmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi modern çağın gerekliliklerine ayak uydurmak zorunda kalınmıştır. Ancak iki medeniyet arasındaki modernleşme süreçlerinin başlangıcında fark vardır. Batı medeniyeti yaşamış oldukları kaotik dönemden sonra ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına modernleşme sürecini başlatmışlardır. Ancak Doğu toplumları kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil medeniyetler arasındaki rekabette geride kaldıklarından dolayı Batının refahını yakalayabilmek için modernleşme süreçlerini başlatmışlardır. Batının modern çağda elde ettiği refah, Doğu toplumları üzerinde, ateşin pervane böcekleri üzerindeki etkisine benzer bir etki oluşturmuştur. Ancak Doğu toplumlarının başlattığı belirli bir bilgi temeline dayanmayan modernleşme süreçleri, yine aynı örnek üzerinden gidilirse, ateşte pervane böceklerinin yok olmasına benzer bir sonuca gidecektir.

Burada Batı medeniyetlerinin modernleşme ile birlikte Doğu medeniyetlerine karşı olan bakışındaki değişime değinmekte fayda vardır. Batı medeniyetlerini dönüştüren Hümanizma ve Rönesans'a kadar Batı medeniyetlerinin gözünde Doğu toplumları özellikle Osmanlı İmparatorluğu kan döken barbarlardır. Ancak bu *Barbar* tanımlaması Rönesans ile birlikte *Büyük Türk* olarak değişecektir. (Şirin, 2015: s.264.) Celal Şengör'ün aktardığı Fuad Sezgin'in "*Bilgi iltifat gördüğü yere gider.*" sözü Rönesans'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun rolünün bir özetidir. Osmanlı İmparatorluğu geçmiş Doğu medeniyetlerinin bilgilerini muhafaza ederek Batı medeniyetlerine modernleşme ateşini yakacak olan Rönesans'ın başlamasına vesile olmuştur. (Habertürk, 2018.) Ortaçağda kendi kıtası haricindeki her yeri cennet olarak gören Avrupa kıtası kendi *cehennemlerinden* kaçmak için çevre medeniyetler ile iletişime geçmiş ve bunu sonucunda da coğrafi keşiflerin getirmiş oldukları zenginlikleri ve Doğu medeniyetinin bilgi birikimini kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Rönesans'ın başlangıcında mevcut olan Büyük Türk algısı değişecek ve Sanayi devrimi ile Batı modernleşmesinin zirve noktasına çıktığı dönemde Doğu medeniyetlerine karşı Rönesans öncesi olan olumsuz hava geri gelecektir. (Şirin, 2015: s.264.) Osmanlı İmparatorluğu'nun deyim yerindeyse Batı medeniyetinin yükselişini sağlayacak olan bilgiye sahipken neden sadece muhafaza edici rolünü üstlenip mevcudundaki bilgiyi kendi merkezlerine yerleştiremediği Osmanlı modernleşmesini incelerken sorulacak ilk sorudur. Göran Therborn, modernliğin

sonu olmayan bir gelişim süreci olduğunu ifade eder. Therborn'a göre modernleşme toplumların kendi şekillendirdikleri gelecek dünyasına ulaşmak için geçirdikleri sonu olmayan bir süreçtir. (Therborn, 1999: s.63-71.) Therborn'un teorisi Batı medeniyetleri için geçerlidir. Batı medeniyetleri, hedefledikleri geleceğe gidebilmek için Doğu medeniyetlerinin özellikle Osmanlı İmparatorluğunun birikiminden faydalanıp gelişim süreçlerini daimi olarak devam ettirmişlerdir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda durum tam tersinedir. Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyetinin modernleşme başlangıcına yetecek bir bilgi birikimine sahip olmasına rağmen bu bilgi birikimini hayatlarının merkezine yerleştirmeyerek, belki de buldukları mevcut konumun sürekli devam edeceği düşüncesinin rahatlığı ile mevcut konumlarını değiştirecek bir hamlede bulunmamışlardır. Bu durum sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme yarışında Batının gerisinde kalması kaçınılmaz bir durumdur. Bir taraf sürekli üstüne koyarak ilerlerken diğer taraf elindeki birikimi tüketmekten başka bir şey yapmamıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, modernleşme sürecinde geride kalmış Müslüman topluluklarının ilk yapması gerek şeyin İslami bilimlerin yeniden yorumlaması gerektiğini ifade eder. (Pultar: 2007: s.48-52.) Belki de bu durum Osmanlı İmparatorluğu için bir fırsat oluşturmuştu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu modernleşme sürecinde ilk olarak giriştikleri hamle askeriye düzenlenmesi faaliyetleriydi. Savaşta yaşanan mağlubiyetlerin nedeni olarak sadece askeri anlamda geri kalmışlığın neden olabileceği düşüncesi Osmanlı ileri gelenlerini sadece askeriye alanına odaklanmaya itmiş olabilir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun mağlubiyetlerinin nedeni askeri anlamda geri kalmışlık değildi. Askeriye anlamındaki Avrupa'nın üstün konumu çeşitli olayların bir sonucuydu. Avrupa askeri anlamda güçlü olduğu için coğrafi keşifleri gerçekleştirmede. Avrupa askeri anlamda üstün olduğu için sanayi devrimini başarıyla devam ettirmedi. Tam tersine coğrafi keşiflerin Avrupa kıtasına kazandırmış olduğu zenginliklerin ve sanayi devrimindeki üretimlerin bir sonucu olarak Avrupa askeri anlamda üstün konuma geldi.

Modernleşme üzerinde dinin etkisine tekrardan değinilecek olursa Emrah Sefa Gürkan'ın bu konu hakkındaki yorumlarına bakmak gerekir. Gürkan, Batı medeniyetlerinin ilerleyişindeki sebeplerin başında laik bir devlet yapılanmalarına

sahip olmalarını gösterir. (Gürkan, 2019). Osmanlı imparatorluğu laikleşmenin oldukça ötesinde bir yapılanmaya sahiptir. Sultanın bizzat İslam halifeliğini kendi vücudunda sembolize etmesi ve halifeliğin sembolik değerini kendi iktidarının bir parçası olarak tanımlaması, Osmanlı İmparatorluğunda laikliğin olmadığı en açık göstergesidir. Sultanlar kendilerini “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak tanımlaması ile iktidarlarına meşruiyet kazandırır. (Eke, 2015). Yine Gürkan’a göre Osmanlı İmparatorluğu açısından 1806-1812 Rus-Osmanlı harbine kadar bir kırılma yaşanmamıştır. Batı medeniyetleri modernleşme süreçleri açısından birçok keskin kırılma geçirmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun yaşamış olduğu kırılmalar Batı medeniyetlerine nazaran daha yüzeyseldir. Batı medeniyetleri yaşadıkları kırılmalar sonucunda, İmparatorun değersizleşmesi veya laikleşme süreçleri gibi, hızlı hareket edebilme ve karar alabilme imkanına kavuşmuşlardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu büyük bir birikim ile hantal bir şekilde yoluna devam etmeye çabalamaktadır. 1806-1812 Rus savaşının ardından Sultan III. Selim modernleşmeye verilebilecek tepkiyi hızlandırmak adına klasik Osmanlı devlet yapılanmasına paralel olarak, klasik düzenden ayrı bizzat kendisine bağlı yeni bir nizam oluşturma yoluna gitmiştir. Sultan III. Selim’in bu çabası sonrasında bizzat kendisine bağlı ordu, okul, hazine gibi kurumlar açılmıştır. Bu durum Sultan III. Selim döneminde Osmanlı modernleşme algısında bir değişimin yaşandığını bizlere göstermektedir. Ancak Batının modernleşme açısından Osmanlı İmparatorluğuna nazaran bazı konularda şanslıdır. Gürkan’ın tanımlamasıyla Avrupa tarih boyunca dış dünyadan soyutlanmış bir bölgedir. Bu soyutlanmanın getirmiş olduğu bölgesellik yani evrensel olmama gibi özellikler modernleşme anlamında Batı dünyasının daha rahat hareket edebilmesini sağlamıştır. Yine Batının elini güçlendiren nedenlerden birisi de şehirciliğin gelişmiş olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğunda şehircilik gelişmemiş ve üretimden uzaklaşmıştır. Bu durum yapılacak olan hamlelerin hızının yavaşlamasına neden olmuştur. (Gürkan, 2019).

Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal yapısının kısa bir incelemesinin yapılması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme sürecinin neden Batı modernleşmesinden farklılık gösterdiğinin sebeplerinden birisinin anlaşılması muhtemeldir. Osmanlı imparatorluğunda din farklılıklarının neden olduğu sınıflandırma bir kenara bırakılırsa toplum geneli reaya ve yönetici sınıf olarak keskin bir ayrıma sahiptir. (Fidan, Şahin, Çelik, 2011: s.115). Eisenstadt’ın ifade

ettiği modern toplumun gerekliliği olan iş bölümünün oldukça az olduğu bir yapıya sahip olan Osmanlı toplumunda üretim artışı yönetici kesime verildiği için, artı bir ürün geliştirme çabasından uzak kalmıştır. Şehirleşmenin zayıf olduğu bir yerleşim düzenine sahip toplum Eisenstadt'ın bir diğer modern toplumun gerekliliği olan sağlam bir ekonomik düzenden yoksundur. Osmanlı toplumun para ile ilişkisi kısıtlıdır ve devlete karşı vermiş oldukları vergileri bile nakdi yerine aynı bir şekilde vermektedirler. (Timur, 2010: s.42). Kemal Karpat'a göre Osmanlı yöneticileri, modernleşme yarışında imparatorluğun geri kalmasının nedenlerini ortadan kaldırmak için modernleşme süreçlerinden tamamen uzak kalmış reayayı sisteme dahil etmek yerine merkezi gücün iktidarını kuvvetlendirme yoluna girmişlerdir. (Karpat, 2002: s. 20).

Osmanlı modernleşme sürecinde, süreci idame ettirebilecek sağlam bir ekonomik sistem oluşturulamamış, toplumsal düşünce sisteminde bilgi gerektiği değeri görmemiştir. Ve böylece de güçlü geleneksel bağlar karşısında modernleşme sadece yönetici kesimin şekillendirmesine mahkum edilmiştir. Kendi modernleşme dinamiklerini üretememiş ve çağın gerekliliklerinin farkında olan bir toplumun başarılı olmuş örnekleri takip veyahut taklit etmekten başka çaresi kalmamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar bu durumu "Avrupalıların peşinden koşmamız bir zaruretti. Çünkü cemiyetimiz için ölmek veya garplılaşmak şıklarından birini derhal ihtiyar etmek zarureti vardı. Türk cemiyeti yaşamak iradesiyle garplılaştı. (Tanpınar, 2015: s.91).

Modernleşmenin bir evrensel birikim ve bütünleşebilmiş bir toplum üzerinde hayat bulacağından bahsedilmişti. Bu birikim geleneksel tecrübe yerine bilimin ışığında teknolojinin üstüne koyarak bilginin biriktirilmesidir. Osmanlı toplumunda bilginin toplum içerisindeki yerine bakıp basit bir tespit yapıldığında Osmanlı yöneticileri inisiyatifinde şekillenen Osmanlı modernleşmesinin başarılı olup olmayacağı tahmininde bulunmak kolay olacaktır. Ait oldukları toplumlara karşı bir ayna görevi üstlenmiş olan toplumsal edebiyat bu tahminin yapılmasında yardımcı olabilir. Yine Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserleri üzerinden gidilecek olursa, Tanpınar'ın "Huzur" eserinden bir diyaloga bakmak yeterli olacaktır:

"Evvela insanı birleştirmek. Varsın aralarında hayat standardı farklı olsun, fakat aynı hayatın ihtiyaçlarını duysunlar. Birisi eski bir medeniyetin enkazı,

öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmasınlar. İkisinin arasında bir kaynaşma lâzım.” Bu öneriye romandaki Mümtaz karakterinin verdiği cevap ise “İşte ben bunu imkansız görüyorum. Bugün Türkiye’de nesillerin beraberce okuduğu beş kitap bulamayız.” (Tanpınar, 2017: 267).

Tanpınar’dan da yola çıkılarak anlaşılabilir ki Osmanlı modernleşmesinin esas eksikliklerin temelden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durum modernleşmenin toplumsal bir ihtiyaç sonucu değil de geleneksel anlamda Osmanlı’nın kendi kimliğini oluşturduğu ötekinin yaşamış olduğu değişimin Osmanlı’yı bir kimlik kaosuna sürüklemesinin bir sonucu olmasından kaynaklanıyor olabilir. Sonuç olarak Osmanlı’nın modernleşmeye bakışı: Tevfik Fikret’in;

“Bir gün yapacak fen, şu siyah toprağı altın,

Her şey olacak kudret-i irfanla.” (Tevfik Fikret, 2012: s.46).

mısralarındaki ümitli bakış ile Mehmet Akif Ersoy’un İstiklal Marşında söylediği “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.” dizesindeki gibi karamsar ve mesafeli imayı bir arada bulunduran kaotik bir yapıdadır.

Osmanlı toplumunun modernleşmesi dışarıdan bir müdahale ile değil Batının etkisi altında kalarak başlamış ve şekillenmiştir. Osmanlı toplumunun güçlü geleneği ve modern çağ öncesinde güçlü bir imparatorluk kimliğinin olması, modern çağın getirdiklerine karşı uzun süre direniş gösterilebilmesine sebebiyet vermiştir. Bu yüzden modern çağa karşı ilk tepki modernleşmeye ayak uydurmak yerine modernleşmeyi bir tehdit olarak algılayıp geleneksel olanı güçlendirme çabası olmuştur. Kendinden olandan vazgeçme cesaret isteyen bir hamledir. Osmanlı bu cesareti göstermekte geç kalmıştır. Geri kalmışlık ilerledikçe cesaret göstermek zorunda kalacak ve ilk hamle ordu üzerinde yeni nizam getirmek olacaktır.

1.3 Osmanlı’nın Avrupa Tanımlamasındaki Değişim

Osmanlı İmparatorluğu kendi medeniyetini, Batı ve Doğu medeniyetleri arasında yüz yıllar boyunca şekillendirmiştir. Ne Batılı ne de Doğulu bir medeniyet olamama durumu, Osmanlı İmparatorluğunun nevi şahsına münhasır bir durumdur. İbrahim Şirin’in tanımlamasıyla Osmanlı İmparatorluğu “... tipik göçebe Türk-İslam devletleri kategorisi içinde Ortadoğulu olmaktan çıkıp kadim Yunan mirasının İslami

yorumu ile yeniden inşa edilen kadim Akdeniz Devleti hüviyetine sahiptir.” (Şirin, 2009: s. 32). Bu tanımlama Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’yı nasıl okuduğunu sağlıklı anlayabilmemiz açısından önemlidir. Osmanlı, daha beylik dönemlerinden imparatorluğa geçiş dönemlerine kadar çevresinde bulunan veya aynı coğrafyada geçmişte hüküm sürmüş medeniyetlerin sentezini devlet teşkilatlanmasına oldukça başarılı bir şekilde entegre edebilmiştir. İdari taşra yapılanmasında Bizans rol model alınmış, bayrak ve flamalarda hilal kullanılmasında İran’dan etkilenilmiştir. Ordu yapılanmasında İlhanlıların etkisi varken diplomasi kültüründe Selçukluların ağırlığı hissedilmektedir (Köprülü, 1986: s. 163-173). Kısacası Osmanlı, imparatorluk olarak çevre medeniyetlerden kendisini hiçbir zaman soyutlamamış, aksine kendi medeniyet inşası sürecinde aktif bir iletişim içine girmiştir.

18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğunun dış dünya hakkında edineceği bilgi çoğunlukla söze dayalıdır. Hacca giden Müslümanlar Arap coğrafyası hakkında bilgi akışı sağlayabiliyorlardı. Paralı askerler, yeni bir sefer düzenlenmeden önce geçmiş tecrübeleri hakkında yorum alınabilecek kişilerdi. Savaş esirlerinin dönem dönem bilgilerine başvurulabilirdi. Göçebe aşiretler toplum içerisindeki “dış dünya” algısında etkili olmaktadır. Keza tüccarlar, önemli bir haber kaynağıydı. 18. yüzyıl öncesinde de seyyahlar tarafından dış dünyaya seyahatler gerçekleştirilmekteydi. Ancak 18. yüzyıl itibariyle seyyahlar resmi olarak yazmaya teşvik edildi (Faroqhi, 2010: s. 252). Seyyahların yazmaya teşvik edilmesi ile Osmanlı’nın Avrupa ya da daha geniş bir perspektif ile dünyayı nasıl gördüğünü daha net tanımlamalar ile anlayabilir duruma gelinecektir. 18. yüzyıla gelmeden önce Osmanlı’nın seyahatnamelerden önce, çalışmada esas odağı olan Avrupa hakkında neler bildiklerine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Yorumlama yapılırken Osmanlı İmparatorluğu’nun Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferine kadar coğrafi anlamada bir Avrupa devleti olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır.

1.3.1 Avrupa Tanımlamasındaki Değişim: Ahmet Resmi Efendi Etkisi

Kendinden olmayanı merak etme duygusu, sosyal statü fark etmeksizin ortak bir duygudur. Devletin organizasyonunda olan -güncel tanımlamayla- istihbarat ve devletin görevlendirmiş olduğu seyyahlar bu merak duygusunun tatmin edilmesine hizmet etmişlerdir. Bu merak duygusu kendi konumunu tanımlama arzusunun bir

sonucudur. Bir Osmanlı devlet adamı ve seyyahının Avrupa seyahati öncesinde, Avrupa hakkında neler bildiğini anlamamıza *Virginia Aksan'ın Ahmed Resmi Efendi* adlı çalışması yardımcı olacaktır. Aksan, Ahmed Resmi Efendi'nin seyahat öncesi Avrupa hakkındaki bilgi kaynaklarını şöyle sıralar: İlk bilgi kaynağı sefaretnamelerdi. Bu sefaretnameler “öteki” algısının nasıl oluşturulduğunu anlamamızı sağlayacaktır. Çeviri kitaplar bir diğer önemli bilgi kaynaklarıdır. Ahmed Resmi Efendi, seyahat planını oluşturduğu sırada izleyeceği güzergâhı gayet net bir şekilde bilmekteydi. Bir diğer kaynak ise İstanbul'un başta geldiği diğer Osmanlı ticaret merkezlerinde tüccarlık yapan yabancı cemaatti. Bu yabancı cemaatten, diğer Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan toplumların hakkında detaylı bilgi alınabilmekteydi (Aksan, 1997: s. 42-48). Ahmed Resmi Efendi'nin seyahate çıktığı 18. yüzyılda Osmanlı'da geri kalmışlık farkındalığı oluşmuştu. Ancak bu farkındalık tarafsız bir gözlemlerle yorumlanamamaktaydı. Avrupa halklarının müreffeh durumu “Allah'ın takdiri” olarak algılanıyordu (Aksan, 1997: s. 45).

Devrinin fazlası olan Ahmed Resmi Efendi'yi biraz daha yakından tanımak çalışma için faydalı olacaktır. Ahmet Resmi, Osmanlı'nın klasik anlayışı bırakarak modern bir anlayışa büründüğü değişim sürecinde, getirmiş olduğu eleştiri ve çözüm önerileri ile yol gösterici bir rol üstlenmiştir. Sefirlik görevinde iken yazmış olduğu eserler ile Osmanlı'da hâkim olan melun Avrupa anlayışını yıkmayı başarmıştır. Yaşamış olduğu devrin ilerisini görebilen kişiliği bir farkındalık oluşturmuş böylece III. Selim zamanında yapılan reformlara ortam hazırlamıştır. Edinmiş olduğu tecrübelerden faydalanarak Osmanlı'daki kötü gidişatın nedenleri tespit etmiş, devletine hizmet için kendi kariyerini zedelemiştir. Ahmet Resmi, devrinin az rastlanır muteber şahsiyetlerinden birisidir. Ahmet Resmi'yi daha iyi anlayabilmek için yaşamış olduğu ortama, yerine getirdiği görevlere bakmak ve yönelmiş olduğu eleştirilerin kaynağına inmek gerekecektir. Ayrıca Ahmed Resmi Efendi'yi incelemek bu çalışmanın tutarlılığı açısından önemlidir. Ahmed Resmi Efendi ile birlikte Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı kabul edilen Sultan III. Selim'den önceki dönemde bir Osmanlı aydınının Batı dünyasındaki modernleşmenin gelişimi ile karşılaştığında verdiği tepkiler gözlemlenebilecektir. Zira bu çalışmada da Ahmed Resmi Efendi ile birlikte Osmanlı modernleşmenin başlangıcından önce bir Osmanlı aydınının Batı karşısında gösterdiği tepki, Sultan Abdülaziz ile birlikte modernleşme talepkarı Sultanın modernleşmiş bir Avrupa ile karşılaşınca göstermiş olduğu tepki

karşılaştırılabilecektir. Ayrıca Ahmed Resmi Efendi'nin hayatından kısaca bahsetmek, Comte'a göre modernleşmenin gerekliliklerinden olan *bilgiyi hayatın merkezine oturtmak ve toplumsal iş bölümü yapmanın* Osmanlı toplumsal yapısından ne derece uzak olduğunun yorumunun yapılmasına vesile olacaktır.

Ahmet Resmi, döneminin sunmuş olduğu imkânlardan faydalanarak kâtiplik eğitimi almıştır. Kâtiplik öğrencileri, klasik Osmanlı eğitimin yanı sıra bilimsel ders kitaplarından faydalanıyor, basılı kitaplara ulaşabiliyordu. Yaşamış olduğu dönemde devlet, seyfiye ve ilmiyenin iş birliğinden haklı olarak çekindiği için kalemiye sınıfını ön plana çıkarmaya çalışmaktaydı.⁷ Bu detay Ahmet Resmi'nin sıradan bir adam olarak yükselebilmesi için bir fırsattı. Ancak Osmanlı devlet yapılanmasında bir kalemiye ehlinin yükselebilmesi için iki ön koşul vardı. İlk olarak edeb eğitimi almış olması gerekirdi. İkinci olarak da bir devlet büyüğünün himayesi altına girmeliydi. Ahmet Resmi, edeb eğitimi tamamladıktan sonra sıra intisab etmeye gelmişti. Yaşamış olduğu dönemde devlet yapılanması içerisinde soylu bir aileden gelmeyen birisinin kariyer yapması neredeyse imkansızlaşmış, mevkiler babadan oğula geçer bir hal almıştı. Ahmet Resmi'nin yükselebilmesi için şanstın fazlasına ihtiyaç duyacaktı. Ahmet Resmi ilk olarak *Mustafa Paşa*'nın himayesi altına girecektir. Mustafa Paşa ile Avusturya ziyaretinde bulunma ihtimali de yüksek olan Resmi, bu himaye sayesinde artık elit bir zümrenin içine dâhil olmuştur. Mustafa Paşa'nın Avusturya sefirliği zamanında yazdığı sefaretnamene Ahmet Resmi'nin önünde iyi bir örnek olacaktı. Ahmet Resmi, Feridun Bey ve Koca Ragıp Paşa'nın münşeatlarından etkilenmişti. Mustafa Paşa'nın ölümü ile hamisiz kalan Resmi, Sefine'yi kaleme alacaktı. Bu eseri yazmasındaki amacı, önemli isimlerin hayatlarını aktararak diğer insanlar için bir kılavuz meydana getirmek ve rahmetli hamisi Mustafa Paşa'yı anmak olarak göstermişti. Ancak eserinde Mustafa Paşa'dan çok Koca Ragıp Paşa'dan bahsediyordu. Bunu yeni bir hamî arayışı olarak nitelendirebiliriz. Resmi, artık bürokratik işleyişi öğrenmiştir. Bu dönemde yetişmiş insan azlığı ve edinmiş olduğu çevre sayesinde Ahmet Resmi, dikkat çekmeye başlamıştır. Resmi, çevresinde yaşananları iyi gözlemlemiş ve onların hatalarından

⁷ O döneme kadar askeri gücü elinde bulunduran seyfiye ve toplumu yönlendirebilme potansiyeline sahip olan ilmiye arasında yapılan ittifaklar padişah katledilmesine kadar ilerleyen isyanlara neden olmuştur. Osmanoğlu hanedanı için kirlenmiş kabul edilebilecek bu ittifakın devlet yapılanması içerisindeki gücünü kırmak için yeni bir sınıfın oluşturulması hatta ön plana çıkarılarak devlet yönetiminde söz sahibi hale getirilmesi gerekmektedir. Bu sınıf da çağın gereklilikleri doğrultusunda modern anlamda diplomasiyi yürütebilecek olarak yetiştirilmiş kalemiye sınıfı olacaktır.

ders çıkarmayı bilmişti. Resmi, devrin ileri gelen iki şahsiyetiyle- Koca Ragıp ve Mustafa Paşa- yakın ilişkide bulunmasının ve kişisel başarıları sayesinde dikkat çekmesinin mükâfatını 1757 yılında Viyana'ya, III. Mustafa'nın tahta çıktığını bildirmek için görevlendirilen sefir olarak seçilerek almıştır (Aksan, 1997: s. 15).

Ahmet Resmi'nin Viyana yolculuğundan önce elinde bulunan Avrupa hakkında bilgilere bakmak gerekecektir. Elinde bulunan ilk kaynak daha önceden Avrupa'da sefirlik görevi yapmış olanların yazdıklarıydı. Ancak bu sefaretnameler sefirlerin bilgiye açık olup olmamasına göre önem kazandığı için güvenilir kaynaklar değildir. Yabancı dillerden yapılan çeviri kitaplar ve İstanbul'da yaşayan gayrimüslim cemaat önemli bilgi kaynaklarıydılar. En önemli olanı ise Avrupa devletleri ile kurulmuş olan ittifakların sonucunda müttefikinden gelen bilgilerdir.

Ahmet Resmi beraberinde kalabalık bir heyet ile Viyana yolculuğuna başladığında onu fiziksel açıdan ıstıraplı bir yolculuk, mali güçlükler, Viyana ahalisinin muhtemelen daha önce hiç Müslüman bir yönetici görmemesinden kaynaklanan merakı, salgın hastalıklar nedeniyle uygulanan karantinalar ve Avusturya'nın Prusya ile içinde bulunduğu savaş beklemektedir. Resmi, Karlofça Antlaşmasının Osmanlı Sultanı ile Avrupalı kralların denk olduğunu bildirmesi sonrası Viyana yolculuğuna çıkmıştır. Ayrıca daha önceleri Avrupa ülkelerinden gelen sefiirlere yapılanların da aklının bir köşesinde bulunduğunu söylemek yanlış bir tahmin olmaz. Ahmet Resmi, sıradan bir sefir gibi hareket etmiyordu. Yolculuğu sırasında geçtiği bölgeler hakkında detaylı bilgi vermekteydi. Gördüğü eksiklikleri anlatmakla kalmıyor çözüm önerileri de getiriyordu. Resmi'nin bu soruna değil çözüme odaklı yapısı en önemli özelliğidir. Hangi kalelerin bakımsız olduğunu nerelere yolcuların sıhhati için köprüler yapılması gerektiğini söylüyordu. Resmi ayrıca Viyana'ya ulaştığında sadece resmi protokolü yerine getirmekle yetinmemiştir. Osmanlı yöneticilerine bir örnek olması amacıyla Avusturya tarihini yazmış, ülkenin içinde bulunduğu siyasi çekişmelerden bahsetmiş, liderlerin profillerini çizmiş, Avusturya toplumunun yapısını analiz etmişti. Resmi, Avusturya'da çok sıcak karşılanmıştır. Bu sıcak karşılanmanın nedeni ise Avusturya'nın oluşan Prusya-Rusya ittifakına karşı Osmanlı ile iş birliği yapmak istemesidir. (Aksan, 1997: s. 51- 65).

Ahmet Resmi, Viyana Sefirliği görevini yerine getirmişti. Diplomatik başarısının yanı sıra arkasına başarılı bir sefaretname bırakmıştır. Bu başarısı,

Resmi'nin kariyer basamaklarını kolaylıkla çıkmasını sağlayacaktır. Sene 1763'ü gösterdiğinde Ahmet Resmi yeni bir göreve atanmıştı: Berlin Sefirliği. Bu yolculuğun amacı Rusya karşısında Prusya'nın ittifakını sağlamaktı. Resmi'nin sefirlik konusundaki tecrübesi ve yakın ilişkide bulunduğu kişiler bu göreve Resmi'nin atanmasında etkili olmuşlardır. Resmi'nin Berlin yolculuğu Viyana yolculuğu ile benzer bir çizgide ilerledi. Berlin seferi sırasında özellikle Osmanlı egemenliğinde olmayan topraklar hakkında çok detaylı bilgiler toplamıştır. Resmi, Berlin seferinde, ikinci sefirlik görevi olduğu için daha tecrübelidir. Üstelik bu sefer Padişah değişikliğini bildirmek için değil bir ittifak ihtimalini yoklamak için görevlendirmiştir. Bu tecrübesi yazılarına da yansımış Berlin sefaretnamesi, Viyana sefaretnamesine oranla daha olgun bir eser olarak ortaya çıkmıştır. Resmi bu eserinde daha geniş bir kitleye seslenmek istemiş, Prusya ordusunu detaylıca anlatmış, Friedrich'in detaylı bir portresini çizmiştir. Amacı olası bir ittifak durumunda Osmanlı'nın neler kazanabileceğini ve olası ittifakın risklerini anlatmaktı. Resmi, Avrupa'da uzun süre kalmış ancak Avrupa'nın oluşturduğu sistemi alaycı bir göz ile incelemiştir. Resmi, sonuç itibari ile Avrupa'nın ilerlemesinin fark edildiği artık yavaştan hayran kalmış bir şekilde izlendiği dönemde yaşıyordu. Tüm alaycı gözlemlerine rağmen Resmi, oldukça realist bir adamdı. Avrupa şehirleri ile İstanbul'u karşılaştırıyordu. Avrupa'yı yakıp yıkan savaşlara yakından tanık olmuştu. Bu yüzden barışın korunması ve kurulacak ittifaklar ile saldırı yerine savunma yapılmasını destekliyordu. Resmi'nin bu realist tavrında Koca Ragıp Paşa'nın barış hakkındaki düşünceleri de önemli bir etkili olmuştu. Ayrıca Resmi, kaybedilen Osmanlı topraklarından geçerken büyük bir hüznü duymaktaydı. Resmi'nin bu hüznü, Berlin dönüşü cephede görev alması ile daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır (Aksan, 1997: s. 72-100).

Ahmet Resmi, Berlin'den dönüşünde sefaretnamelere güvenilmeyeceğini belirten genel anlayışı yıkacak derecede başarılı bir sefaretnameyi beraberinde getirmiştir. Çıkmış olduğu iki sefirlik görevinden de başarıyla dönen Resmi için artık mevkileri ikişer ikişer atlamanın zamanıydı. Resmi, Berlin dönüşünden kısa bir süre sonra çeşitli görevlerde bulunmasının ardından cepheye Moldovancı Ali Paşa'nın kethudası olarak atandı. Bu atanmanın yapılmasında Resmi'nin bölge hakkındaki bilgileri ve tecrübesinin yanı sıra yeteri kadar yetişkin adam olmaması da önemlidir. Bu göreve geldikten sonra Resmi eleştirilerine devam etmişti. Resmi'ye göre savaşın

çıkmasına cahiller neden olmuştu. O dönemde en çok şikâyet ettiği konu önemli makamlara yeteri kadar yetişmiş kimselerin gelmemesiydi. Resmi, eleştirilerinin yanı sıra deyim yerindeyse yiğidin hakkını da vermekteydi. Muhsinzade Mehmet Paşa'nın tecrübesine ve engin bilgisini her fırsatta takdir ediyordu. Muhsinzade de tıpkı Resmi gibi savaşa karşıydı ve devletin bekası için barışın olması gerektiğini belirtiyordu (Aksan, 1997: s. 102-110).

Zaman Ahmet Resmi'yi haklı çıkarmıştı. Osmanlı savaş sonrası, Resmi'nin uzun zamandır dile getirdiği eksikliklerini görmüştü. Savaş sonrası Osmanlı beklide tarihinin en ağır sonuçlar doğuran anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır: Küçük Kaynarca Antlaşması. Resmi'ye göre Osmanlı ordusunun ablukaya alındığı, askerlerin cepheden kaçarak karargâhlarını yağmaladığı, yardım için beklenen Tatarların gelmemesi ve sadrazamın hastalığı sonucu ordunun başsız kalması sonucu bu antlaşmayı imzalamaktan başka çare kalmamıştır. Ahmet Resmi, gerçekçi bir siyasa yürüterek antlaşmaya imza atmış ve devlete hizmet için kendi kariyerini bitirmiştir (Aksan, 1997: s. 162-169).

Sonuç olarak Ahmet Resmi, yaklaşık kırk yıl boyunca Osmanlıya sadık bir bürokrat ve saygı duyulan bir eleştirmen olarak hizmet etmişti. Resmi, Avrupa seyahatleri sayesinde Osmanlı'nın bir devlet sorunu haline gelmiş çürümüş tutuculuktan ve verimsizlikten kurtulmuştu. Ayrıca yaşanan olaylara eleştirel gözle bakması sayesinde hem kendi hem de savunduğu fikirleri olgunlaşmıştı. Yazmış olduğu eserleri ile Osmanlı'nın reform çağının ilk neferlerinden olduğunu söyleyebiliriz. Kariyer basamaklarında yükselmek için çağın gerekliliklerini yerine getirirken, şansının da yaver gitmesi ile birlikte, önemli devlet adamları ile karşılaşmış fikirlerinden pek fazla taviz vermemiştir. Sefaretnameleri ile mevcut olan Avrupa algısını yıktığını söyleyebiliriz. Ayrıca yapmış olduğu eleştirilerde Osmanlı toplumu arasında kutsallık atfedilen Kanuni Sultan Süleyman ve Cengiz Han gibi isimlerden yararlanmış ve mevcut tabuları yıkmaya çalışmıştır. Eleştirilerini havada bırakmamış ve çözüm önerilerini dile getirmiştir. Bu çözüm önerileri önemli bir farkındalık oluşturup Osmanlı'nın modernleşmesini başlatan adam olarak bilinen III. Selim'e sağlam bir temel hazırlamıştır. Devletine hizmet için kariyerine darbe vuran Ahmet Resmi Efendi, şüphesiz çağının ilerisinde bir adamdır.

1.3.2 Avrupalı Tanımlamasındaki Değişimin Diploması Üzerindeki Etkisi

Ahmed Resmi Efendi'nin bir Osmanlı diplomatı olarak Avrupa'da nasıl karşılandığına değinilmiştir. Şimdi de Osmanlı'ya gelen diplomatların İstanbul'da nasıl karşılandıklarının 18. Yüzyıl başı ve sonunu baz alarak kıyaslama yapıldığında, Osmanlı İmparatorluğunun kendisini Avrupa'ya karşı konumlandırmasındaki değişimin ne ölçüde büyük olduğu gözler önüne serilecektir. 18. yüzyıl başında bir Avrupalı diplomatın Sultan ile görüşmesi Avrupalı diplomata verilebilecek bir lütuftur. Bir diplomatın en üst düzey muhatabı, çeşitli hediyeler vermek suretiyle ulaşabileceği Reisülküttabdır. Yabancı diplomatlar, diplomatik seyahatleri sırasında çeşitli hakaretlere ve hatta hapis cezalarını göze almak zorundaydı (Aksan, 1997: s. 49-50). Dönemde Osmanlı tarafından Avrupa'ya gönderilen bir sefirin de başına benzer olaylar gelmesi ihtimali kuvvetlidir. Bir Osmanlı Sefirinin en önemli görevlerinden birisi, görevlendirilmiş olduğu ülke sarayında nasıl karşılandığını bildirmektir (Faroqhi, 2010: s. 254). Osmanlı, sefirinin karşılanmasındaki ihtişamı analiz ederek bir nevi kendi gözündeki Avrupa'ya karşı konumlandırmasının sağlamasını yapma fırsatı bulmaktadır. Daha önce değinildiği gibi 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da hala Avrupa'ya karşı belirli bir mesafe bulunmaktaydı. Bu mesafenin nedenlerinden birisi de şüphesiz kendi konumlandırmasında Avrupa'ya karşı üstün olduğu düşüncesidir. Bu düşünce Avrupa devletlerinin İstanbul'da daimi elçilik açma taleplerini reddetme politikasına zemin hazırlayabilmekteydi (Uzunçarşılı, Cilt 6, 1988: s. 192). Ancak Kırım'ın kaybedilmesi hazmedilemeyecek ve Osmanlı Dış Politikasını yeni bir boyuta taşıyacaktı (Uzunçarşılı, Cilt 6, 1988: s. 186). Bu yeni boyut diplomasiyi zorunlu kılmaktadır.

19 yüzyılda Avrupa kıtasında devrimci söylemler yükselişe geçmiştir ve bunun sonucunda monarşiler ortak bir kaygıyla, diplomatik ittifaka yönelmişlerdir. Bu ittifak doğrultusunda konferanslar toplanmış ve monarşilerin devamlılığının yolları aranmıştır. Aslına bakılırsa bu konferansların toplanmasının tek nedeni, toplum nezdinde giderek artan devrim söylemleri değildir. Kıta Avrupası'nın batıdan Britanya Donanması, Doğudan ise Rus ordusu tarafından çevrelenmiş olması, Kıta Avrupası devletlerini birlikte hareket etmeye zorlamaktaydı. Bu çevrelemeye ek olarak Kıta Avrupa'sını birlikte hareket etmeye zorlayan bir neden olarak, Avrupa'nın merkezinde yer alan ve yayılcı politika izleyen bir Fransa tehdidi de

eklenebilir (Kennedy, 2008: s. 202-210). 1815 yılında toplanan bu ittifakın Osmanlı dış politikası açısından en önemli sonucu sınır ihlallerinin önüne geçileceği ve ayrılıkçı isyanlar ile mücadele eden her ülkeye ittifakın yardım edeceği taahhüdünde bulunulmasıydı (Lee, 2014: s. 50-59). Osmanlı bu taahhütten Mısır sorununda yararlanacaktı. Ancak 1848 yılına gelindiğinde bu ittifakın Avrupa için pek başarılı sonuç vermediği anlaşılacaktı. Monarşileri korumak adına oluşturulan ittifaklar tam tersi etkiye neden olarak devrim ateşini körükledi. Almanya ve İtalya ulusal birliklerini sağlayacaklardı. Kıta Avrupası çalkalanırken Rusya ihtişamından hiçbir şey kaybetmemişti (Lee, 2014: s. 70-83). 18. ve 19. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluk tarihi için değil tüm dünya tarihi için bir dönüm noktası olan en önemli gelişme Fransız Devrimiydi. Osmanlı İmparatorluğunun 18. ve 19. yüzyıl dış politikasını Fransız Devrimi'nin etkilerine değinmeden yorumlamak imkânsızdır.

Fransız Devrimi'nin en önde gelen özelliği kitlesel olmasıdır. Daha önce hiçbir devrimde görülmedik şekilde ülkenin kentlerini ve kırlarını sarmış ve halkın her katmanını harekete geçirmeyi başarmıştır. Bu devrimde halkın alt ve orta katmanlarından o güne kadar adı şanı duyulmamış kişiler liderlik etmişlerdir. Fransız devrimi eşitlikçidir. Fransız Devrimi, daha öncelerde yaşanan devrimlerin aksine kendini geçmişe değil geleceğe dayandırmıştır. Aslına bakılırsa Fransa XIV. Louis döneminde dış politikada istikrarlı bir görüntü çizmekteydi. Modern anlamda milliyetçiliğin ve laikliğin çıktığı bu topraklarda kendine has yönetim yapılanmasıyla gücünün doruğunda bir görüntü çizmekteydi. Oldukça güçlü bir merkezi otorite kurmuştu. Ancak feodalite de halen devam etmekteydi. Feodal beyler krala yakın olabilmek adına parayla soyluluk unvanı satın almaktaydılar (Rude, 2015: s. 14). Bu unvan satın alma konusu dönem dönem Osmanlı saraylarına yakın olmak için de kullanılmıştı. Fransa'nın dışarıya yansıyan ihtişamına karşın halkın durumu içler acısıydı. Aralıksız devam eden savaşlar, kazanılan gelirin halka yansımaması ve nüfusun artması sonucu tarım üretiminin yetersiz kalması Fransız halkının rejime karşı ayaklanması adına gerekli ortamı oluşturmaktaydı. XIV. Louis'in ölümünden sonra ardında, sesini krala ulaştıramayacak bir konumda vergiler altında ezilmiş olan bir halk bıraktı. XIV. Louis'in ölümünün ardından yerine gelen XV. Fransa'ya yarardan çok zarar getirecek olan bir dizi savaşa girdi. Yedi Yıl Savaşları da bunlardan birisiydi. İngiltere'ye karşı yaşanan bu yenilginin analizleri doğru yapılamadı. İngiltere'nin sanayi çağına geçtiği görmezden gelindi. Fransa dededen

kalma yöntemleri koruma konusunda ısrar eden muhafazakâr bir ülke görünümündeydi. İngiltere'den yenilginin intikamını almak için, intikam hazzından başka bir sonuç vermeyecek olan Amerikan Devrimi Fransa tarafından desteklendi (Nevins ve Commager, 2015: s. 126). Amerikan Devrimine verilen bu desteğin bir bakıma kendi kuyularını kazacak olduğunu Fransa monarşisi henüz fark edememişti. Fransız devriminden önceki son kral olan XVI. Louis bazı reformcuların talepleri üzerine, Osmanlıdaki meşveret usulünü andıran, *Etats Generaux'u* toplamayı kabul etti (Hobsbawn, 2009: s. 26). *Etats Generaux*, bir danışma meclisi olarak tanımlanabilir. Kralın bu onayı devam eden süreç içerisinde, reformculara *Milli Meclisleri* kurmak için cesaret verecekti. Böylece gelenekleri temsil eden *Etats Generaux* tarihe karışarak yerini kurucu meclislere bırakıyordu. Bu gelişme asillere karşı öfkeli olan halkı sokaklara dökmeye yetecekti. Halk tüm yaşadığı zorlukların intikamını almanın zamanı geldiğini hissediyordu. XVI. Louis, meclisi yavaşlatmaya çalışarak, yeni sistemin ülkeyi zor duruma düşürdüğünü kanıtlamaya çalıştı. Ancak öfkeli kalabalık kötü gidişattan meclisi değil bizzat kralı sorumlu tutacaktı. Gelişen bir dizi olayın akabinde halk belediye binasını basarak *komün* kurulduğunu ilan edecekti. Ardından Kral'ın genellikle Almanlardan oluşan ordusuna karşılık halk arasından gönüllüler silahlanarak bir *ulusal ordu* kurulduğunu duyurdular. Olaylar taşraya yayıldı. Köylüler kiliseleri, manastırları ve derebeylerin şatolarını basarak borç belgelerini yaktılar. Halk krallığın beyaz renkteki bayrağını yakarak devrimin sembolü olan üç renkli bayrağı kullanmaya başladılar (Hobsbawn, 2003: s. 60). Mavi; özgürlükle, kırmızı; eşitlikle, beyaz; kardeşlikle bağdaştırılmıştır. Bu ilkeler sadece Fransız devrimiyle sınırlı kalmayacaktı. Örneğin Jön Türk hareketi de bu ilkeleri sahiplenerek; özgürlük (hürriyet), eşitlik (müsavat), kardeşlik (uhuvvet) sloganlarını kullanmıştır (Mardin, 2015: s. 197).

Fransız Devrimi'nin Osmanlı dış politikasına etkisine değinecek olursak, Devrim Osmanlı açısından, başlangıç aşamasında bir iç savaş olarak algılandı (Karal, Cilt 1, ty: s. 22). Fransa'daki ihtilalcilerin hareketlerine temel olarak gösterdiği Rönesans aydınlanmasının Osmanlı İmparatorluğuna pek etki ettiği söylenemez. Osmanlı çağın Avrupa'ya getirmiş olduğu iktisadi ve fikri gelişmeleri, henüz özümseyememişti. Ancak 1789 yılında Osmanlı İmparatorluğunun başına, İmparatorluğun içinde bulunduğu bu kötü duruma bir çare bulmak, Avrupa'nın son zamanlarda kaydettiği gelişmelerden memleketi faydalandırmak, devleti yeniden

düzenleyerek dış tehlikelere karşı koyacak bir konuma getirmek isteyen yenilikçi bir hükümdar Sultan III. Selim geçmişti. Fransız Ulusal Ordusunun Avusturya karşısında kazandığı savaş şüphesiz Osmanlının uzun süredir mücadele içerisinde bulunduğu Rusya-Avusturya ittifakına verdiği zarardan dolayı Osmanlı, Devrime karşı sempati duyan bir konumdaydı. Osmanlı Müslüman bir devlet yapılanmasına sahip olduğu için, Avrupa Monarşilerinin aksine, *İnsan Hakları Beyannamesine* karşı bir duruşu yoktu. Karal'a göre İnsan Hakları Beyannamesinin tehlikeli görülmemesinin bir başka nedeni de Osmanlının kendisini Avrupa devletler hukuku düzenine dâhil olarak görmemesidir (Karal, Cilt 1, ty: s. 22). Avusturya'yı mağlup etmesi kısa süreli bir sempati oluştursa da unutulmamalıdır ki Devrimden önce Fransa Osmanlı'nın kıta Avrupa'sındaki en yakın müttefiklerinden birisiydi. Özellikle Fransız modernleşmesini uzun zamandır takip eden Sultan III. Selim'in tahtta çıktığı yıl müttefik bir monarşinin devrilmesi oldukça sarsıcıydı (Findley, 2016: s. 34). Fransız devriminin, devrimin ilkelerini tüm dünyaya yayma düsturu ve yine aynı Fransa'nın Osmanlı'nın en büyük eyaleti olan Mısır'ı işgali Osmanlı için yeni bir çağın başlangıcı olacaktı. Uzun yüzyıllar boyunca "lanetlilerin ülkesi" olarak tanımlayıp, Avrupa'dan gelenlere karşı reddetme kudretini kendisinde gören bir medeniyet, 18. yüzyıl itibariyle *Avrupa kumaşlarını kendi medeniyetlerine yama yapmak* ile uğraşacaklardı.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SULTAN ABDÜLAZİZ'E KALAN MODERNLEŞME MİRASI

2.1. Sultan III. Selim'in Modernleşme Mirası

Bu bölümde Sultan III. Selim'in dönemini belirli bir kronolojik sıra ile anlatmaktan kaçınıp, gerçekleştirmiş olduğu modernleşme hamlelerinin nedenlerine odaklanarak sultan Aziz dönemine bıraktığı modernleşme mirasına odaklanmak, çalışmanın bütünlüğü açısından daha önemlidir. Bir şeylerin ters gittiği ve yeniliğin gerekli olduğu düşüncesi Sultan II. Osman'dan beri düşünülmekteydi. Ancak gerek *seyfiye* gerekse *ulemanın* karşı duruşu sonucu bu düşüncenin olgunlaşp meyve vermesi Sultan III. Selim dönemine kadar ertelenecekti (Öğreten, 2014: s. 50). Rusya felaketinden Fransız Devrimi sayesinde bir süreliğine kurtulan Osmanlı'daki mevcut durumu en iyi Cevdet Paşa'nın Rus yenilgisi sonrası tespiti anlatmaktadır: *“yenilgiler devlet adamlarının uyanmasına, ders almasına sebep oldu... Herkes nizamiye askeri icadından başka çare olmadığını anlamıştı. Hattâ Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadrazam olup da Yeniçeri Ağası ve sair ocak subaylarına sefer keyfiyetini bildirdiğinde hepsi birden: 120.000'den fazla ocaklı askerimize karşı 8.000 Moskof askeri Tuna'yı geçti, üzerimize gelip gücünü gösterdi. Düşmanın böyle nizamiye askerine bizim askerimiz yeni savaş yöntemlerini ilmediklerinden karşı gelemiyorlar. Biz, bu hal ile kıyamete kadar düşmanı yenemeyiz, diye kestirip atan bir cevap vermişlerdi.”* (Berkes, 1975: s. 91). Niyazi Berkes'e göre Sultan III. Selim, tahta çıktığında devletin esas probleminin ekonomik olduğu düşünülmekteydi (Berkes, 1975: s. 21). Ancak Devrimin sonrasında karışan Avrupa dengesi Osmanlı'yı müttefiksiz bırakacaktı. Devrim ile akran olan saltanatında III. Selim, şehzadelik döneminden beri müttefiklik konusunda en ümitli olduğu, akıl hocası ve mektup arkadaşı olan XVI Louis'in yokluğunda askeri düzenlemelere öncelik vermek zorunda kalacaktı (Lewis, 1993: s. 39). III. Selim genç bir sultan olsa da Avrupa'nın içinde bulunduğu kaostan diplomasi yoluyla yararlanabileceğini ve diplomasi masasında elini güçlendirmenin yolunun da arkasına güçlü bir ordu desteğinin olması gerektiğini bilecek kadar da tecrübeliydi.

Sultan III. Selim'in ilk icraatlerinden birisi *Ebubekir Ratip Efendi*'yi Avrupa'ya göndermek olacaktı. Ebubekir Ratip Efendi'nin seyahat dönüşü Sultana sunmuş olduğu *Layihadan* bu seyahatin iktisadi amacının ağır bastığını anlamaktayız (Kınlı, 2006: s. 125). Ratip Efendi'nin seyahatten dönüşünden sonra gerçekleştirilen *Nizam-ı Cedid* ile bu seyahatin bir bütünün parçası olduğu şüphesizdir. *Nizam-ı Cedid*, sıfırdan bir ordu oluşturma çabası değildi. Kronikleşmiş hale gelen askeri mağlubiyetleri giderebilmek adına mevcuttaki nizamı olabildiğince çağın şartlarını yakalayabilecek hale getirme çabasıydı (Uzunçarşılı, Cilt 1, 1988: s. 63). Zaten dönemin şartlarında yeni bir ordu oluşturma çabası hem ilmiye hem de seyfiye sınıfını karşısına almak demektir. Her ne kadar ulemaya karşı “*onlardan gelecek yardım Allah'tan gelsin*” (Cem, 2007: s. 89) dese de III. Selim saltanatı henüz ulemayı karşısına alacak kudrette değildi.

Nizam-ı Cedid'den önce ordu; ganimet getirmeyen, savaş meydanındaki düzensizliği ile mağlubiyeti davet eden bir durumdaydı. *Esame* defterlerinde adı yazanların birçoğu artık sadece *culuş* dönemlerinde askerlik yapmaktaydılar. Osmanlı'nın *esame* defterine kayıt şartlarından birisi olan şehir hayatı görmemiş çocukların askere alınma şartı (Uzunçarşılı, Cilt 1, 1988: s. 18) bir yana kalsın, *esame* defterinde adı yazanlar artık ticaret yapacak bir boyutta şehir hayatına adapte olmuşlardı. Bu yüzden askerin sadece kışla ile ilgilenmesi ve şehir hayatından el çektilerilmesi için askerin ödemelerinin zamanında ve değeri düşük olmayan para ile yapılması bir çözüm olarak görülmekteydi. Ödemesini vaktinde alan askerin rüşvet ile bağlantısının kesileceği de düşünülmekteydi (Zürcher, 2014: s. 46).

Enver Ziya Karal *Nizam-ı Cedid*'in dar ve geniş anlamda iki tanımlama yapılabileceğini söyler. Dar manada tanım “*III. Selim döneminde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenen talimli asker*”, geniş manada ise “*III. Selim'in yenîçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devletini Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketleridir.*” (Karal, Cilt 1, ty: s. 61). Bu ikinci tanım dönemin şartları açısından devrimci bir yapıya sahiptir. Ancak savaşlarda alınan ağır mağlubiyetler radikal kararları zorunlu kılmıştır. Yeni nizamın ilk çalışmalarında Sultan Selim, devlet adamlarına *Layihalar* sunması emretmiştir (Ünal, 2002: s. 167). *Layihaları* sunan

isimlerin⁸ birçoğunun bürokrat yani kalemiye sınıfından olması önemli bir detaydı (Berkes, 1975: s. 92). Devlet yönetiminde kalemiyenin yavaştan ağırlığını hissettirmeye başladığı bu dönemde layihalar yine de askeri yenilikleri veya eskiye öykünmeyi kapsamaktaydı. Bu durumun nedeni olarak savaş meydanında yenilmiş olmanın psikolojik etkisini gösterebiliriz. Sunulan layihaları üç ana madde ile belirtecek olursak çözüm önerileri şöyleydi:

- Var olan orduya düzen verilmesi
- Çağın şartlarına uygun yeni bir ordu kurulması
- Savaşın teknik kapasitesinin artırılması (Karal, Cilt 1, ty: s. 64).

Kurulu bir sistemi değiştirmek istiyorsanız size ilk muhalefet mevcut sistemden nemalananlardan gelecektir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz maddelere teker teker detaylandırarak olursak ilk maddeyi gerçekleştirebilmek için, ordu içerisinde, daha önce belirtildiği gibi cülus askerlerini karşınıza almak zorunda kalacaksınız. Uzun yıllar boyunca esame defterine kayıtlar eş dost adı ile yapıldığı düşünülürse cülus askeri olarak tanımladığımız grup azımsanmayacak kadar kalabalık olacaktır. Her ne kadar savaşlarda başarı gösteremese de saltanatın silahlı grubu olan bu zevat, saltanat için her zaman büyük bir tehdit potansiyeline sahiptir. Böyle bir tehdidin olduğu bir ortamda da alternatif bir ordu kurmak, saltanat sahibi bile olsanız gerekli desteği almadan mümkün olmayacaktır. Nitekim bu desteğin olmayışı veyahut desteğin olası tehdit kadar kuvvetli olmayışı, Sultan III. Selim'in saltanatının sonunu getirecektir. Üçüncü maddenin önündeki en büyük engel ise devletin içerisinde bulunduğu ekonomik şartlardır. Dış borçlanmayı Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinden bu yana gerçekleştiren Osmanlı, Avrupa'nın içerisinde bulunduğu kaos nedeniyle borçlanma arayışından bir sonuç alamayacaktır.

Sultan III. Selim'in çalışmamızın esas dönemi olan 18. yüzyıla iki önemli mirası vardır. İlk mirası yukarıda detaylandığı üzere, selefi saltanatlara büyük bir problem oluşturan seyfiye-ilmîye sınıfına rağmen yenilikçi siyasasını uygulama cesaretidir. Sultan Selim, saltanatı etrafında yeni kuşak devlet adamlarını toplamaya çalışmıştır. İkinci büyük mirası ise Avrupa ile olan ilişkileri yeni bir boyuta

⁸ Layihaları sunan isimler arasında Koca Yusuf Paşa, Abdullah Efendi, Aşir Mustafa Efendi, Ali Raik Efendi, Enveri Sadullah Efendi, Moralı Osman Efendi, Sun'î Efendi gibi Osmanlı ileri gelenlerine ek olarak Baron Brentano gibi Avrupalı isimler de mevcuttu. Detaylı bilgi için Bknz: (Öğrenten, 2014: s. 59-141).

taşımasıdır. Sultan Selim'in cesur duruşu, Osmanlı ulemasında mevcut olan Avrupa'dan gelene karşı olan ön yargıyı yıkamasa da derinden sarmıştır. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek adına Sultan III. Selim tarafından modernize edilen Osmanlı kalemiye yapılanmasına bakmak faydalı olacaktır.

III. Selim ile beraber Osmanlı kalemiye sınıfı, deyim yerindeyse kapılarını Avrupa'ya açmıştır. Bunda Sultan III. Selim'in modernleşme girişimlerine karşı oluşan muhalefete karşı teknik anlamda elini kuvvetlendirmek için Avrupa'dan uzman getirmesinin (Aksan, 1997: s. 199) ve Avrupa başkentlerinde sırasıyla daimi elçilikler açmasının (Findley, 2016: 34) etkisi vardır. Dönem itibarıyla daimi elçilikler açılması artık bir zaruri bir hal almıştır. Fransız devrimi ile Avrupa'daki en önemli müttefikini kaybeden Osmanlı, Rusya ve Avusturya ittifakının oluşturduğu büyük tehde karşı gerek ekonomik gerekse maddi açıdan yalnız kalmıştı. Bu tehditlere ek olarak İmparatorluk içerisindeki isyanlar da eklenince müttefiksiz kalmak felaketin başlangıcı olabilirdi. Aslına bakılırsa diplomasi ucuz ve etkili bir çözüm yolu olduğu Osmanlı tarafından çok geç fark edildi. Avrupa devletleri yüzyıllardır İstanbul ve İmparatorluğun çeşitli vilayet merkezlerinde elçiliklerini daimi hale getirirken Osmanlı buna ihtiyaç duymamıştı. Bu gecikmede bir Müslüman'ın darülharp topraklarına ticaret veya *cihat* haricinde ayak basmasının hoş karşılanmamasının etkisinin olup olmadığı ise bir tartışma konusudur.

Daimi elçiliklerin kurulması modernleşme hamleleri açısından büyük bir adımdı. Ancak bu adımın handikapları da vardı. Bu handikapların en büyük olanı ise daimi elçi olarak görevlendirilecek personellerin yetersiz veya art niyetli oluşuydu. Bu yetersizlikleri iki örnek üzerinden açıklamak daha doğru olacaktır. Fransa'ya gönderilen ilk daimi elçi olan *Moralı Esseyit Ali Efendi*, karşısında muhatap olarak tecrübeli bir diplomat olan Talleyrand'ı bulmuş ve çevirmeninin ihanetine uğramıştır. Esseyit Efendi'den sonra Paris'e gönderilen ikinci elçi olan Halet Efendi ise modernleşme karşıtı bir adamdır. Diplomatik ziyareti boyunca görevini yerine getirmek yerine, İstanbul'da yenileşme hareketlerine aleyhtar olan grubun lehine çalışmalar gerçekleştirmiştir (Kınlı, 2006: s. 128-129).

Sultan III. Selim, diplomatik hamlelerine ek olarak ittifak arayışına da girişmişti. Devrimden sonra Fransa, Osmanlı ile olan eski dostane ilişkilerini devam ettirmek istemişti. Prusya, Rusya ve İngiltere gibi monarşiler tarafından tehdit edilen

bir konumdayken Rusya'yı oyalayacak bir Osmanlı ittifakı Fransa için mantıklı görünmekteydi. Devrim sonucu kurulan yeni bir devletin eski bir imparatorluk tarafından tanınması da Fransa'nın çıkarınaydı. Ancak Rusya ve Avusturya ittifakı ile yaptığı savaştan ağır bir yenilgi alan Osmanlı, bu güçlerle yeniden savaşma gücünü gösteremeyeceği için Fransa'nın ittifak teklifini barış zamanlarında geçerli olmak üzere olumlu karşıladı (Karal, Cilt 1, ty: s. 24-25). Osmanlı bir yandan da Rusya'ya karşı İsveç ile ittifak arayışındaydı. Lehistan topraklarında Avusturya ve Rusya'nın yayılmacı politika ilerletmesi İsveç'i tedirgin etmişti. İsveç, Osmanlı ve Rusya-Avusturya savaşına müdahil olacaktı. Savaş sonucu mağlubiyet olsa da diplomatik açıdan İsveç'i kendi yanına çekmek Osmanlı açısından bir başarı olarak yorumlanabilir.

Sultan III. Selim dönemindeki tüm diplomatik bağlantıları sarsacak ve Sultan Selim için sonun başlangıcı olacak olan gelişme ise, Sultan Selim tarafından rol model olarak görülen Fransa tarafından Mısır'ın işgal edilmesi olacaktı. Osmanlı Ruslara karşı Kırım'ı kaybederek ilk Müslüman çoğunluğun yaşadığı toprak kaybını yaşamıştı. Mısır ise coğrafi konumu ile Akdeniz'e hâkimiyeti, ticaret güzergâhlarında olması nedeniyle sağlanan vergilerle hazineye katkısı, Hac güzergâhı üzerinde olduğu için Müslümanlar için önemi gibi birçok nedenden dolayı Osmanlı tarafından kaybına göz yumulamayacak bir topraktı. Avusturya ile yaptığı savaşlardan sonra kazandığı toprak parçaları ile Osmanlı'ya sınır olan *Bonapart Fransa'sı*, Osmanlı İmparatorluğunun muhtemel yıkılışında hisse elde etmesi muhtemel bir konuma gelmişti. Bu yüzden ticari anlamda nüfuzunu koruyabilmek adına ki altında burada detaylandıramayacağımız birçok neden yatsa da Bonapart Fransa'sı Mısır'ı işgal etti. III. Selim'in şehzadeligi döneminde rol model olarak gördüğü Fransa, bu işgal sonrasında Sultan Selim'i saltanatından edecektir.

Soydaş ve dindaş olan Kırım'ın Rus hâkimiyetine bırakılması kabul edilebilir değilken, İmparatorluğun en zengin eyaletinin Fransa tarafından işgal edilmesine tepkisiz kalınamazdı. Ancak Osmanlı askeri olarak Fransa'ya karşı koyabilecek bir gücü dönem için yoktu. Osmanlı donanması, Barbaros'un Fransa sahillerine çıktığı ihtişamlı günlerinden çok uzaktaydı. Modernleşme hamleleri sonrasında ordu içerisinde saltanata karşı muhalif sesler kazan kaldırmaya kadar gidecekti. Eski nizamın devam ettirdiği ordu sultana, sultan eski nizamın ordusuna

güvenmemekteydi. Böyle bir durum içerisinde Bonapart'ın, milliyetçi bir düstur ile kenetlenmiş ordusunu savaş meydanında mağlubiyete uğratma imkânsızdı. Ekonomik koşullar da elverişsiz olunca Osmanlı'nın tek silahı diplomasi olacaktı. Coalition Savaşı nedeniyle İngiltere Fransa ile aktif savaş halindeydi. Rusya'nın ise Yayılmacı politika güttüğü topraklarda güçlü bir Fransa istemeyeceği aşikârdı. Bu iki durum Rusya ve İngiltere'yi, Fransa karşısında Osmanlı'nın doğal müttefiki konumuna getirmektedir. Bu mücadele çok cepheli olacaktır. Güneyde Bonapart Suriye'ye kadar ilerlemişken, Balkanlarda Tepedelenli Ali Paşa, Fransızları Arnavutluk'ta zapt ettikleri topraklardan çıkarıyordu. Ege denizinde ise Osmanlı-Rus donanması Fransızlara üstünlük kurmuştu. Cezzar Ahmet Paşa'nın, günümüzde efsaneleşen, direnişini Akka'da kıramayan Bonapart, Mısır'a kadar çekilmek zorunda kalmıştı ve nihayet büyük bir yenilgi ile Mısır'ı boşaltmak zorunda kalacaktı (Findley, 2016: s. 26-28).

Mısır'ın Fransızlar tarafından boşaltılmasıyla Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlık sona ermişti. Fransızlar, Mısır'ı Osmanlı'ya geri iade edecekti. Bu suretle Mısır'ı tekrar elde etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, Fransızlara karşı oluşturduğu ittifaka, ittifak mühletinin dolmaması sebebiyle bağlıydı. Osmanlı'nın bu ittifaktan kurtulmak istediği arzusu, Fransız tehdidinin ortadan kalktıktan sonra gayet anlaşılır bir şeydi. Bu süreçte Bonapart'ın *İmparatorluk* unvanı tanınıp tanınmayacağı meselesi Avrupa'yı meşgul etmekteydi.⁹

Sonuç olarak Sultan III. Selim'in saltanatı dönemindeki askeriyenin durumunu kısaca özetleyecek bir yorum arayacak olursak Bonapart'ın Mısır'ı işgali sırasında Osmanlı ordusunda danışman olarak görev yapan Kohler'in mevcut durumu analizine göz atılabilir: *"Acı ve utanç verici olan şu ki, iyi askerlere, mükemmel atlara sahipler; iyi silahları ve bol cephaneleri var, erzak sıkıntıları yok yani tehlikeli bir ordu oluşturmak için gerekli her şeye sahipler. Yeter ki intizam ve sisteme girmeyi kabul etsinler. Kaldı ki başlarındaki subaylar şaşkıncı biçimde bu yoldaki her türlü çabaya karşı çıkmaları bu hiç zor olmayacak. Orduda ortak bir ruh yok.*

⁹ Bonapart iktidarı süresince ailesinin asil bir unvan taşımadığı gerekçesi ile diğer krallar tarafından dışlanmıştı. Bu dışlanma Bonapart'ta bir hırs oluşmasına neden olmuştur. Bonapart saygı görmek için kendi hanedanını oluşturmaya karar vermiş ve Avrupa'da hala "devrimin çocuğu" olarak bilirse de XIV. Louis'ten *amcam* diye bahsetmiştir. İktidarına meşruiyet kazandırmak için Rus Çar'ının kız kardeşini istemiş ret cevabı alınca Avusturya imparatorunun kızı ile evlenmiştir. Böylece Habsburg Hanedanlığına bir nevi veliaht olacaktır (Lee, 2014, s.38-48).

Birbirlerini çekemiyorlar. Sadece kişisel yarar ve yağma peşindeler. Eğer kısa sürede kendi beklentilerini tatmin edemeyecek olursa, savaşa devam etmelerini sağlayacak pek az şey var. " (Öğreten, 2014: s. 31).

2.2. Sultan II. Mahmud'un Modernleşme Mirası

İlk sınavını Mısır probleminde Bonapart'a karşı veren *Nizam-ı Cedid* orduları, bu sınavında başarılı olmuşlardı. Bu başarıdan cesaret alan Sultan III. Selim, *Nizam-ı Cedid* ordularının Rumeli'de de kurulmasını istemesinin akabinde *Nizam-ı Cedid*'e karşı olan cenah harekete geçecekti. Sultan III. Selim, *Nizam-ı Cedid* ordusunun Rumeli'ne geçişinin muhalefete neden olacağını tahmin ettiği için bahane olarak Sırp isyanını bahane gösterecekti. Ancak Şehzade Mustafa'nın ve Sadrazam İsmail Paşa'nın ayanlara, yeni ordunun onları yok etmek için geldiği haberini ulaştırması sonrasında ayaklanma başlamış ve Sultan III. Selim orduyu Rumeli'den geri çekme kararı almak zorunda kalmıştır (Karal, Cilt 1, ty: s.80-81). Ancak Sultan III. Selim daha büyük ihanetler ile çepeçevre sarılmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz Rumeli olayından sonra sadaret makamına getirilen Köse Musa Paşa'nın İngiliz Mahmud Efendi ile yeniçerilere *Nizam-ı Cedid* kıyafeti giydirilmesi emri yollayıp ardından yeniçeriler ile irtibata geçip "Nizam-ı Cedid kıyafeti giyerseniz dinden çıkarsınız" propagandası yapması ile yeni çeri ayaklanması başlattı. Ayaklanan yeniçerinin ilk kurbanı, Köse Musa Paşa'nın hain planının bir parçası olan İngiliz Mahmud Efendi olacaktı. Yeniçeri ayaklanması, Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi gibi *Nizam-ı Cedid*'in kişisel çıkarlarına engel olduğu için karşı duran bazı isimlerin elinde şekillenmesi ile Sultanın tahttan indirilmesini talep edecek boyuta dönüştü. Yeniçerilerin sözcülüğünü Kabakçı Mustafa yapmaktaydı. Et meydanında Sultan Selim'in Tahttan indirilmesi için Ataullah Efendi'den fetva alarak "yaşa Mustafa Efendimiz" naralarıyla saraya yürüyeceklerdi. Sultan III. Selim'e ayaklanmayı bastırması için *Nizam-ı Cedid* ordusunun İstanbul'a getirilmesi teklif edilmişse de "*Olmaz, sonra Rus orduları Çatalca'ya gelir*" cevabıyla reddetmiştir (Karal, Cilt 1, ty: s. 83). Tecrübeli bir sultan olan III. Selim, bu kazan kaldırmanın sonucunun nereye varacağını seleflerinden tecrübe edindiği için saltanatından feragat ettiğini açıklamıştır. Ayaklanmadan kurtulabilen birkaç *Nizam-ı Cedid* yanlısı ise *Ruscuk Ayanı Bayraktar-Alemdar Mustafa Paşa'ya* sığınacaktır

(Karpat, 2013: s. 30). Sultan III. Selim'in yerine de yeni çeriler tarafından desteklenen Şehzade Mustafa, Sultan IV. Mustafa olarak geçecektir.

Sultan IV. Mustafa'nın tahtta çıkışı sonrası Nizam-ı Cedid'e son verilmesi ve Sultan Selim'e yapılan haksızlık, Alemdar Mustafa'yı rahatsız etmiş ve intikam arzusu ile girişimlere başlamıştır (Adanır, 2011: s. 216). Sultan III. Selim'in katledilmesinin ve Sultan II. Mahmud'un tahta çıkışının detaylıca anlatılması, Sultan II. Mahmud'un merkezileşme ve kalemiye sınıfını ön plana çıkarma çabasının nedenini anlamak için faydalı olacaktır. Bu olaylar silsilesinin detayını Enver Ziya Karal'ın anlatımıyla direkt vermek daha doğru olacaktır. “....Alemdar Mustafa, 15.000 kişi ile Babiali'yi bastı, mührü sadrazam aldı. Şeyhülislam'a, ayanların Sultan Selim Han'ın culuşunu istediklerini IV. Mustafa'ya iletmesini istedi. Sultan IV. Mustafa tahttan çekilme istemeyince, saray kapıları kırılmaya başlandı. Bu sırada Sultan IV. Mustafa taht yarışında yalnız kalmak için devrik Sultan Selim'in ve Şehzade Mahmud'un öldürülmesini emretti. Katiller harem dairesinde ibadetle meşgul olan Sultan Selim'e alçakça saldırdılar. Silahsız olmasına rağmen Mustafa III. 'nün oğlu kendisini cesaretle müdafaa etti. Katillerinin çoğunu yere serdi. Fakat Nizam-ı Cedid çalışmalarında olduğu gibi hayatının son dakikalarını müdafaada da yalnız kaldı. Sonunda hançerler altında can verdi. Vücudu, Alemdar'ın kırmakta olduğu kapının önüne götürüldü. Alemdarı ilk karşılayan işte namert hançerlerin altında delik deşik olan bu ruhsuz vücut oldu. Alemdar, büyük bir heyecan içinde bu ruhsuz vücut üzerine kapılarak ağlamaya başladı. Yanındakiler ikaz ettiler. Yanındakilerin müdahalesi ile kendine gelerek, yeni bit cinayete mahal vermemek için Şehzade Mahmud'u kurtarmaya yeltendiler. Şehzade Mahmud, Sultan III. Selim'i öldüren canilerin elinden fedakâr cariye ve hizmetkârlarının yardımıyla, sarayın damına çıkarak kurtulmayı başarmıştı. Damdan indirilerek tahtta çıkartıldı...” (Karal, Cilt 1, 2014: 88-89). İşin ehemmiyetini yeterince kavrayabilmek adına Enver Ziya Karal'ın anlatımından yararlanmak doğru olacaktır. Sultan II. Mahmud, saray damından indirilerek İmparatorluğun başına geçtiğinde, ne kendisini dama çıkaracak sebepleri unutacaktı ne de bir önceki selefi Sultan III. Selim'in katledilişini.

Sultan II. Mahmud'un tahtta çıktığı döneme imparatorluk içinden baktığımızda kaostan başka bir şey görünmeyecektir. İmparatorluğun dışarıdan nasıl

görüldüğünü anlamak için bir Fransız gözlemcinin sözlerine bakmak faydalı olabilir: *“Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ nasıl devam etmekte olduğunu, özellikle Türklerin nasıl hâlâ Avrupa'da bulunduğunu anlamakta güçlük çekilir. Hele ordularının bilgisizliğini, disiplinden yoksunluğunu, maliyesinin anarşi içinde oluşunu, kalelerin bakımsız durumunu, ağaların İstanbul'a yakın olanları arasında bile görülen isyanlarını, nihayet Mora, Mısır, Şam paşalarının bağımsızlıklarını yakından görenler için bu anlaşılır bir şey değildir. Dünyanın en sallantılı tahtında oturan sultanı yerinde tutan asıl güç, onun halifeliğidir.”* (Berkes, 1975: s. 146). Sarayda Sultan'ın saltanatının etkisinin nereye kadar ulaşabildiğini yakinen acı bir tecrübe ile kavramış olan Sultan II. Mahmud, iktidar kudretini tekeline toplamaya çalışacaktır. Bu çabasında ise en büyük üç kozu; Fransız gözlemcinin belirttiği gibi halifelik, Alemdar Mustafa Paşa ve Hanedanın son erkeği olmasıdır (Berkes, 1975: s. 137).

Tımar sistemi ile taşrada merkezin gücünü hissettirse de gerek tımar sisteminin bozulması gerekse yeni fethedilen coğrafyalarda, kısmi özerkliklerin verilmesi¹⁰ya da Eflak gibi coğrafyaların kendi iktidarlarına da hakim olması, bölgelerde ademi merkezîyetçiliğin güçlenip merkezi yönetimin iktidar kaybına neden olmaktadır. II. Mahmud tahtta çıkmadan önce Fransız Devriminin milliyetçi fikirleri imparatorluk içinde kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı. Alemdar Mustafa Paşa'da II. Mahmud'un merkezileştirme hamlelerine gerekli olan desteği sağlayacak olan kişiydi. Merkezileşme deyince aklımıza merkezi hükümeti güçlendirme çabası gelmemelidir. Burada değindiğimiş olduğum bizzat saltanatın yani sultanın gücünü geliştirme çabasıdır. Kutsal sayılan Osmanoğlu kanı Yavuz Sultan Selim ile halifelik makamını da üstlenmişti. Ancak Sultan II. Mahmud'un seleflerinin muhalefetleri, “kutsal kan” anlayışını bertaraf ederek nice sultanı tahttan indirmiş veya canını almıştı. II. Mahmud, saltanatını selefleri gibi kaybetmemek için, Osmanoğulları'nın tek erkek evladı olmasına güvenmeyip saltanatını güçlendirecek hamleler yapmak zorundaydı.

II. Mahmud'un saltanatı devraldığı dönemde İmparatorluk bir kaos içerisindeydi. Devlet otoritesi taşrada tamamen ortadan kalkmıştı. Mekke ve Medine'de Vehhabiler, hutbelerde Sultanın adını kaldırmışlardı. Rumeli derebeylerin

¹⁰ Osmanlı Sultanlarının bölgesel anlamda özerkliklerin verilmesi için Yavuz Sultan Selim'in Kürt aşiretler örneği için bkz (Uzunçarşılı, Cilt 2, ty: s.275).

yönetimi altındaydı. Bağdat'ta kölemenler iktidar savaşındaydı. Mısır'da kölemenler ve Mehmed Ali Paşa arasında iktidar savaşı vardı. Anadolu'da yer yer yeni hanedanlıklar ilan edilmişti. Mağrip'te Dayıların iktidarı sarsılmaz bir konumdaydı (Karal, Cilt 1, ty: s. 90). Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğunun en büyük isyanı olan ve buna paralel olarak Osmanlı dış politikasında keskin dönüşlere neden olan Mısır problemini incelemek yeterli olacaktır. Ayrıca Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme hamlelerinin Osmanlı modernleşmesi ile yarış halinde olmasından mütevellit Osmanlı modernleşmesine yaptığı etki ile de başlı başına bir incelenme sebebi olabilir.

2.2.1. Mısır Bunalımı

Fransızların Mısır'ı işgali ve sonra Mısır'ı boşaltmaları üzerinden çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nu büsbütün yıkmakla tehdit eden bir meselenin doğmasına neden olmuştu. Bu mesele, daha önce de söylendiği gibi, sadece bir iç mesele değil uluslararası kamuoyunu uzunca süre meşgul edecek olan bir problemdi. Mısır'ın Fransızlardan kurtarmak için görevlendirilen askerlerden birisi olan Mehmed Ali Paşa, kısa süre içerisinde dikkatleri üzerine çekerek Mısır Valisi Hüseyin Paşa'nın yerine Mısır Valisi olmayı başarmıştı. Mehmed Ali Paşa, iktidarının ilk yıllarında Osmanlı'nın, belki de kendisinin iktidarını sağlamanın çabasını vermiştir. Kölemenlerin Mısır içindeki iktidarını dağıtan Mehmed Ali Paşa, İngilizlerin İskenderiye'deki tehdidini de bertaraf etmeyi başararak Mısır içerisinde mutlak bir konuma gelmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın iktidarına bölgedeki en büyük tehdit *Vehhabiler*'di. Vehhabiler Suriye'ye kadar ilerlemişlerdi. Vehhabiler tarafından işgal edilen Medine'de Peygamber'in Mezar-ı Şerif'inin Vehhabiler tarafından tahrip edilmesi sonrası sultan II. Mahmud tarafından Kavalalı Mehmed Ali'ye, Vehhabileri yok etme talimatı verilmişti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından görevlendirilen oğlu Oğul İbrahim, Vehhabilerin üzerine yürüyerek Medine'yi Osmanlı adına geri almış ve Medine'nin anahtarını Sultan II. Mahmud'a göndermiştir. Akabinde Mehmed Ali Paşa tarafından Kabe'nin anahtarı da sultana ulaştırılacaktı. Kavalalı Mehmed Ali'nin bu harekâtından sonra Arabistan coğrafyasında Osmanlı idaresi tekrardan sağlanacak hutbeler tekrar Sultanın adına okunacaktı. Ancak Osmanlı'nın bu seferki Arabistan hakimiyeti Kavalalı Mehmed Ali üzerinden olacaktı (Karpat,

2013: s. 34). Mehmed Ali Paşa yayılmacı bir politika izliyor ve muhaliflerine karşı sert bir siyasa izliyordu. Bu sert siyasasını ise modern tekniklerle desteklemekteydi. Modern zirai usuller ile iktidarını genişlettiği toprakları işliyor yeni kanallar açarak iktidarı altındaki topraklardaki verimliliği arttırmaya çalışıyordu. Yeni binalar inşa ederek şehrin silüetini değiştirdi. Güneyden getirttiği paralı askerlerle kuvvetlendirdiği Fransız usullerine göre modernize etti. Bonapart Mısır'dan çıkartılmıştı ancak geride danışman olacak nitelikte askerler de bırakmıştı. Fransız öğreticilerin yönlendirmesiyle Mehmed Ali Paşa modern bir ordu ve filo oluşturmayı başarmıştı (Findley, 2016: s. 39).

Mehmed Ali, Mısır'ın çehresini değiştirirken Sultan II. Mahmud Yunan isyanı ile uğraşmaktaydı. Avrupa'nın "Antik Yunan Uyanışı" olarak nitelendirdiği ve açıkça desteklediği (Zürcher, 2014: s. 61) bu isyanın tek başına hakkından gelemeyeceğini anlayan Sultan II. Mahmud, olması gerektiği gibi kendi paşasından destek isteyecekti. Osmanlı İmparatorluğu, savaşlarda veyahut isyanlarda, problem çıkan coğrafyaya yakın olan paşalarında veya tımar sahiplerinden gerek maddi gerek askeri anlamda destek almıştı. Ki sipahilerin ve paşaların görev tanımlarından birisi bu yardımları organize etmektir. Bu organizasyonlarda başarısız olanlar dönem dönem ağır şekilde cezalandırılmıştı. Bu yardım isteği Mehmed Ali Paşa'dan ilk istenen yardım değildi. Daha önce bahsedildiği gibi Vehhabi problemini Osmanlı Mehmed Ali Paşa üzerinden çözmüştü. Mehmed Ali Paşa'da Arabistan coğrafyasında Osmanlı iktidarını sağlamıştı. Ancak bu Yunan isyanı için istenen destek diğerlerinden farklı sonuçlara neden olacaktı. Sultan'ın yardım çağrısına, İsyanı sonlandırmasına karşılık Girit ve Mora'nın idaresini isteyerek karşılık verdi. Sultan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın bu aşırı isteğini kabul etmek zorunda kalacaktı. Mehmed Ali Paşa'nın bu yayılmacı siyasasının önüne ise Avrupa güçleri duracaktı. Mehmed Ali Paşa, Yunan isyanını bastırmak için oğlu Oğul İbrahim'i görevlendirdi. Ancak karışık nizamdaki Osmanlı ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın donanmasını Navarin'de Avrupa güçleri yok edecektir (Aksan, 2011: s. 134).

Mehmed Ali Paşa'nın Navarin'de yaşadığı büyük kayıp, yayılmacı iktidarına büyük zarara neden oldu. Bu zararın telafisi için gözünü Suriye'ye dikmişti. Şam vilayeti o dönem için Osmanlı vilayetleri arasındaki, balkanlar gibi, en karışık

bölgelerden birisiydi. Filistin bölgesinde Sultan'ın toprağı olmasına rağmen bağımsız bir hayat yaşıyorlardı (Lewis, 1993: s. 38). Gittikçe kuvvetlenen Mehmed Ali Paşa, günün birinde Sultan'ın kendisine karşı da kuvvet göndereceğini hesaplıyor ve Suriye'deki karışıklıklardan faydalanarak önceden buraları ele geçirmeyi düşünüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm gücünü Balkan Coğrafyasına aktarmak zorunda olması Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye müdahale etme konusunda sert bir karşılık almayacağını gösteriyordu. Mehmed Ali Paşa'nın bahanesi ise Suriye'de bulunan, Cezzar Ahmed Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa olacaktı. Ahmed Paşa'nın Suriye içindeki mevcut konumu, Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki yayılcı siyasasının önünde bir tehdit oluşturmaktaydı. Mehmed Ali Paşa, oğlu Oğul İbrahim'i Ahmed Paşa'nın üzerine göndererek Ahmed Paşa'yı Akka Kalesinde kuşattı. Sultan II. Mahmud, iki paşanın arasını bulmak için elçiler gönderse de elçiler Mehmed Ali Paşa'nın Akka ve Şam vilayetlerinin yönetimini talep ettiği bilgisi ile döndüler. Bu taleplerinin sonu gelmeyeceğini anlayan Sultan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya haddini bildirmek için asker toplamaya başladı. Böylece Sultan ile Sultanın atadığı vali arasındaki savaş başlamış oldu (Findley, 2016: s. 39).

Sultan II. Mahmud, bir ferman ile Mehmed Ali Paşa ve oğlu Oğul İbrahim'in asi olduklarını ilan etti. Yerine ise Hüseyin Paşa'yı atadığını bildirdi. Bu ferman üzerine Oğul İbrahim, bir yandan Akka kuşatmasını devam ettirerek Suriye'nin kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Hüseyin Paşa'da Suriye'ye doğru harekete geçmişti. Sultan'ın ordusu teknik anlamda dönemin şartlarına göre oldukça iyi durumdaydı. Ancak iase anlamında iyi desteklenmiyorlardı. Bölgede Mehmed Ali Paşanın, paşalar üzerindeki etkisi ve Osmanlı ordusundaki paşalar arasındaki çekememezlik, Osmanlı ordusunun zayıf noktasıydı. Hüseyin Paşa Suriye'ye varana kadar Oğul İbrahim'in kuşatması sonuç vermiş Akka Kalesi düşmüştü. Akka Kalesinin işgalinin vermiş olduğu şevk ile Hüseyin Paşa üzerine atılan Oğul İbrahim, Hüseyin Paşa'yı mağlup ederek Adana'ya kadar kontrol alanını genişletti. Hüseyin Paşa'yı azleden Sultan II. Mahmud yerine yeni bir ordu oluşturarak Reşid Paşa'yı komutan tayin etti. Ancak Oğul İbrahim Konya civarına kadar gelerek Reşid Paşa'yı mağlup etti. Oğul İbrahim'in üzerine gönderecek yeni bir ordu bulamayan Sultan II. Mahmud, İngiltere'den yardım istemek zorunda kalmıştı (Karal, Cilt 1, ty: s.128-130). Böylece Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı modernleşmesine rakip

olacak şekilde Mısır'daki yenileşme çabasının sonucu olan bu çatışma ortamı, Osmanlı dış politikasını değiştirmeye başarmıştı.

Bu dönem içerisinde İngiltere, diğer Avrupa Devletlerinin aksine Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunmasını çıkarlarına uygun görmekteydi. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu, Fransız Devriminden sonra kaybetmiş olduğu Avrupalı müttefikinin yerine İngiltere'yi koymayı düşünmüş, güçler dengesi savaşında Osmanlı açısından kantarın topuzunun İngiltere olabileceğine inanmıştı. Ancak İngiltere, Mehmed Ali Paşa'nın bu ilerleyişinden tedirgin olsa da taraflara itidal çağrısı ile yetinmişti. Bu fırsatı kaçırmayan Rusya ise Osmanlı İmparatorluğuna kendiliğinde yardım teklifi göndermişti. Denize düşen yılanın sarılırmış atasözü, deyim yerindeyse gerçekleşmiş, Sultan II. Mahmud, iyice zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine, Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi kudretli hükümdarın iradesinde yeni ve zinde bir devletin kurulmasından çekinen Rusya'nın teklifini kabul edecekti. Mehmed Ali Paşa, Akka'nın verilmesi ve isyanın durdurulması teklifini reddederek, Adana ve Suriye'yi de istedi. Bu sırada Oğul İbrahim Kütahya'yı da ele geçirerek Bursa üzerine yürümeye başlamıştı.¹¹ Ve Sultan II. Mahmud, Rus çarına donanmasını İstanbul'a göndermesi için çağrı yaptı (Berkes, 1975: s. 97). Çağrının hemen sonrasında Rus gemileri boğazda demir atmıştı. Rus etkisinin İstanbul ve boğazlar üzerinde artması Fransızları tedirgin etmiş ve olaya müdahil olmasını sağlamıştır. Fransa'nın arabuluculuğu işe yaramamıştı. Sultan II. Mahmud, tam Fransız arabuluculuğunun işe yarayacağı ve Rus donanmasına ihtiyaç kalmayacağını düşündüğü sırada Oğul İbrahim'in ordularının İzmir'i de ele geçirmesinin sonrasında Rusların donanmasının gücünü arttırarak bir süre daha boğazda kalması çağrısında bulundu. Mehmed Ali Paşa'nın sadece Suriye ile yetinmek istememesi süreci daha da uzatsa da muhalefetin Rus donanmasının İstanbul'da olmasından duyduğu rahatsızlık ve Fransa'nın baskıları sonrasında Sultan II. Mahmud, Suriye ve Adana'nın da Mehmet Aliye verilmesini kabul etmesiyle Ateşkes anlaşması imzalandı (Karal, Cilt 1, ty: s. 131-138). Bu olaylar

¹¹ Kavalalı Mehmed Ali, Avrupalı arabuluculara oğlu İbrahim'in ilerleyişi hakkında şu cevapları verecektir: "Siz yabancısınız. Bir İslam gibi düşünmesini bilmezsiniz. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından benim için doğacak mesuliyeti biliyor musunuz? Müslümanlar nefretle benden uzaklaşacaklardır. İlk uzaklaşanlardan bir de iki oğlum olacaktır. Padişah delidir. Fakat Tanrı onu bize günahlarımızın karşılığı olarak verdi." "Padişahın hizmetkârı olarak kalmak istiyorum. İbrahim, eğer Boğaziçi'ne varmaya muvaffak olursa, padişahın ayaklarına kapanarak affını ve Mısır'a dönmek için müsaadesini isteyecektir." (Karal, Cilt 1, ty: s.130).

dizisi tüm dünyaya Osmanlı Saltanatının dış destek olmadan kendi paşası karşısında mağlup olacağını duyurdu. Deyim yerindeyse Osmanlı Saltanatı Rusya ve Fransa desteği sayesinde varlığını sürdürmekteydi.

Ateşkes anlaşması imzalanmış ama Mısır sorunu çözülmemişti. Mehmed Ali Paşa anlaşma şartlarına uymamış işgal ettiği topraklardan çekilmemişti. Ayrıca Mehmed Ali Paşa'nın etkisi altına aldığı topraklardan, Paşanın sert yönetimine karşı isyan naraları İstanbul'a kadar ulaşmıştı. Bilhassa Suriye'deki karışıklıktan istifade etmek isteyen Sultan II. Mahmud, paşasına karşı kaybettiği toprakları yeniden himayesi altına almak için girişimlere başladı. Mehmed Ali Paşa'nın izlediği siyasalar, coğrafyada İngiltere'nin çıkarlarının da önüne geçmekteydi. Sultan II. Mahmud için bu durum Mehmed Ali Paşa karşısında İngiltere'yi destek için ikna edebileceği anlamını taşıyordu. II. Mahmud'un bu intikam düşüncesi Avrupalı devletler tarafından hoş karşılanmadı. İngiltere, Rusya ve Fransa bir girişimin önüne geçmek için her iki tarafa da tehditkar bir şekilde arabulucu oldular. Sultan II. Mahmud, kendi paşasına karşı kaybetmiş olduğu itibarını ve topraklarını geri istiyordu. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ise bağımsızlık istemekteydi, bağımsızlık olmasa bile ölümünden sonra Mısır iktidarının kendi evlatlarına verilmesini talep ediyordu. Bu konuda da Fransa'nın desteğini arkasına almıştı (Karal, Cilt 1, ty: 139-140).

Avrupalı devletlerin arabuluculuğundan sonuç alamayan iki taraf da ikinci bir savaş için hazırlıklara başladı. Osmanlı ordusu Suriye yakınlarında tacizlerine başlamasına Oğul İbrahim'in kuvvetleri karşılık verdi. Fransa, Mehmed Ali Paşa'yı desteklemekteydi. Ancak Rusya'nın bir önceki seferde olduğu gibi Rusya'nın boğazlara inmesinden endişe ediyordu. İngiltere, eskiden beri talebinin olduğu topraklardaki Mehmet Ali Paşa'nın kudretinin yıkılmasından taraftardı. Rusya ise Avrupa devletleri ile arasındaki mevcut olan sukutun devam etmesini istiyor ve Osmanlı İmparatorluğu ile Paşası arasındaki olası yeni bir savaşın bu sükûnete zarar vereceğinden korkuyordu. Avusturya ise haklı olarak güç kaybeden bir Osmanlı'nın Rusların Balkanlardaki ilerleyişini hızlandıracağı endişesini taşıyordu. Tüm bu beklentilerden mütevellit bir konferans toplanması mantıklı olabilirdi.

Ancak arabulucu faaliyetleri sonuç vermeyince iki taraf tekrar savaş meydanında karşı karşıya geldiler. Nizip'teki savaşta Oğul İbrahim Osmanlı

ordusuna büyük bir mağlubiyet yaşattı. Nizip'teki mağlubiyet haberi İstanbul'a gelmeden Sultan II. Mahmud hayatını kaybetti (Karpaz, 2013: s. 44). Yerine hanedanın en büyük erkek evladı olan Şehzade Abdülmecid geçecekti. Sultan Mahmud'un ölümü sonrasında Osmanlı İmparatorluğu bir büyük ihanetle daha sarsılacaktı. Şehzade Abdülmecid'in Sultan olmasından birkaç gün sonra Çanakkale'de Ahmed Fevzi Paşa'nın komutasında bulunan Osmanlı donanması İskenderiye'ye yelken açmış ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya donanmayı teslim etmişti. Osmanlı İmparatorluğu kısa süre içerisinde hem tecrübeli bir sultandan hem de donanmadan mahrum kalmıştı.

Mısır sorununun çözümüne bir sonraki bölümde değinmek daha doğru olacaktır. Şimdi büyük çalkantılarla mücadele edilen bir dönemde Sultan II. Mahmud'un cesur bir şekilde yürütmüş olduğu modernleşme hamlelerine odaklanmak gerekir.

2.2.2 Sened-i İttifak ve Modernleşme Hamleleri

Sultan II. Mahmud, modernleşme hamleleri için gerekli olan cesareti gösterebilmesi için Saltanatını kuvvetlendirmek zorundaydı. İktidarını ve dolaylı yoldan yaşamını bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa'ya borçluymuştu. Paşalar arasındaki mücadelelerin Saltanatına son verebileceği de bilmekteydi. Bu yüzden ayanlar ile anlaşma yolu mantıklı görünmekteydi. Sırtını ayanlara dayar ise paşalara karşı eli kuvvetli olabilirdi ve selefinin bıraktığı yerden, hayal ettiği modernleşme hamleleri için hem güç hem de maddi destek bulabilirdi. Bu duruma mütevellit Alemdar Mustafa Paşa'nın önderliğinde Ayanlar ile bir anlaşma yoluna gitti. Alemdar Mustafa Paşa bütün büyük ayanları İstanbul'a davet etti. *Yanyalı Ali*, *Kavalalı Mehmed Ali* gibi büyük birkaç ayan bu davete iştirak etmeseler de ayanlar yanında getirdiği orduların toplam sayısı 70.000'ni bulmaktaydı (Findley, 2016: s. 35). Bu toplantıda ayanlara padişahın birleştirici unsur olduğu ve emirlerine uyulması gerektiği bildirilmiştir (Karpaz, 2013: s. 33).

Ayanlar ile yapılan bu toplantının akabinde *Sened-i İttifak* imzalandı. Bu "sened" Osmanlı İmparatorluğu'nun yazılı olmayan yasalarını çiğnemekteydi. Aslına bakılırsa Sultan II. Mahmud bu senedi imzalamamıştı (Findley, 2016: s. 36). Bu senedin kanuni bir geçerliliği bulunmamaktaydı. Ancak Niyazi Berkes'e göre bu

sened ayanlara, bir adaletsizlik ile karşılaştıklarında padişaha karşı isyan etme hakkını veriyordu (Berkes, 1975: s. 141). Fiili hâkimiyet hala sultandaydı. Ayanlar sened ile birlikte padişaha destek olacaklarına, bir isyan karşısında isyana müdahale etme konusunda padişahın yanında olacaklarına söz vermekteydi (Zürcher, 2014: s. 53). Bu sened ile birlikte bir zamanlar düşman ülkelerinin krallarını kendisine denk görmeyecek kudrette olan Osmanlı İmparatorluğu sultanının kendi ayanlarına karşı yardım yakarıyordu. Senedin bir diğer özelliği de ayanların kendi aralarında da birbirlerine söz verip iktidar yarışına girmeyecekleri taahhütünde bulunmalarıydı (Findley, 2016: s. 36). Kemal Karpat ve Erik Jan Zürcher, Sened-i İttifak'ı Osmanlı'nın *Magna Carta'sı* olarak tanımlamaktadırlar (Karpat, 2013: s. 33; Zürcher, 2014: s. 53). Sened-i İttifak Sultan ile ayanlar arasında imzalandığı ve sultanın tüm tebaaya değil sadece ayanlara bir taahhütte bulunmasından dolayı bu yorum doğrudur. Kısacası Sultan II. Mahmud'un iktidarının bekasını merkez gücünü kuvvetlendirmede görürken akan zaman içinde gelişen olaylar neticesinde ademi merkeziyetçiliğe onay vermek zorunda kalmıştır. Kimi uzmanlara göre ise bu ademi merkeziyetçilik, Osmanlı saltanatı için istikrarın yolunu açmıştır (Faroqhi, 2011: s. 25).

Buraya kadar Sultan II. Mahmud'un Sultan Abdülaziz'e bıraktığı iki mirasa odaklanıldı. Bunlar Mısır sorunu ayrılıkçı isyanlar çerçevesinde şekillenen bir dış politika, diğeri ise saltanat iktidarının taşraya gittikçe ayanlar arasında paylaşılmasının, her ne kadar sultan imzalamasa da, ayanlar arasında paylaşımının resmileşmesidir. Ancak çalışmamızın bütünlüğü açısından Sultan II. Mahmud döneminin en önemli iki gelişmesi yeniçeri ocağının kaldırılması ve Sultan III. Selim döneminin aksine modernleşme hamlelerinin gerek saltanatta gerekse tebaa da gözle görülür bir şekilde yerleşmesidir.

Sultan III. Selim, tahta çıkmasıyla birlikte ciddi ıslahat teşebbüsleri başlatmıştır. Ancak bilgi ve ileri görüşlülüğü kuvvetli olan sultan, belki de demir bir yumruk ile iktidarını devam ettirmek istememesi sebebiyle saltanatından indirilmiş ve başlatmış olduğu modernleşme hamleleri ağır yara almıştır. Büyük umutlar beslenen ve savaş meydanında, yeniçerilere kıyasla oldukça başarılı olan nizam-ı cedid ordusunun ve harp topraklarında açılan elçiliklerin ömrü Sultan III. Selim'in saltanatı ile beraber son bulmuştur. Sultan II. Mahmud, yönetim tarzı açısından

selefine oranla daha maharetli bir görüntü çizmekteydi. Akıllıca planlanan bir iç politika sonrasında arkasında gerekli desteği bularak Sultan III. Selim ve daha nice sultanların saltanatının sonu olan yeniçeri ocağını kaldırmayı başarmıştı. Bu olay tarihe “*hayırlı vaka*” olarak geçecekti. Ocağın kaldırılması da, yeniçeri ocağının tarihi boyunca Osmanlı İmparatorluğuna kazandırmış olduğu onur ve utançlar silsilesine nazar edercesine oldukça kanlı olacaktı.¹²

Yeniçeri tehdidinin bertaraf edilmesinin akabinde ocaklar ile özdeşleşmiş olan *Bektaşî Ocakları* da yasaklandı. Aslına bakılırsa tıpkı yeniçeri ocakları gibi Bektaşîler de saltanatın modernleşme hamlelerine karşı muhalif bir duruş sergilemişti ve Saltanat tarafından ocaklara uzun bir süredir mesafeli yaklaşılmaktaydı. Sultan II. Mahmud’un cülusundan başlayıp halef sultanlar arasında bir gelenek haline gelecek olan, cülüs törenlerinin *Mevleviler* tarafından yapılması, Bektaşîliğe karşı bir muadil bulunduğu göstergesiydi (Berkes, 1975: 157). Nitekim ocakların kaldırılmasının ardından gelenek devam etmiş ve aşağıdaki dizeler ile Vaka-i Hayriye coşkusunun halk arasında yayılmasını sağlamışlardır.

“Tecemmü eyledi meydan-ı lahme

Edip küfran-ı nimet nice bağı

Koyup kaldırmadan ikide birde

Kazan devrildi söndürdü ocağı.” (Karal, Cilt 1, ty: s. 150).

Köklü bir silahlı gücün kaldırılması sonrası, İmparatorluk ordusuz bırakılamazdı. Bu açığı kapatacak olan ise *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* olacaktı (Lewis, 1993: s. 80). *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* kurulduğu süreçte

¹² Yeniçeri ocağının kaldırılması mevzusu Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olması hasebiyle detay belirtmekte fayda vardır. Vak’a-yı Hayriye olayı için danışacağımız kaynak ise Enver Ziya Karal olacaktır. “... Mahmut II.’nin yeni askeri düzenlemesi olan Sekban-ı Cedid için Nizam-ı Cedid’in yeniden kurulmakta olduğu, yeniçeri ocağının kaldırılacağı sözleri çıkarıldı. Takriben bir ay sonra yeniçeriler kazanlarını Etmeydanı’na çıkardılar... Asiler saraya haber gönderdiler ve yeni talim düzenlerini istemediklerini, eski düzenin devam etmesi gerektiğini belirttiler. Sadrazam ise saray adına asilere, yeni talim düzeninin şeriata, akla ve mantığa uygun olduğunu bildirip asileri kahretmeye saltanatın kadir ve hazır olduğunu ilettiler...Mahmut II. Beşiktaş’ta ulemasını toplayıp asileri bastırmanın hak olduğu kararını aldı ve sadrazamın ricası ile Sancağı Şerif’i de asilere karşı kullanılmak üzere sadrazama verdi... Sancağı Şerif kuvvetleri ile yeniçeriler arasında Etmeydanı’nda çatışmaya girdiler... Karacehennem İbrahim Ağa’nın topçu birliklerinin yeniçeri ocağını top ateşi altına almasıyla,... yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu’nun şan ve şehvetini sağlamış olan, fakat sonunda bir çete şekline girerek devleti çıkmaza sokan yeniçeri ocağı bu suretle hatalarının ve kabahatlerinin ağırlığı altında birkaç saat içinde ezilmiş oldu.” (Karal, Cilt 1, ty: s.148-149).

Sırlar özerkliğini çoktan kazanmış Yunan isyanı ise döndürülemeyecek bir şekilde ilerlemekteydi. Kısacası yeni ordunun isyanlarda başarı gösterebilmesi oldukça önemliydi ve bu yüzden yeni ordu tıpkı Sultan III. Selim'in Nizamı-ı Cedid ordusu gibi Avrupai tarz ile baştan aşağı donatılmıştı. Değişikler sadece yeniçeri ocağının kaldırılıp yeni ordu olarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması ile sınırlı değildi. Askeri alımlar ve askerlik süresi, süreç içerisinde belirli değişiklikler yaşansa da düzenlendi. Etnik gruplar arasında Türkler öne çıkmaya başlamıştı. Askeri kıyafetler, geleneksel yeniçeri kıyafetinin aksine modern anlamda Avrupai kıyafetler ile değiştirilmişti (Findley, 2016: s. 40-41). Seraskerlik makamı getirilerek üst düzey askeri yapı güncellendi (Lewis, 1993: s. 81).

Sultan II. Mahmud, diğer hamlelerinde olduğu gibi eğitim alanında da Sultan III. Selim'in yarım bıraktıklarını tamamlarcasına modernleşme hamlelerine devam etti. Eğitim hamleleri orduya yönelikti. Tebaanın eğitimi hala geleneksel yöntemler ile devam ettirilmekteydi. Bonapart ordusunun nizamı esas alınarak Sultan III. Selim'in mühendis mektepleri yeniden düzenlendi. Mühendis mekteplerine ek olarak Tıbbiye ve Harbiye okulları açıldı (Findley, 2016: s. 41). Ancak bu okullardan mezun olan askerlerin orduya katılmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecek yüzyıllarda başına büyük dert açacak olan *alaylı-mektepli* çatışmasına neden olacaktı. Zaten ordu içerisinde paşalar arası rekabet savaşların kaybedilmesine neden olmaktaydı.¹³ Paşalar arası rekabete ek olarak alaylı mektepli çatışması da orduda yapılan modernleşme hamlelerinin verimli sonuç vermesine engel olacaktır. Mektepli askerler zaman içerisinde Sultan II. Mahmut ve halefleri tarafında desteklenerek ordu içerisinde yükseleceklerdir. Mektepli askerlerin ordu içerisinde yenilikleri entegre etme çabası alaylı askerler tarafından hoş karşılanmayacak, alaylıların eski usul yöntemleri de mektepli askerler tarafından eleştirilecektir. Kalifiye adam eksikliği sadece orduda değil İmparatorluğun her kurumunda hissedilmekteydi. Sultan II. Mahmud bu durumun farkında varıp o güne kadar yapılmamış olan bir uygulamayı yürürlüğe soktu (Lewis, 1993: s. 84). Artık Osmanlı tebaasından öğrenciler Avrupa'ya eğitim görmek için gönderilecekti. Avrupa'da eğitim görecektir. Öğrenciler ilerleyen zamanda Osmanlı'nın çehresini değiştirecektir.

¹³Daha önce Mısır'da Bonapart'a karşı yapılan savaş sırasında Fransız gözlemcinin Osmanlı ordusundaki paşalar arası rekabetin nelere neden olduğu hakkındaki yorumundan bahsetmiştik.

Devlet yapılanması da baştan aşağı değiştirilecekti. Sultan II. Mahmud, sadrazam ve şeyhülislamın yetkileri, kurulan çeşitli nazırlıklar arasında paylaştırıldı. Sadrazamlığın yerini artık başvekalet alacaktı. Sultan II. Mahmud'un nazırlıklar oluşturmasına kadar İmparatorluğun iç işleri ve dış işleri beraber yürütülmekteydi. Sultan II. Mahmud'un modernleşme hamleleri ile birlikte ayırım sağlandı ve *Hariciye Nezareti* kuruldu (Karal, Cilt 1, ty: s. 152-153). Sultan II. Mahmud'un yeni devlet yapılanması olumlu sonuçlarını vermeye başlamıştı. Alanında uzmanlaşan Ticaret Nezareti sayesinde Osmanlı tüccarları yabancı üreticiler ile kolaylıkla rekabet edebiliyordu. Ancak süreç içerisinde gerek piyasadaki nakit akışının sıkıntıya girmesi gerekse bu nakit akışını düzenleyecek olan bankaların bulunmayışı yerli tüccarı zorlamış ve yabancı tüccarlara karşı eli giderek zayıflayacaktır (Faroqhi, 2011: 20). Yapılan modernleşme hamleleri ile birlikte devlet kurumları Avrupalı bir görünüm sergileyecektir. Fransız etkisi kendini Osmanlı Modernleşmesi hissettirecekti. Bu Fransız etkisi II. Mahmut'tan yıllar sonra da kendisini, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk belediyesinde de gösterecekti. Beyoğlu'nda kurulan *6. Daire-i Belediye Nizamı* Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk belediye olmasına rağmen, belediyenin kurulmasında Fransa'da model alınan belediyenin 6. Belediye olarak adlandırılmasından mütevellit direkt *6. Daire-i Belediye Nizamı* olarak adlandırılacak kadar Fransız etkisi Osmanlı modernleşmesinde etkiliydi. (Şeref, 2014: 33.)

Yunan isyanı sonrasında Rum tebaaya karşı olan güven zedelenmişti. Rumlar, Osmanlı'da Müslümanlardan sonra en ayrıcalıklı olan sınıftı. Milliyetçi ayaklanmalara kadar bütün Hristiyan tebaa Rum kilisesine bağlıydı. Rumlar, devlet yapılanması içinde en çok görev almış olan gayrimüslim gruptu. Uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı'nın dış ülkelerle münasebetleri Rumlar üzerinden ilerlemişti. Rum tercümanlar kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz olsa da Osmanlı dış politikasının yönlendirilmesinde, azımsanmayacak etkiye sahiptilerdi. Ancak Yunan ayaklanmasından sonra Rumlara artık güvenilemezdi. Sultan II. Mahmud, yeni kurmuş olduğu hariciye nazırlığında artık Rum personellerden yararlanamazdı. Bu yüzden dış politikaya şekil verecek olan yeni bir kurumun veya kesimin oluşturulması gerekmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda *Tercüme Odaları* kurulacaktır. Fransız Devriminin etkilerinin yayılması sonrası şiddeti daha da artan ayrılıkçı talepteki isyanlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğunda neredeyse hiçbir

azınlığa karşı güven kalmamıştı. Bu yüzden diplomasinin çağında dış ülkelere karşı yürütülecek olan diplomasinin yönünü belirleyecek olan kuruma, güvenilir oldukları için ya da mecbur kalındığı için Türkler ağırlıklı olarak yerleştirilecektir. Tercüme odalarında edindikleri tecrübe ile Müslüman tebaa belki de ilk kez dış dünya ile bu kadar yakından ilgilenme fırsatı bulmaktaydı. Daha önceden gayrimüslim tebaa ticaret, basın gibi kaynaklar sayesinde dış dünyadan haberdardılar. Ancak Müslüman tebaa gayrimüslimlere kıyasla daha tecrit edilmiş bir konumdaydı. Tercüme odaları, Avrupalı fikirlerin Osmanlı Müslüman tebaası tarafından öğrenilmesi için bir kapı görevi görecekti (Neumann, 2011: s. 82).

Sultan II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyıllarına damgasını vuracak olan değişimin daimi kalmasını sağlamıştır. İmparatorluğun devlet yapılanması içinde yıllardır devam eden seyfiye-ilmiye-kalemiye çatışmasını Sultan II. Mahmud döneminde kalemiye sınıfı kesin olarak kazanmıştır. Vak'a-yı Hayriye ile birlikte ordunun saltanat üzerindeki gücü bir süreliğine de olsa kırılacaktır. İmparatorluğun çehresini baştan aşağı değiştiren Sultan II. Mahmud, gerçekleştirdiği kıyafet reformu ile de modernleşme hamlelerinin gözle görülür bir hal almasını da sağlayacaktır. Akan süreç içerisinde İmparatorluğu yönetecek olan elit tabaka, Sultan II. Mahmud'un açtığı okullar, yurtdışına yolladığı öğrenciler, Tercüme odası ve basın yayına vermiş olduğu destek sayesinde, çağdaşlarını yakinen takip ederek büyümüşlerdir. Döneminde her ne kadar toprak kaybı fazlaca yaşansa da Sultan II. Mahmud, her türlü isyan girişimini şartların el verdiği doğrultu da en sert şekilde karşılık vermiş ancak muvaffak olamamıştır. Sonuç olarak imparatorluğun çehresini değiştiren Sultan II. Mahmud, modernleşme çabasının sonuçlarını görememiş ve *gavur padişah* (Karal, Cilt 1 ty: s. 164) olarak adlandırılmıştır.

2.3. Sultan Abdülmecid'in Modernleşme Mirası

Sultan II. Mahmud zamanında Yunanistan bağımsızlığına kavuşmuş, Sırbistan kesin olarak özerkliğini ilan etmiş, Mısır ise fiilen Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmıştı. Sultan II. Mahmud, Mısır probleminin nasıl sonuca ereceğini öğrenmeden 1839 yılında hayatını kaybetmişti. Bu toprak kayıplarına rağmen Sultan II. Mahmud'un modernleşme hamleleri yarım kalmak yerine halef sultanların yönetim prensipleri olmuştur. Sultan II. Mahmud'un halefi olan oğlu

sultan Abdülmecid, cülus törenine geleneksel sarık yerine babasının yeni askerler için kabul etmiş olduğu fes ile gelmişti. (Karal, Cilt II ty: s. 98) Sultan Abdülmecid yaşı itibariyle İmparatorluğun içinde bulunduğu buhranlı dönemi atlatacak tecrübeye değildi. Tecrübeli bir desteğe ihtiyacı olduğu aşikârdı. Bu desteği verecek kişi geleneksel yöntemleri savunan bir kişi olması, Sultan II. Mahmud'un modernleşme hamlelerinin tamamının kaldırılması anlamına gelebilirdi. Bu yüzden Sultan Abdülmecid'i tecrübesiyle yönlendirecek olan kişi, Sultan II. Mahmud'un modernleşme hamlelerini özümsemiş biri olmalıydı ve bu isim de Sultan II. Mahmud tarafından Londra'ya büyükelçi olarak atanan *Mustafa Reşit Paşa* olacaktı (Mardin, 2017: s. 12). Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da bulunduğu sırada modern devlet anlayışının devlete nasıl entegre edilmesi gerektiğini ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı Fransa tarafından beslenen sempatinin nedenlerini yakinen inceleme fırsatı bulmuştu. Bu tecrübeleri doğrultusunda Mustafa Reşit Paşa'nın planı, Osmanlı İmparatorluğunda adalet ve eşitliğin tesis edilmesi ile Avrupa devletlerinin desteğini sağlayabileceği üzerineydi. Niyazi Berkes'e göre Sultan II. Mahmud da Kavalalı Mehmet Ali Paşa da tüm modernleşme hamlelerine rağmen Doğu tipi bir despot imparator olmaktan kurtulamamışlardı (Berkes, 1975: s. 24). Ancak Sultan II. Mahmud, tıpkı Mustafa Reşit Paşa'nın planlamasında olduğu gibi tebaası arasında adalet ve eşitlik için çabalamıştır. Sultan II. Mahmud'un tebaası arasında eşitliği amaçladığını şu sözlerinden anlayabiliriz: “*Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim.*” (Karal, Cilt 1, ty: s. 152).

Mustafa Reşit Paşa, İmparatorluk tebaasına eşit ve adil davranılacağına tüm dünyaya ilan edilmesinin, Osmanlı İmparatorluğunu hem dış hem de iç politikada rahatlatacağını düşünmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunda azınlıklara adil davranılmadığı gerekçesini, İstanbul'da bulunan yabancı elçiler sıklıkla dile getiriyor ve bu konuyu Osmanlı İmparatorluğuna karşı her fırsatta kullanmaktalardı. İmparatorluğun adil davranacak olduğunun sözünü direkt Sultanın ağzından duyurmak bu baskıların önüne geçebilirdi. Mustafa Reşit Paşa, tasarlamış olduğu yeni politikayı genç Sultan Abdülmecid'e kabul ettirerek *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*'na giden yolu açacaktır.

2.3.1. Tanzimat Fermanı'nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Babıali'nin en büyük memurları, ulemaya mensup kişiler, gayrimüslim kanaat önderleri ve bütün yabancı elçiler 3 Kasım 1839 tarihinde saraya davet edildiler. Davetliler Gülhane meydanında toplandılar ve Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşit Paşa burada Padişahın bir fermanını yüksekçe bir kürsüye çıkararak gür bir şekilde okudu. Tarihe “*Tanzimat Fermanı*” ya da “*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*” olarak geçecek olan bu ferman, hem modernleşme karşıtlarını hem de modernleşme yanlılarını memnun edecek ifadeler yer almaktaydı. Ferman, sultan II. Mahmud zamanında kabul edilmiş olan yenilikler tekrarlandıktan sonra özetle beş yeni madde üzerinde durulmaktaydı (Karpuz, 2013: s. 46-55):

- Bütün tebaanın, din ve milliyet fark etmeksizin kanun önünde eşit olduğu
- Bütün tebaanın, din ve milliyet fark etmeksizin can, mal ve ırzlarının dokunulmaz olduğu
- Bütün tebaanın, din ve milliyet fark etmeksizin vergilendirmede adil olunacağı
- Asker toplama ve askerlik süresi konusunda eşitliğin olacağı
- Ceza davalarının artık tebaaya açık olacağı

Ferman bu beş maddeyi detaylandıran başka konuları da açıklamaktaydı. Ferman, bahsedilen konuları düzenleyecek olan kanunları hazırlama yetkisi, Sultan III. Selim döneminde kurulmuş olup Tanzimat ile çehresi değişen “Meclis-i Ahkam-ı Adliyye” ye verilmişti. Askeri kanunların yetkisi Harbiye Nezaretine bırakılmıştı. Meclis-i Ahkam-ı Adliyye, derhal bir ceza kanunu ve rüşvetin önüne geçmek için gerekli kanunların hazırlıklarına koyuldu.

Tanzimat Fermanı, Sultanın egemenliğinin sınırlandırıldığı anlamına gelmektedir. Artık Sultanlar da tıpkı tebaa gibi belirli kanunlara uymak zorundadır. Sultan kendi inisiyatifi ile kendi egemenlik yetkilerini paylaşmaktadır. Ancak bu egemenlik paylaşımı tüm tebaa ile değil sadece Sultan ile bürokrasi arasındadır (Çavdar, 1995: s. 22-23). Tanzimat Fermanının hazırlanmasındaki esas amaç bir Osmanlılık şuuru oluşturmaktır. Milliyetçi ayaklanmalar sonrasında Osmanlı İmparatorluğu birçok toprak kaybetmiş ve elinde o dönem için hala korumayı başardığı topraklarda da

kaotik bir görünüm çizmekteydi. Milliyetçiliğin revaçta olduğu o dönemde imparatorluğu bir bütün olarak korumayı başarmanın tek yolu olarak, İmparatorluğun bütün tebaasında bir ortak payda oluşturmak olarak görenlerin başında Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rıfat Paşa gelmektedir. Bu fikrin oluşmasında Mustafa Reşit Paşanın Londra, Sadık Rıfat Paşanın ise Avusturya büyükelçilikleri sırasında tecrübe edindikleri *kameralizmin* etkisi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Milliyetçiliğe karşı kameralizm bir kurtarıcı olarak görülmüştür (Mardin, 2017: s. 12).

Tanzimat Fermanı'ndan beklentiler oldukça yüksekti. Ferman sayesinde dış devletlerin baskılarının azalacağı ve azınlıkların ayrılıkçı taleplerinin dizginleneceği inancı ne yazık ki çok uzun sürmeyecekti. 1848 yılında Avrupa'da yaşanan liberal talepleri olan ayaklanmalara karşı, daha önce bahsedildiği gibi, monarşiler sert tedbirler alarak bastırma yoluna gitmişlerdir. Liberal ayaklanmalara karşı en sert tepkiyi de Rusya verecektir. Rusya'nın, liberal isyanları bahane göstererek balkanlarda ilerlemesi Osmanlı'yı Rusya ile Yaş Anlaşmasını imzalamak zorunda bırakmıştır (Uzunçarşılı, Cilt 6, ty: s. 84). 1848 ayaklanmalarından, özellikle 1849 Macaristan ayaklanmasının Rusya tarafından sert bir şekilde bastırılmasının ardından İstanbul, mültecilerin kaçış yeri olmuştur. Rusya ve Avusturya açısından, Küçük Kaynarca Barışının devam ettiği Osmanlı İmparatorluğunda Macar mültecilerin girişeceği faaliyetler tehlike arz etmekteydi. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndan mültecilerin geri iadesini talep ettiler. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bu talebi reddetmiş ve bu duruşu ile İngiliz ve Fransa'nın desteğini kazanmıştır (Karal, Cilt 1, ty: s. 213-214).

2.3.2. Kırım Savaşı'nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Tanzimat Fermanı, kısa süre içerisinde Osmanlı'nın dış politikada elini rahatlatmış ve müttefik bulma çabalarını kolaylaştırmıştır. Ancak yeni müttefik yeni düşmanları da her zaman beraberinde getirir. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması Rusya'yı rahatsız edeceği şüphesizdir. Rusya'nın bu dönemde Osmanlı iç siyasetinde ilgisini çeken konu ise "kutsal yerler" meselesiydi. Savaşın Balkanlardaki karışıklık nedeniyle çıkacağı düşünülürken Kudüs'te Beytullahim'deki *İsa'nın Doğum Yeri* Kilisesi'nin (Kenisetü'l Mahd) haklarının Katolikler ve Ortodokslar arasında paylaşılma konusu Osmanlıyı iki güç arasında çıkmazda bırakacaktır ve bu durum Kırım savaşına giden yolu açacaktır (Findley,

2016: s. 81). Bu süreçte, eski bir Osmanlı toprağı olan Karadağ'ın Osmanlı'nın sınır kalelerini işgal etmesi de kaos ortamını daha da karıştıracaktır. Aslına bakılırsa bu dönemde Osmanlı'yı Rusya'ya karşı koruyan en büyük etken Avrupa güç dengesidir. Rusya Osmanlı ile yapılabilecek olası bir savaşın muhtemel kazananı olacağına inanmaktadır. Ancak mağlubiyete uğratılan Osmanlı'nın toprakları üzerinde tek hak iddia eden Rusya değildir. Rusya, olası bir galibiyetten gelecek olan ganimetlerden diğer güçlerin de hak talep edeceğini veyahut ganimet almasına engel olunacağını gayet iyi bilmektedir. Bu yüzden Osmanlı'ya saldırmadan önce İngiltere ile bir dizi görüşme gerçekleştirip Osmanlı'ya karşı başlatacağı işgal hareketlerine olabilecek muhalefeti ortadan kaldırmak istemiştir (Karpat, 2013: s. 50-51). Rusya, Osmanlı için "Hasta Adam" tabirini kullanarak, hasta adamın bir gün öleceğini, bu toprakların İngiltere ve Rusya arasında şimdiden paylaşılmasının doğru olacağını iletmiştir. Ancak İngiltere, Rusya gibi düşünmemektedir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun hala yaşamaya yetecek kuvvetinin olduğunu düşündüğünü bildirmiştir. Rusya, İngiltere'den de deyim yerindeyse eli boş dönecektir. Çar II. Nikola ve İngiltere'nin Rusya elçisi *Sir George Hamilton Seymour* arasında geçen Osmanlı'yı paylaşma konuşması oldukça ilginçtir. Çar II. Nikola, *hata adamın* gerekli tedbirleri almadan ölmesinin bir felakete neden olabileceğini belirtmiş ve felaket gelmeden önce tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak İngiliz elçisi çarı memnun etmeyecek olan "*Niçin daima Osmanlı İmparatorluğunun öleceğini hesaba katarak bu felaketten önce veya sonra tedbirler almayı düşünmeli? Niçin hastayı tedavi etmeyi düşünmemeli?*" cevabını alacaktır (Karal, Cilt 1, ty: s. 222). Osmanlı'ya karşı yapacağı bir savaş ilanında karşısında Avusturya-İngiltere-Fransa ittifakının bulunması kuvvetli bir ihtimaldir. İngiltere ve Fransa, çıkarlarının bulunduğu Osmanlı topraklarının güçlü bir Rusya'nın hâkimiyetine geçmesini istemeyecektir. Avusturya ise Rusya ile sınırı olan bir devlettir ve Rusya'nın yayılmacı politikası Osmanlı kadar Avusturya'yı da tedirgin etmektedir.

Rusya, sıcak bir savaş sırasında karşısında oluşacak bir ittifakın önüne geçebilmek için Osmanlı'dan taleplerini diplomasi yoluyla halletmek istemiş ve İstanbul'a yapılacak olan üst düzey ziyaret için çar tarafından prens *Mençikof* görevlendirilmiştir. Mençikof, Rusya lehine zaten halledilmiş olan Kudüs meselesini tekrar gündeme getirerek Rusya'nın Osmanlı üzerindeki hakimiyetini sağlamaya çalışacaktır. Pazarlık masasında eli güçlü olan taraf Mençikof'tur ve Mençikof da

buna güvenerek Babıali'ye karşı oldukça sert bir tavır takınacaktır. Mençikof, İstanbul'da yürüttüğü siyasa ile Rum kilisesinin hâkimiyetinin tamamen Padişah'tan alıp Rusya namına Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Rus elçilerine verilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Osmanlı, Padişahın mutlak iktidarını sarsacağı için bu teklifi reddetmiş, Rusya'nın egemenlik talebine nazaran daha basit kalacak olan diğer taleplerini anında yerine getirerek bir orta yol sağlamaya çalışmıştır. Ancak Mençikof tatmin olamamış ve istediğini alamamış bir şekilde İstanbul'dan ayrılmıştır. Mençikof'un ayrılışından sonra da bir süre diplomatik temaslar devam etmiştir (Karal, Cilt 1, ty: s. 227-229). Rum Ortodoks kilisesinin haklarını korumak için kilisenin hâkimiyetinin Rusya tarafından tekrar talep edilmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Rum Ortodoks kilisesinin her zaman olduğu gibi haklarının korunmaya devam edeceğini bir fermanla bildirdi. Rusya'nın haladır talebinin olması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun verebileceği bir tavizin kalmadığı bu aşamada artık sıcak temas kaçınılmaz olmuştu.

Rusya, İngiltere'den olumsuz cevap aldıktan sonra Avusturya'ya da olası Osmanlı işgali sonrasında toprakların paylaşılması teklifini yapmış ancak Avusturya'dan bu konunun sıcak bir savaş ile değil büyük devletlerinin toplanacağı bir konferans ile halledilmesi gerektiği cevabını almıştır. Avusturya'dan da eli boş dönen Rusya, artık daha fazla zaman kaybetmek istememiş olsa gerek Osmanlı topraklarına askeri birliklerini gönderip işgale başlayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu ise bu tacizlere karşılıksız kalmayacak, Rusya'nın ittifak çabalarının sonuçsuz kalmasından da cesaret alarak Rusya'ya karşı savaş ilan edecektir. Osmanlı İmparatorluğu ordusu ani bir harekât ile Tuna'yı geçmiş ve kısa süre içerisinde Rusya'nın işgal ettiği toprakları başarılı bir şekilde savunmuştur. Bu savunmaya eş zamanlı olarak Babıali, İngiliz ve Fransız donanmalarını İstanbul'a davet etti. Ancak İngiltere, Rusya ile savaşa henüz tam anlamıyla rıza göstermemekteydi. Karada kuvvetli bir Osmanlı direnişi ile karşılaşan Rusya bu direnişi kırmak için Sinop'a sığınmış olan Osmanlı donanmasına saldırdı ve donamayı yok etti. Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırma gerekçesi Rum Ortodoks kilisesinin haklarını korumak idi. Ancak bu Sinop saldırısı Rusya'nın savaş bahanesi ile tezatlık oluşturmuş ve İngiltere'nin Rusya'ya karşı savaşa girme tereddüdünün ortadan kalmasına neden olmuştur. İngiliz ve Fransız donanması Karadeniz'e açılacak ve Rusya'ya, Türk gemilerine ve Anadolu kıyılarına yapılacak her saldırıya engel

olunacağını bildirmiştir. Rusya ise bu ittifaka Osmanlı tebaası olan tüm Ortodoksları ayaklanmaya çağırarak cevap verdi. Bu çağrıya ilk cevap veren Yunanistan oldu ama Fransız donanmasının Yunanistan kıyılarına demirlemesi ile Yunanistan'ın Rusya'ya karşı desteği kısa sürecekti (Karal, Cilt 1, ty: s. 237- 242).

Savaşta tarafların tam olarak netleşmesi ise Viyana'da toplanacak olan konferans ile olacaktır. Viyana'da toplanan büyük devletler konferansında Avusturya ve Prusya, Fransa ve İngiltere'nin Rusya'ya karşı verdikleri mücadeleyi desteklediklerini bildirmişlerdir. İttifak içerisinde olan dört devlet de Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının dokunulmazlığının esas olduğunu bildirmişlerdir. Konferansta Osmanlı'nın Avrupa dengesine entegre edilmesi ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin haklarının, sultanın egemenlik haklarına zarar getirmeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiği kararı alınmıştır. Osmanlı dolaylı yoldan da olsa Rusya'yı yalnız bırakan ittifakların oluşmasını sağlayarak diplomatik açıdan büyük bir başarı elde etmiştir. Sultan II. Mahmut döneminde bilindiği üzere Osmanlı bürokrasisinin ve ordusunun yapısı baştan aşağı değiştirilmiştir. Yeni kurumların tecrübesiz olmaları ilk görüşte Osmanlı İmparatorluğu açısından bir handikap olarak görülebilir. Ancak gerek diplomatik gerekse askeri anlamda bu yeni kurumlar kısa süre içerisinde başarılar elde etmiş ve geleceğe dair ümitli olunmasını sağlamıştır. Bu savaş sırasında Sultan II. Mahmud ve Sultan III. Selim'in orduda yapmış oldukları modernleşme hamlelerinin ne derece önemli olduğu fark edildi. Modernleşme hamlelerinin sonucu olarak Osmanlı ordusu yivli tüfekler kullanırken Rus ordusu yivsiz ve kısa menzilli tüfekler kullanmaktaydı. Bu farklılık bile Rusya'nın cephede ağır kayıplar vermesine neden olacaktı. Endüstriyel gelişmelerin yeni savaşlardaki önemi Kırım Savaşı ile bir kez daha anlaşılacaktı. *Florence Nightingale*, savaş sırasında vermiş olduğu hemşirelik hizmeti ile kadınların savaş vaktindeki rolünün artmasına neden oldu. Savaş sırasında telgraf telleri İstanbul'a kadar uzanmıştı. Bu durum cephe ile İstanbul arasındaki koordinasyonun kolay olmasını sağlamıştır (Findley, 2016: s. 82-83). Yeni düzen savaşlarda klasik dönemde olduğu gibi sultan ordusunun başında savaşa gitmiyordu. Bu durum savaş meydanında paşaların kullandığı inisiyatiflerin artmasına neden oluyordu. Telgraf bu durumun önüne geçebilecek bir gelişmeydi.

Osmanlı orduları, ittifaktan bağımsız bir şekilde Rumeli’de Rusya’yı bozguna uğratmıştı ancak Doğu cephesinde durum tam tersiydi. Sıcak çatışmanın devam ettiği süreçte büyük devletler arasında diplomatik pazarlık devam etmekteydi. Ancak çoğu teşebbüs *Çar II. Nikola* tarafında reddediliyordu. Çar diplomatik yolları tıkadıkça İngiliz- Fransız ordusu Varna’ya çıkmış, Avusturya-Osmanlı ordusu Eflak’ı işgal etmişlerdi. İttifak güçlerinin ilerleyişi ile Osmanlı toprakları savaş alanı olmaktan çıkmıştı ve sıcak savaş Rusya topraklarında devam etmekteydi. İngiliz, Fransız ve Osmanlı orduları Sivastopol’e çıkınca Rus Çarı II. Nikola, daha önce reddettiği şartları yeniden görüşmek için diplomatik girişlerde bulunmuş ancak bu sefer talebi ittifak tarafından ret olunacaktır. Sivastopol kuşatması devam ettiği sırada, Osmanlı’nın sırasıyla büyük düşmanı, hamisi ve sonra tekrar büyük düşmanı olan Çar II. Nikola öldü. Yerine geçen *Çar II. Aleksandr* selefinin tersine barışa taraftardı. Rusya’nın kesin mağlubiyetinden sonra şartları görüşmek üzere Paris’te bir barış konferansı toplanacaktır (Karal, Cilt 1, ty: s. 237-244).

2.3.3. Paris Barış Konferansı ve Islahat Fermanı’nın Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunda birçok ıslahat yapılmaya başlanmış, birçok kanun çıkarılmıştı. Ancak Avrupa devletleri gayrimüslimlerin durumlarının yeterince iyileştiği konusunda tatmin olmamışlardı. Kırım savaşı sırasında toplanan konferanslarda sıklıkla Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin haklarının iyileştirilmesinden söz ediliyordu. Osmanlı’nın genç diplomatları, savaşı kazanan ittifakın parçası olduklarını ancak bu ittifakın güçlü olan üyesi olmadıklarını biliyorlardı. Paris’te toplanan konferansta Osmanlı İmparatorluğu çıkarlarına da kararlar alınacağı ihtimaldi. Ancak daha kuvvetli olan ihtimal, her dönem Osmanlı topraklarında çıkarları olan büyük devletlerin çıkarlarına yönelik kararların alınmasıydı. Bu yüzden konferansta Osmanlı imparatorluğu pazarlık kuvvetini arttırmak için elini güçlendirmeliydi. Bu duruma binaen Kırım savaşının görünür bahanesi olan Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin haklarının korunması mevzusunda, büyük devletlerin olaya müdahil olmasına gerek olmayacağı ve Osmanlı İmparatorluğunun kendi tebaasının haklarını korumaya muktedir olduğunu kanıtlamak için *Islahat Fermanı* konferans ile eş zamanlı olarak ilan edildi (Zürcher, 2014: s. 82-83).

İlan edilen Islahat Fermanında, Tanzimat Fermanının esasları yenileniyordu. Ancak birebir bir yenilemeden bahsedilmek doğru olamayacaktır. Tanzimat Fermanında gayrimüslimlere yeni haklar veriliyordu ancak Müslüman tebaanın üstünlüğü her fırsatta vurgulanmıştır. Bu yüzden Islahat Fermanına en sert eleştiri Tanzimat Fermanının mimarı olan Mustafa Reşit Paşa'dan gelecektir. Mustafa Reşit Paşa, bu fermanın hainler tarafından Avrupa'ya verilen bir tahrip aracı olarak tanımlanmış ve ıslahatların zaman içerisinde yapılması gerekirken bir anda yapılan bu hamlenin felakete neden olabileceğini belirtmiştir. Bu ferman ile Osmanlı'nın renginin değişeceğini ve sorunlara çözüm bulması yerine yeni sorunlar açacağını belirtmiştir (Hayta ve Ünal, 2017: s. 131). Islahat fermanının esasları kısaca şöyledir:

- Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşit oldukları açıkça belirtilmiştir.¹⁴
- Müslümanlar ile gayrimüslimlerin aralarında olacak davalar artık tek taraflı bir mahkeme ile değil karma bir mahkeme tarafında görülecektir.
- Yabancılar da bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde taşınmaz mal sahibi olabileceklerdir.
- Ekonomik yapılanma ve bu doğrultuda Avrupalı uzmanların desteği ile bir banka kurulacaktır (Çavdar, 1995: s. 23-25).

Islahat Fermanının Osmanlı dış siyasasına etkisinin ne olduğuna bakmak için eş dönemli olan *Paris Barış Kongresi*'ne bakmak faydalı olacaktır. Bu anlaşma kesin olarak Rusya-İngiltere-Fransa-Sardonya Piomonte ve Osmanlı İmparatorlukları arasında barışı sağlamıştır. Bu anlaşmayı ek olarak Prusya ve Avusturya da imzalayacaklardır. Bu barış anlaşmasının önemini 11 madde ile sıralanabilir. İlk olarak savaşan bütün taraflar savaşta işgal ettiği toprakları geri vermeyi ve savaş öncesindeki sınırlarına dönmeyi kabul etmişlerdir. İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Devleti olarak kabul edilmiştir ve Avrupa devleti haklarından istifade edecektir. Üçüncü olarak Osmanlı İmparatorluğunun sınırları ve bağımsızlığı Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmıştır. Dördüncü olarak Islahat Fermanına istinaden gayrimüslimlerin hakları korunacak ancak hiçbir devlet

¹⁴ Bu madde ile *millet-i hakime* olan Müslümanlardan bu ayrıcalık alınmıştır. Müslümanlardan sonraki sırada yer alan Rumlar da bu konumu kaybetmişlerdir. Bu yüzden Islahat Fermanı Müslümanlar ve Rumlar tarafından hoş karşılanmadı. Ancak "Osmanlı Vatandaşı" olgusunu oluşturabilmek için bu muhalefetler ile baş edilmeliydi (Mardin, 2017, s.14-15).

Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacaktır. Beşinci olarak Karadeniz silahsızlandırılarak Karadeniz'de ticari seferlere sınır konulmayacaktır. Altıncı olarak Karadeniz kıyı manevralarına da kapatılmıştır. Yedinci olarak Tuna nehri de diğer Avrupa nehirlerinin içinde bulunduğu ticari kurallara uyacaktır. Sekizinci olarak Tuna bölgesindeki Basarabya topraklarının bir kısmı Boğdan prensliğine verilecekti. Dokuzuncu olarak Eflak ve Boğdan'nın statüsü aynı kalacak ve Osmanlı denetiminde olmak koşulu ile ayrı bir anayasa hazırlanacaktır. Onuncu olarak Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan'ın iç işlerine karışmayacak sadece kalelerde asker bulundurabilecektir. Sırbistan'ın özerkliğinin garantörü Avrupalı devletler olacaktır. Son olarak Çanakkale boğazı bütün yabancı savaş gemilerine kapalı olacaktır (Karal, Cilt 1, ty: s. 241-248).

Yukarıda sayılan maddeler kısaca değerlendirildiğinde Islahat Fermanının Osmanlı'nın elini güçlendirdiğini ve anlaşma masasında Osmanlı İmparatorluğunun karlı çıktığı söylenebilir. Paris Barış Anlaşması ile Osmanlı, kuzey sınırlarındaki Rus tehdidini bertaraf etmiş, Avrupalı bir devlet olarak kabul edilmişti. Bir dönem kendi topraklarında çıkarları olduğu için savaştığı devletler artık Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacağını taahhüt etmişti. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları ve bağımsızlığı, garanti altındaydı. Mevcut şartlar devam ettiği sürece Sultan Abdülaziz için saltanatı boyunca imparatorluğunun beka problemi olmayacağı yorumu yapılabilir.

Sultan Abdülmecid dönemimdeki siyasi olaylara ve miras bırakacağı dış politikaya kısaca değinilmiştir. Yukarıda verilen bilgiler irdelendiğinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinde nasıl karşılandığı hakkında kısaca yorumlar yapılabilir. Bunlara ek olarak Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleştirilen modernleşme hamlelerini biraz daha detaylandırmak faydalı olacaktır.

Sultan Abdülmecid'in saltanatı Tanzimat Fermanı ile yaşitti. Sultan Abdülmecid, Tanzimat Fermanı'nı desteklese de daha o zamanlar henüz çocuk yaşta sayılacak bir sultandı ve Tanzimat Fermanı'nda, sultandan çok Mustafa Reşit Paşa'nın etkisi vardı. Ancak Islahat Fermanı farklıydı. Çünkü Sultan Abdülmecid, Islahat Fermanı'nın ilanı sırasında tecrübeli bir sultandı. Sadece bu detay ile bile Sultan Abdülmecid'in modernleşme ve diplomasi anlamındaki siyasasının tutarlılığını anlayabiliriz. Babası Sultan II. Mahmud'un kıyafetlerdeki modernleşmenin daha da ileriye gitmesinden yanaydı. Hatta Avrupalı kadınların

kıyafetlerinin kendi tebaasındaki kadınların kıyafetlerine tercih edeceğini, erkeklerin kadınlar ile medeni ilişkiler kurmasının erkeklerin kaba yapısının yumuşamasına faydalı olacağını düşünmekteydi (Karal, Cilt 2, ty: s. 99). Sultan Abdülmecid, babasının uğraştığı en büyük problemlerin başında gelen Mısır probleminin mimarı Mehmet Ali Paşa'ya da ayrı bir önem vermekteydi. Defalarca Mehmet Ali Paşa'yı İstanbul'da ağırlamıştır ve ülke yönetimi hakkında fikir alışverişleri gerçekleştirmiştir. Mehmet Ali Paşa bu görüşmeler sırasında ülkeyi daha müreffeh bir hale getirilebilmesi için Sultana Abdülmecid'e üç önerisi olmuştur. İlk önerisi yabancı ülkelere veya bankerlere karşı devlet borçlanmasının azaltılıp minimum düzeyde tutulmasıdır. Ülkeyi kalkındıracak olan servetin kaynağının borçlanma değil ülkenin iç kaynaklarından sağlanması gerektiğidir. İkincisi ülke kaynaklarının verimli kullanılmasıdır. İmparatorluğun doğal kaynaklarının verimli kullanılmamasının ekonomiye zarar verdiğini belirten Mehmet Ali Paşa, üretimi arttırmak ve bu yolla ekonomik canlılık yaratmak için kullanılmayan arazilerin başıboş göçebelere verilmesini ve böylece hem arazilerin işleneceği hem de göçebeleri yerleşik hayata geçirilerek vergi alınabileceğini belirtmiştir. Üçüncü olarak da Avrupa'nın pozitif bilimlerde kendilerine kıyasla çok ileride olduğunu ve kısa sürede bu arada bulunan farkı kapatmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir. Çözüm olarak da taşrada, köylerde ve kasabalarda modern okullar açılarak halkın topyekûn eğitilmesi fikrini öne sürmüştür (Karal, Cilt 2, ty: s. 100-101). Mehmet Ali Paşa'nın bu önerileri anında yerine gelmese de peyderpey halef sultanlar tarafından uygulanacaktır.

Sultan Abdülmecid, birçok tabuyu yakarak Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatine karşı olacak eleştirilerin şiddetinin azalmasına neden olacaktır. Abdülmecid döneminde elçiler, özellikle İngiliz elçisi *Stratford*, sultan ile birebir konuşma ve hatta İmparatorluğun gerek dış politika gerekse iç politikası hakkında tartışma imkânı elde etmişlerdir. Sultan Abdülmecid dönemine kadar Osmanlı sultanlarına pek çok nişan takdim edilmek istenmiş ancak intizar edilerek bu teklifler geri çevrilmiştir. Sultan Abdülmecid, Kırım savaşı sayesinde tekrardan yakın ilişkilerin tesis edildiği Fransa'nın takdim ettiği *Legion D'honneur* nişanını takmayı kabul ederek bir ilki gerçekleştirmiştir. Sadece nişanı kabul etmekle kalmayıp Fransız elçiliğinde düzenlenen davete de iştirak ederek bir ilki daha gerçekleştirmiştir (Karal, Cilt 2, ty: s. 104). Sultan Abdülmecid'in Fransa'ya karşı

göstermiş olduğu bu yakınlık Sultan Abdülaziz'in ilk seyahatini Fransa'ya gerçekleştirmesinde etkili olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN İKTİDARI VE SEYAHATLERİ

3.1. Sultan Abdülaziz'in İktidarını Sağlaması

Sultan Abdülaziz'in tasvirleri hemen her kaynakta pehlivan yapısına vurgu yaparak başlar. Ancak çoğu tarihinin değinmediği bir özelliği de bestekâr ve ressam olmasıdır.¹⁵ Ancak Enver Ziya Karal, sultan Abdülaziz'in sanata yatkınlığı olmadığını hatta sultanlığının ilk yıllarında selefinden kalmış olan tiyatroyu ahıra çevirdiğini yazar (Karal, Cilt 3, ty: s. 2). Sultan Abdülaziz'in sanata olan bakış açısının Avrupa seyahatinden sonra değişmiş olacağı muhtemeldir. Sultan Abdülaziz'in saltanatı öncesinde Osmanlı tebaası savaşlardan ve yoksulluktan dolayı bitap düşmüş durumdaydı. Kaybedilen topraklar da *Devlet-i Ali'nin* itibarını oldukça zedelemişti. Sultan Abdülaziz'in sert mizacı ve kendinden emin tavrı halk arasında yeni bir umut Doğuracağı aşikârdır. Dış politikada Girit¹⁶ örneğindeki gibi güçlü bir duruş sergilemesi halk arasında destek bulmasını ve benimsenmesini sağlayacaktır. Sultan Abdülaziz halk tarafından kolay benimsenecektir. Ancak iktidarını tam anlamıyla devlet yapılanması içerisinde sağladığı söylenemez. Uzun bir planlamanın sonucu olarak kalemiye-bürokrat sınıfı devlet yapılanması içerisinde sarsılmaz bir konuma gelmiş ve sultanın bir nevi danışmanları olarak hareket etmişler ve sultanın mutlak iktidarının oluşmasının önüne geçmişleridir. Çalışmamızın ana konusu olan Avrupa Seyahatinin bile gerçekleşmesinde bürokratlar belirleyici bir rol oynamışlardır. Avrupa seyahatinin gerçekleşmesinin arkasındaki bürokratların rolüne daha sonraki bölümlerde değinilecektir.

¹⁵ Osmanlı sultanlarına atfedilen kutsallıktan olsa gerek padişahlar genellikle bileği bükülmez civanmertler olarak tasvir edilir ve reaya arasında öyle oldukları düşünülür. Bu düşünce Avrupa halkları arasında da mevcut olup Osmanlı reayasından farklı olarak tasvirlerde civanmertliğin yerini korkutucu silüetler alır. Çoğu zaman atlanılan nokta padişahların sanatçı kimlikleridir. Sultan Abdülaziz'in sanata olan yakınlığı ise klasik Osmanlı sanatları değil Avrupai olan sanatlardır. Ressam kişiliği ve yapmış olduğu vals besteleri Osmanlı Modernleşmesinin üzerinde etkili olduğu açıktır. Sultan Abdülaziz'in sanatkâr kimliği için (İlber Ortaylı, 2016: s.62).

¹⁶ Fransız elçisinin Girit'in Osmanlı için bir kangren olduğunu ve bu kangren olan parçanın vücuttan koparılıp Yunan'a bırakılması teklifine Sultan Abdülaziz sert bir şekilde bunun mümkün olabilmesi için ikinci Bir Navarin'e (Osmanlı donanmasının Avrupalı devletlerce Navarin'de yok edilmesine atıfta bulunmaktadır.) ihtiyaç olacağını, Girit'ten vazgeçilmeyeceğini bildirmiştir (Karal, Cilt 3, ty: s.26).

Sadrazam Ali Paşa ve Fuad Paşa, şüphesiz Sultan Abdülaziz'in kararlarını etkileme açısından en kuvvetli olan paşalardı. Ali Paşa'nın ölümü ile birlikte İmparatorluğun yönetimindeki saltanat ve Babıali arasındaki denge saltanat lehine bozulacaktır (Karal, Cilt 3, ty: s. 68-69). Sultan Abdülaziz İmparatorluğa hükmetmeyi tekeline alacaktır ancak Ali Paşa ve Fuad Paşa gibi gerek Avrupa siyasasını gerekse iç siyaseti yakından tanıyan, tanınan ve modernleşme taraftarı ileri görüşlü paşaların desteğinden mahrum kalacaktır.

3.2 Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati

Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatine değinmeden önce "Mısır Bunalımı" bölümünde yarım bırakılan Mısır probleminin hallolmasına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun oğul İbrahim'e kaybetmesinin ve Ahmet Feyzi Paşa komutasındaki Osmanlı Donanmasının Osmanlı İmparatorluğuna karşı ihaneti sonrasında Mısır'a teslim olmasıyla paralel Sultan II. Mahmud vefat etmiş ve yerine Sultan Abdülmecid saltanatı başlayacaktır. Genç sultanın ordusu ve donanması mahvolmuşken Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isteklerine karşı daha fazla karşı gelme olasılığı yoktu. Yapılacak tek şey pazarlık yapmaktı. Ancak büyük devletler, ortak çıkar alanları olan Mısır'ın geleceğini belirleyecek olan bu pazarlık konusunda iki tarafın tek başına karar almalarına engel olacak ve Londra'da bir konferans toplanmasını isteyeceklerdir.

Tanzimat Fermanının ilanı Mısır meselesinde daha önce de Avrupalı devletlerinin desteğini kazanan Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine Avrupa'da bir sempati doğmasına neden olacaktır. Fransa'nın Mısır'ın hamisi olarak kendisini gösterme durumunu değiştirmemesi nedeniyle davet edilmediği Londra konferansında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının dokunulmazlığını teyit ediyorlardı. Konferansta Mehmet Ali Paşa'ya da konferansta alınan kararların kabul etmesi gerektiği dikta ediliyor aksi halde Mısır'a karşı da bir ittifak ile müdahalede bulunulabileceği tehdidinde bulunuyordu. Londra anlaşmasının en büyük önemi Osmanlı İmparatorluğu'nun yine mısır problemi nedeniyle imza ettiği hünkâr iskelesi anlaşmasıyla Rusya'nın korumasına girmesinden kurtulup Avrupa ittifakının himayesine girmesine sebebiyet vermesidir.

Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatine değinilecek olursa, bu seyahat Mısır'ı fethedip halifeliği Osmanlı hanedanına kazandıran Yavuz Sultan Selim'den bu yana bir Osmanlı Sultanının ilk kez Mısır topraklarına ayak basması nedeniyle oldukça önemlidir (Karal, Cilt 3, ty: s. 40). Sultan Abdülaziz'in bu ziyareti bir nevi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile başlayan modernleşme yarışının da yerinde incelenmesi için bir fırsattı.

Sultan Abdülaziz Mısır'a doğru seyahate çıkmadan önce eli seleflerine göre daha kuvvetliydi. Toplanan konferans ile beraber sıcak çatışma ihtimali ortadan kalkmış ve Osmanlı'nın Mısır üzerindeki vesayeti, her ne kadar Mısır Osmanlı'nın en özerk bölgelerinden biri olacak da olsa, tekrardan teyit edilmişti. Osmanlı İmparatorluğunda iktidarı ele geçirmiş olan kalemiye daha öznelde ise hariciyenin bir başarısı olarak Mısır probleminin halledildiğini söylenebilir. Henüz kuruluşunun üzerinden uzun bir süre geçmemesine rağmen Osmanlı açısından kronik bir hal alan Mısır problemi, Fransa'nın muhalefetine rağmen Rusya'nın baskısının azaltılması ile Mısır'ın Osmanlıya bağlılığının teyit edilerek ve neredeyse tüm tarafların ortak bir memnuniyette buluşmasına neden olacak şekilde sonuca bağlanmışlardı (Kaya, 2015: s. 9). Bu durum Sultan Abdülaziz'in miras aldığı modernleşme mirasının başarıya ulaşabileceğini gösteriyordu.

Mısır tarafında da artık Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelen birisinin iktidarı kesindi. Ancak kesin olan bir konu da Mısır Hidivliği saltanat halini alsa da yetki sınırları Osmanlı İmparatorluğunun çizdiği sınırlar kadardı. Mısır Hidivlerinin kendi saltanatlarını bağımsızlaştırmalarının tek yolu artık Mısır'ı tekrar Avrupa için tek muhatap alınacak bir konuma getirme siyasasını izlemektir. Avrupa siyasasında keskin bir dönüşüme neden olacak olan Süveyş Kanalı'nın açılması Mısır'ı tekrar Avrupa devletleri açısından değışilmez bir konuma getirebilirdi.

Sultan Abdülaziz'in mısır ziyareti bir nevi güç gösterisi olarak adlandırılabilir. Londra konferansı ile birlikte kriz bir nevi çözüme ulaştırılmıştır. Ancak devletler tarafından uygulanan siyasa Londra anlaşmasına aykırı olabilecek boyutlara gelem ihtimali her zaman mevcuttur. Özellikle İngiltere, en büyük sömürgesi olan Hindistan'a ulaşım yolu üzerinde olan Mısır'a karşı her zaman önem vermiştir ve Mısır'ın Süveyş kanalı ve İskenderiye-Süveyş arasında yapmak istediği demiryolu gibi ulaşım altyapısına yönelik hamleleri Londra konferansına aykırı

olarak Osmanlı'dan izin almadan onaylamış ve faaliyete geçmesi için çabalamıştır. Süreç içerisinde Mısır'a İngiltere tarafından verilecek olan bu destek Osmanlı'nın genç bürokratları tarafından savuşturulsa da Mısır üzerinde iktidarını sağlamlaştıracak olan sultan tarafından gerçekleştirilecek bir gezi zorunlu olmuştur (Kaya, 2015: s. 15-16).

Dönemin Mısır ile en alakadar Avrupa ülkesi olan İngiltere'de yayın yapmakta olan *The Times Gazetesi* Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinin gerçekleşmemesi için üç neden sıralamaktaydı. *The Times*'a göre ilk neden Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik durumun bu seyahate engel olacak derecede büyük boyutlarda olduğunu belirtiyordu. Aslına bakılırsa Osmanlı ekonomisi iyi durumda değildi. Ekonomik buhranın boyutları maaşları ödeyemeyecek boyutlara ulaşmıştı. Gösterilen ikinci neden Seyahatin mısır ekonomisine vuracağı darbeydi. Mısır, girişmiş olduğu modernleşme hamleleri nedeniyle ekonomik bir darboğazdaydı. Girişilen bu modernleşme hamlelerinin sonuçları ileriki yıllarda mısır ekonomisi için büyük fayda gösterebilirdi ancak ziyaret öncesindeki mevcut durum modernleşme hamlelerini devam ettiremeyecek derecede kötüydü. Times, mısırdaki ekonomik çöküntünün artmasıyla dengelerinde bozulma ihtimalinin olduğunu altını çiziyordu. Times tarafından gösterilen üçüncü neden de Osmanlı İmparatorluğunun Balkan coğrafyasındaki kaotik ortamıdır. Gerçekleştirilecek olan ziyaretin bu topraklarda ve balkan topraklarının hamiliğini üstlenme arzusunda olan Rusya tarafından hoş karşılanmayacağını belirtir (Kaya, 2015: s. 36-37). Ancak Sadrazam Mısırlı Kamil Paşa ve Fuad paşa Sultan Abdülaziz'i, bu kazançları risklerinden daha büyük olacak ziyarete ikna edeceklerdir (Karal, Cilt 3, ty: s. 40).

Sultan Abdülaziz, Mısır ziyareti boyunca ihtişamlı bir şekilde karşılanmış ve ağırlandı. Sadece bir hükümdarın kendine bağlı vilayetini ziyaret etmesi olarak değil bir halifenin büyük bir İslam toprağını ziyareti olması, ihtişamlı karşılamanın en büyük nedenlerinden birisidir. Sultan Abdülaziz'in bu ziyareti bir nevi Londra Konferansı sonrasında oluşan istikrarlı ortamın teyidiydi. Bu yüzden Sultan Abdülaziz, ziyareti boyunca ihtişama kapılmayıp, "*Ben burada ancak Mısır valisinin misafiriyim ve öyle kalacağım.*" diyerek mevcut dengenin devamını arzuladığını ifade etmiştir (Karal, Cilt 3, ty: s. 40).

Gerçekleştirilen bu ziyaretten Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır Hidivi İsmail Paşa karşılıklı kazanç sağlamıştır. İsmail Paşa, Süveyş kanalı gibi projelerinin önünde bulunan muhalefeti yok etmiş ve Sultandan bu büyük kanal projesi için izin almayı başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise Avrupalı devletlerin çıkar çatışmasının yaşandığı ve yaşanacağı kuvvetle muhtemel vilayetindeki dengenin daha uzun süre devam etmesini sağlamıştır.

3.3 Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati

Sultan Abdülaziz, Mısır ziyareti ile birlikte daha önce hiçbir Osmanlı sultanının gaza düşüncesi haricinde gitmediği kadar uzak olan Mısır toprağına ziyaret gerçekleştirebilecek kadar modern dünyaya entegre olmaya çabalayan bir sultandı. Mısır ziyaretinden sonra, dönemin dünya koşullarında büyük bir güç gösterisi olarak düzenlenen *1867 Paris Fuarına* III. Napolyon tarafından bizzat davet edilen sultan Abdülaziz, bu ziyareti kabul ederek Osmanlı tarihinde görülmemiş bir hamlenin daha başkahramanı olmuştur.

İbrahim Şirin'in Eric Hobsbawn'dan aktardığı gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle önce 1856 Londra'da akabinde Batı medeniyetinin birçok noktasında düzenlenen bu fuarlar "*Batının kendini alkışladığı yeni ve büyük ayinler*"di (Şirin, 2009: s. 2). Batı medeniyetinin önce kendi içerisinde sonrasında diğer medeniyetlere karşı bir güç gösteri olan fuarlar, modernleşme yarışında geride kalmış olan Doğu medeniyetleri açısından yıkımın gözle görülmüş halidir. Gelişmişliğin metaya odaklandığı bu fuarlar bir nevi *meta fetişizmi* halini almışlardır. Karl Marx'ın daha sonraları modern dünyada yeni bir kırılmaya neden olacak olan Komünist Devrimin fikirsel altyapısını oluşturan eseri *Kapital*'de anlattığı meta fetişizmi kavramı Marx'ın Londra fuarı gözlemleri sonrasında şekillenmiştir (Şirin, 2017: s. 192).

Modern çağ ile yeniden şekillenmeye başlamış olan dünya düzeninde söz sahibi olacak şekilde yer edinmenin tek yolu modernleşme yarışında önde olmaktan geçmektedir. Düzenlenmiş olan fuarlar ile birlikte, fuarlara katılan ülkeler bu ilerleme yarışında ne derece ileride olduklarını diğer medeniyetlere göstererek bir nevi modernleşme yarışında psikolojik üstünlüğü de kazanmaktaydılar. Bu yüzden davet sonrasında fuara katılacak Sultan Abdülaziz ve Osmanlı İmparatorluğu açısından fuarda iyi bir izlenim oluşturmak oldukça önemlidir. İmparatorluğun

katılacağı fuar, Osmanlı İmparatorluğunun uzun uğraşlar vererek var olmaya çalıştığı modernleşme yarışında başarılı olduğunun kanıtlanmasının bir yoludur (Şirin, 2017: s. 193).

Modern çağ deyim yerindeyse meydan okumalar ve final çizgisi belli olmayan bir yarışın olduğu bir medeniyet inşası sürecini başlatmıştır. Yarışı kaybetmemek adına toplumlar ya sürekli üretecekler ya da üretilmiş olanı kendi medeniyetlerine yamalayacaklardır. Osmanlı İmparatorluğu da bu meydan okumalar cevap verebilmek için modernleşme yarışının, çoğu zaman yamalanma ile içerisinde bulunmaya çaba göstermiştir. Sultan Abdülaziz'in de bu Avrupa Seyahati, Osmanlının bu meydan okumasındaki başarısının hangi düzeyde olduğunun ve modernleşme yarışının içinde daha ne kadar var olabileceğinin bir ön gösterisi niteliği taşımaktadır. Bu yüzden Sultan Abdülaziz'in bu ziyaretinin günümüz koşullarındaki ülkeler arasında gerçekleştirilen nezaket ziyaretlerinden birisi olarak algılamak yanlış olur. Değerlendirmeye Osmanlı İmparatorluğundan daha önce hiçbir sultanın gerçekleştirilmemiş olduğu bir ziyareti gerçekleştirmesi de eklenirse bu ziyaretin ehemmiyeti anlaşılacaktır.

3.3.1 Fransa Seyahatinin Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Fransa bir Osmanlı sultanının yurtdışı ziyaretinde bulunduğu ilk topraktır.¹⁷Aslına bakılırsa Fransa, Osmanlı İmparatorluğu açısından yabancı sayılmayacak kadar yakın ilişkilerin kurulmuş olduğu bir ülkeydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilen kapitülasyonlar ile başlayan yakınlaşma, Sultan III. Selim'in şehzadeliği zamanında bir hayranlığa dönerek Sultan III. Selim'in iktidarında modernleşme anlamında rol model alınacak bir boyuta ulaşmıştır. Abdülaziz'in veliahtlığı döneminde sultan Abdülmecid, İstanbul'da Fransız sefaretinde düzenlenen bir etkinliğe katılarak aslına bakılırsa hukuksal anlamda ziyaret amacıyla gerçekleştirilen ilk yurtdışı toprağına ziyareti gerçekleştirerek Fransa'yı onurlandırmıştı. Aslına bakılırsa bir sultanın Avrupa ziyaretinin gerçekleşmesi ihtimali bile o zamana kadar aklılara gelmeyen bir olaydı. Osmanlı İmparatorluğu, bırakın sultanın darülharp topraklarına bir ziyaret gerçekleştirmesini

¹⁷ İlber Ortaylı, Sultan Abdülaziz'in Mısır ziyaretini hukuksal olarak yurtdışı ziyareti olduğunu belirtmiştir. Ancak bu ziyaretin Osmanlı'nın himayesi altındaki bir toprağına gerçekleştirildiği için bu çalışmada yurtdışı seyahat olarak nitelendirilmeyecektir (Ortaylı, 2016: s.70).

üst düzey bir devlet yetkilisini bile elçi olarak hiç görevlendirmemişti. Daha önce darülharp topraklarına elçi olarak görevlendirilen Ahmet Resmi Efendi, Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Katip Çelebi, Ebubekir Ratip Efendi, Ömer Lütfi Efendi ve Kara Mehmet Paşa gibi isimler seyahatlerine çıktıklarında Osmanlı Devlet yapılanmasının alt basamaklarında sayılacak görevlerdeydiler (Öğreten, 2014: s. 59- 141).

Sultan Abdülaziz'in o zaman kadar gerçekleştirilmemiş bir ziyareti gerçekleştirmesi aslına bakılırsa bir tercih değil zorunluluk haliydi. Gerçekleştirilen ziyarette olumlu bir izlenim bırakılması halinde Girit isyanı ile birlikte Osmanlı'nın Avrupa'da sarsılan itibarı tekrar yükseltilebilirdi. Rus Çarı II. Aleksandr'ın kısa süre önce bir Avrupa seyahati gerçekleştirmiş ve olumlu izlenimler ile Rusya'ya geri dönmüştü. Rusya karşısında en büyük gücü Avrupa güç dengesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun -Kırım Savaşında Avrupa Denge politikası sonucunda alınan Avrupa ittifakı desteği ile Rusya'ya karşı başarı kazanılmıştı- Rus Çarı II. Aleksandr'ın bu ziyaretinin etkilerini dengelemesi gerekmektedir. Avrupa tarafında Rusya'ya karşı oluşabilecek olası bir sempati Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya tehdidi karşısında yalnız bırakabilirdi. Ayrıca Mısır ziyareti ile beraber İsmail Paşa'nın hıdivliği pekiştirilmişti. Ancak İsmail Paşa'nın Mustafa Fazıl Paşa gibi döneminde dünyanın en zenginlerinden birisi olan kuvvetli bir muhalifi bulunmaktaydı ve muhalif Mustafa Fazıl Paşa, Paris'te gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Mısır Vilayeti hakkında muhalif çalışmalar yürütmekteydi (Zürcher, 2014: s. 110-111). Sultan Abdülaziz'in Paris'e gerçekleştireceği bir ziyaret, Osmanlı İmparatorluğu için reform talep eden Genç Osmanlıların da hamisi olan Mustafa Fazıl Paşa'nın muhalif söylemlerine son verebilirdi. Ayrıca bu gezi Babıali'nin modernleşme talepleri arasında yer alan sultan ile iktidar paylaşımı için de iyi bir gözlem niteliğinde olabilirdi. Avrupa'daki meşrutî ve monarşi iktidarlarının yönetim sistemlerinin ve modernleşme sonucunda geldikleri refah düzeyinin Sultan tarafından bizzat yerinde incelenmesi Sultan Abdülaziz'in yetki paylaşımı konusunda ikna edilmesini kolaylaştırabilirdi. Bu ziyaret ile Avrupa'ya önce Tanzimat Fermanı akabinde Islahat Fermanı ile verilen sözlerin uygulamaya konma seviyesi gösterilerek Osmanlı İmparatorluğuna karşı olan sempatinin artmasına vesile olabilirdi. Fermanlarda verilen sözlerin yerine getirildiğini gören bir Avrupa Osmanlı devletine karşı olan baskısı azaltılabilirdi. Hristiyan cemaate karşı gerçekleştirilen hükümet politikalarının bizzat sultan tarafından ne derece hassasiyetle uygulandığını

ve takip edildiğinin Avrupa'ya gösterilmesi ile beraber ekonomik anlamda destek de sağlanabilirdi. Gerek modernleşme hamleleri gerekse savaşlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu ekonomik bir çöküntünün içerisindeydi. Kırım savaşı ile beraber ilk dış borçlanma gerçekleşmiş ancak modernleşme yarışında geride kalan ve üretimi kendisine yetmeyen Osmanlı İmparatorluğu'na yeni kredi kaynakları gerekmektedir. Ziyarete kazanılacak ılımlı dönüşler Avrupa kredi kapılarının açılmasına neden olabilirdi. Son olarak bu seyahatin nedenlerinden birisi olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki başarısını karşılaştırarak kontrol etmek istemesi gösterilebilir. Fransız modernleşmesi rol model alınarak sürdürülen Osmanlı modernleşmesi kabaca bir tarihsel sürece dökülürse Sultan III. Selimden o güne kadar çeşitli dönüşümler geçirerek gelmiştir. Fransa ile bizzat Fransa'da yerinde görülerek yapılacak bir modernleşme mukayesesi, Osmanlı modernleşme sürecinin başarısı ve daha nasıl ve nelerin dönüşmesi gerektiğini anlamak için ziyaretin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 27). Tüm bunlara ek olarak seleflerine kıyasla rahat bir veliahtlık süreci geçirmiş olan Sultan Abdülaziz'in çocukluğundan beri Avrupa'yı ve modern uygarlıkları bizzat yerinde kendi gözleri ile görme arzusunun da seyahate etki ettiği açıktır (Timur, 1984: s. 12-17).

Yukarıda belirtilen nedenlere rağmen bu seyahatin gerçekleşmesi Osmanlı kamuoyunda büyük bir infiale neden olacağı açıktır. Daha önce de vurgulandığı gibi bir İslam halifesi darülharp topraklarına gaza haricinde ayak bastığı o döneme kadar yaşanmamış bir olaydı. Sultan Abdülaziz'in böyle bir ilk ile tarihe geçmesi için ikna edilmesi gerekecekti. Bu ikna konusunda ise, tıpkı Mısır ziyaretinde olduğu gibi, Fuad Paşa ve Ali Paşa devreye girecekti. Osmanlı İmparatorluğunda dönemin kudretli paşaları olan bu iki isim modernleşme taleplerinin kalemiyedeki en üst temsilcileriydiler. Paşaların sultan üzerindeki etkisi oldukça fazlaydı. Avrupalı devletler tarafında Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın bizzat tanınması ve desteklenmesi, Paşaların sultan karşısındaki yaptırım gücünü arttırmaktaydı. Paşaların Sultan üzerindeki etkisi Enver Ziya Karal'a göre, sultanın paşalardan çekinmesi boyutlarındaydı. Karal'ın aktarmasına göre; *Sultan Abdülaziz'in Ali Paşa hakkında "Allah şu adamı başımdan alsın!" dediğine şahit olan baş mabeynci, sultan Abdülaziz'e üzüntüsünün yersiz olduğunu ve neden Ali Paşayı azletmediğini sorduğunda Sultan Abdülaziz'den "...çık dışarı; ben azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azledip de Avrupaca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi*

*getireceğim?” cevabını almıştır (Karal, Cilt 3, ty: s. 123). Ali Paşa ve Fuad Paşa, Sultan II. Mahmud döneminde açılan modern okullarda Avrupa’dan haberdar bir şekilde yetişmiş isimlerdi. Fuad Paşa yine sultan II. Mahmud’un modernleşme hamlelerinden olan tercüme odalarında kariyerine başlamış ve Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde elçilik görevleri yürüterek Avrupa tarafından tanınan bir isim haline gelmişti. Fuad Paşa’nın Hariciye nazırlığından Prens Mençikof’un baskıları sonrasında istifa etmesi, Rusya’ya karşı Batı tipi modernleşmenin bir destekçisi olduğunun bir göstergesiydi. Fuad Paşanın en önemli özelliği süratli karar verme gücüdür. Sultan Abdülaziz’in Fuad Paşaya yönelttiği “*senin ile Ali Paşa’nın ne farkı var?*” sorusuna, “*Bir ırmak kenarına indiğimizde karşı yakaya geçmek için bir köprü kurulduğunu görsem, ben hemen köprüye saldırırım. Ali Paşa köprüünün sağlam olup olmadığını tetkike başlar ve geçit arar.*” (Karal, Cilt 3, ty: s. 128) diyerek farkını açıklamıştır. Sadece bu örnekten yola çıkılarak da anlaşılacağı gibi Ali Paşa ve Fuad Paşa birbirlerini dengeleyen bir ikiliydi. İkisi de Avrupa tarafından tanınan kudretli paşalardı. Fuad Paşanın gelişen olaylar karşısında hızlı karar vermesini Ali Paşa’nın ihtiyatlı tutumu dengeleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun ömrüne kıyaslanırsa kısa ama ehemmiyetine bakılırsa oldukça uzun bir dönemde Osmanlı modernleşme sürecinin belirleyicisi olmuşlardır. Tıpkı sultan Abdülaziz’i Avrupa seyahatine ikna ederek Osmanlı tarihinde karşılaşılmamış bir olaya neden oldukları gibi.*

Fuad Paşa ve Ali Paşa, gezi için sultan Abdülaziz’i ikna etmişlerdi. Ancak bu geziye sultanın itibarını zedelemeyecek bir neden gösterilmesi gerekmektedir. Yukarıda belirtilen nedenler gezinin esas nedenleriydi. Ancak gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Avrupa kamuoyunda bu nedenlerin gösterilmesi, o döneme kadar Avrupa’ya karşı üstün veya denk bir görüntü sergileyen, son dönemlerde bu görüntü biraz sahte olsa da, Osmanlı sultanının itibarını zedeleyeceği aşıkardı. Bu yüzden Avrupa ile sağlam bağlantıları bulunan Ali Paşa ve Fuad Paşa bizzat Avrupa Kralları ve İmparatorlarından bizzat sultanın şahsına bir davet ayarlamışlardı (Lewis, 1993: s. 121). Böylece sultan Abdülaziz bir davet sonucu Avrupa’ya ayak basacak ve Osmanlı Sultanının itibarına zarar gelmeyecekti.

Sultan Abdülaziz’in şeref konuğu olarak davet edilmesi üzerine seyahate çıkılması artık kesinlik kazanmıştı. Abdülaziz’in gezisine veliaht Murad Efendi de katılacaktı (Köseoğlu ve Özenç, 2011: s. 29). Bu Ali Paşa’nın Sultanın saltanatta

olmadığı süre zarfında muhalif hareketleri sonucunda Murad Efendi'nin saltanata karşı bir darbe gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmesinin önlenmesi için aldığı bir tedbirdi. Böylelikle sultan Abdülaziz'de saltanatının tehlikede olmadığını bilerek rahatlıkla Avrupa modernleşmesini inceleyebilecekti.

Sultan Abdülaziz, 21 Haziran 1867 tarihinde Fransa'ya seyahatine Dolmabahçe'de demirlemiş Sultaniye Gemisi ile başlayacaktı. Sultanın konvoyuna eşlik etmek üzere Çanakkale Boğazı açıklarında İngiliz ve Fransız donanmasından gemiler beklemekteydi (Şirin, 2017: s. 195) Sultanı gerek Dolmabahçe'de gerekse boğazın her iki kıyısında kalabalık tezahüratlarla yolcu etmekteydi. Sultanı yolcu eden sadece Osmanlı tebaası değildi. Rus çarının oğlu Aleksi Aleksandriyeviç, yanında Rus General İgnatiyev ile birlikte sultanı ziyarete gelmişlerdi. Rus Çarının oğlu Aleksandriyeviç'in ziyaretinin nedeni Sultana, söz konusu gezinin mimarları olan Ali Paşa ve Fuad Paşaları şikâyet etmektir (Aksüt, 1944: s. 97). Rusya bu geziden oldukça rahatsız olduğunu konuyla ilgilenmesi için bizzat prensi görevlendirmesinden anlaşılmaktadır. Ancak Sultan Abdülaziz, Rus muhalefetine rağmen başlatmış oldukları süreci tamamlamaya kararlıdır.

Sultaniye gemisi, rahat geçen bir deniz yolculuğunun ardından Fransa'nın Tulon limanına demir atacaktır. Tulon limanında Fransa'da o güne kadar görülmemiş bir mahşeri kalabalık sevgi gösterileri ile sultanı karşılamak için hazır beklemekteydiler. Bu ziyaret ile birlikte Doğu ve Batı medeniyeti ilk kez en üst düzeyde Batı medeniyetinde bir araya gelmekteydiler. Sultan Abdülaziz'i karşılamak için toplanan halkın sevincinin de haklı nedenleri vardı. Öncelikle Fransız halkı asırlar boyunca medeniyet paylaşımında buldukları ve yüzyıllar boyunca iyi ilişkilerin yürütüldüğü Doğu medeniyetinin en üst düzey temsilcisi olan Osmanlı sultanını canlı görebilme imkânı bulmuşlardı. Tulon limanında Sultan Abdülaziz, Batının üstünlüğünün nedenlerinden birisi olan deniz gücünün ne boyutlara ulaştığını canlı görebilme imkânı bulmuştur. Fransa'nın donanmasının bütün görkemi Tulon limanında sergilenmekte ve Sultan Abdülaziz bu ihtişamlı gösteriyi çekinerek de olsa hayranlıkla takip etmiştir (Timur, 1984: 19-23).

Sultan Abdülaziz'in Tulon'a ayak basmasıyla beraber Paris'te bulunan Genç Osmanlılar İmparator III. Napolyon tarafından sınır dışı edileceklerdir (Mardin,

2015: s. 56). Sultan Abdülaziz'in ziyareti daha ilk gününden meyvesini vermeye başlamıştır.

Sultan Abdülaziz, Tulon'nun ardından Marsilya ve Lyon'dan geçerek Paris'e ulaşmıştır. Paris'te sultanı karşılama törenleri o kadar ihtişamlı olmuştur ki Tulon'daki karşılama töreni küçük bir gösteri hükmünde kalmıştır. İmparator III. Napolyon tarafından karşılanan Sultan Abdülaziz'in İmparator ve mahiyetindekilerle tanışma görüşmeleri iki eski dost medeniyetlerin selamlaşması olarak nitelenebilecek samimiyette gerçekleşmiştir.

Konu bütünlüğünün bozulmaması adına Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin görünen nedeni olan Paris Fuarına odaklanmak gerekir. Paris fuarı Osmanlı İmparatorluğunun katıldığı ilk fuar değildir. Osmanlı İmparatorluğu daha önceden üç fuara daha katılmıştır (Şirin, 2017: s. 195). Ancak Paris fuarı gerek Sultan seviyesinde bir katılımın gerçekleşmesi gerekse Osmanlı'nın modernleşme hamlelerinin sağlamasının yapılması fırsatının verilmesi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun o güne kadar katılmış olduğu en önemli fuar niteliğini taşımaktadır. Osmanlı geçmiş tecrübelerinden fuarların bir güç gösterisi niteliği taşımakta olduğunu biliyordu. Bu yüzden Fuara olabildiğince çok ürün ile katılabilmek için büyük bir çaba sarf etmişlerdi. İşin kötü yanı sanayi ürünleri konseptini taşıyan fuarda Osmanlı İmparatorluğu'nun, imparatorluğun tüm bölgelerinde üretilen pastırmadan tahin pekmeze, simitten salebe kadar sanayi ile alakası olmayan ürünlerin Fuarda Osmanlı İmparatorluğuna ayrılan vitrinlerde teşhir edilmesi idi. Aslına bakılırsa fuar içerisinde Osmanlı İmparatorluğuna ayrılan teşhir alanında gösterişli silahlar ve makineler de bulunmaktaydı (Timur, 1984: s. 12-22). Ancak Avrupalı muadilleri ile karşılaştırıldıklarında bu gösterişin biraz sönük kalacağı anlaşılacaktır. Bir güç gösterisi veya kendi rüştünü ispatlamak için gidilen Paris Fuarında, eleştirel bir gözle bakabilen herkes için Osmanlı İmparatorluğunun çağı gerekliliklerini yakalayamadığı açıktı.

Sultan Abdülaziz'in Fransa seyahatinin fuar kadar önemli bir diğer noktası da diplomatik ve kültürel etkileşimlerin yaşanmasıdır. Fuar ile birlikte Osmanlı'nın teknik anlamda modernleşme seviyesini ve modernleşme hamlelerinin başarısı hakkında yorum yapılabilecek imkâna ulaşılmıştır. Bu ziyaret ile birlikte Osmanlı'nın sadece teknik anlamdaki değil diplomatik anlamdaki modernleşme

hamlelerinin de test edilme imkânı bulunmuştur. Teknik anlamdaki modernleşme ile kıyaslanırsa Osmanlının diplomatik anlamda daha başarılı bir modernleşme süreci geçirdiği söylenebilir. Sultanın Fransa’da her ziyaret ettiği yerde üst düzey karşılanması, bu karşılamaların boyutları çoğu yerde sultanın kendi topraklarındakilerden daha şatafatlı olması dikkat çekicidir ve Fransa ziyareti sürecinde Fuara katılan diğer ülke kralları, imparatorları, kraliçeleri veya üst düzey diğer yetkilileri ile gerçekleştirdiği başarılı görüşmeler Osmanlı İmparatorluğunda Sultan III. Selim’in temelini attığı ve Sultan II. Mahmud ile zirveye ulaşan diplomatik dönüşümün başarısının göstergesidir. Sultan Abdülaziz’in bu ziyareti ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Batı medeniyetinin bir parçası olabilecek rüştüye sahip olduğunu tüm dünyaya göstermektedir. Bu rüştü sadece diplomatik anlamda değil kültürel anlamda da kendisini göstermektedir. Daha önce değinildiği gibi Sultan Abdülaziz, saltanatının ilk yıllarında sanata karşı mesafeli olan duruşu bu Avrupa seyahati ile dönüşmesi muhtemeldir. Sultan Abdülaziz’in vals besteleri yaparken Avrupa seyahatinde katıldığı sanatsal faaliyetlerin etkisi olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Fransa ziyaretinde sanat gösterilerine de katılan Sultan Abdülaziz’in, her en kadar bir İslam Halifesi olarak alkollü içkilerin bulunduğu meclislere davetlere katılması (Aksüt, 1944: s. 135-143). Osmanlı kamuoyunda eleştirilse de, bu ziyaretleri Avrupa Kamuoyunda sempati ile karşılanacaktır.

Sultan Abdülaziz’in Fransa seyahati karşılıklı olarak olumlu ilişkilerin Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle kıyaslanacak bir düzeye ulaşarak sona ermiştir. Sultanın modernleşme anlamında Fransa gözlemi oldukça olumludur ve Osmanlı modernleşmesinde diplomatik ve kültürel anlamda Fransız etkisinin devam etmesine vesile olacaktır. Fransa’nın Osmanlı modernleşme çağına etkisi, Fuad Paşa’nın Fransız elçisi ile arasında geçen sohbetle Fransa’nın Osmanlı’nın bir nevi sahneleyeceği ve başrolünde oynayacağı bir tiyatrodaki suflör olması gerektiği isteği üzerinden açık bir şekilde anlaşılabilir (Ortaylı, 2004: s. 113).

3.3.2 İngiltere Seyahatinin Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Osmanlı İmparatorluğunun Kırım Savaşı ile birlikte Avrupa ittifakına girmesine vesile olan bir diğer müttefiki İngiltere ziyareti yine Ali Paşa’nın şahsi gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz’in İngiltere ziyareti Fransa ziyareti gibi bizzat İmparator’dan gelen bir ziyaret sonucu gerçekleşmemiştir. Bu ziyarette

İngiltere'nin İstanbul büyük elçisi *Lord Stanley* ve Ali Paşa'nın kişisel gayreti etkili olmuştur (Aksüt, 1944: s. 85-86). Buradan Kraliçenin Sultan Abdülaziz'in ziyaretine karşı olduğu veya haberdar olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Lord Stanley'in Kraliçenin onayı olmadan Ali Paşa üzerinden böyle bir ziyaret fikrini ortaya atacağı düşünülemez.

İngiltere açısından Osmanlı İmparatorluğu vazgeçilmeyecek bir müttefikti. Osmanlı İmparatorluğu Rusları Avrupa'ya ilerlemesini engellemek için Ruslara karşı İngiltere tarafından kullanılabilir bir ülkeydi. Daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultanının Müslüman halkların halifesi olması İngiltere için Osmanlı İmparatorluğunu vazgeçilmez kılmaktadır. Amerika'nın bağımsızlığından sonra İngiltere için önemi bir kez daha artan ve en büyük sömürge toprağı olan Hindistan'ın halkı dini olarak Sultan Abdülaziz'in de tebaasıydı. Sultana karşı dini bağlılığın sonucunda Hindistan tarafından gösterilecek sadakat İngiltere çıkarları açısından bir risk oluşturmaktaydı. Aynı şekilde Hintli Müslümanların Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Mekke ve Medine'ye her yıl gerçekleştirdikleri Hac ziyaretleri Halife Abdülaziz'in Hintli Müslümanlar üzerindeki etkisi arttırabilirdi. Yine İngiltere'nin Hindistan ile aralarındaki en önemli haberleşme kaynağı olan telgraf hatları Osmanlı toprakları üzerinden geçmekteydi. İskenderiye-Süveyş demiryolu hattının da açılmasıyla beraber Hindistan ticaretinin en büyük ağırlığını üstlenen Mısır, her ne kadar ince bir iplikle bağlı olsa da hala Osmanlı himayesi altındaki bir topraktı. Tüm bu belirtilen detaylar göz önüne alındığında İngiltere'ye karşı bir Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere açısından daha da tehlikelisi Fransa gibi güçlü bir Avrupa devleti tarafından desteklenen ve İngiltere'ye karşı bir Osmanlı Devletinin olması İngiltere siyasası için büyük bir riskti. Sultan Abdülaziz, Fransa seyahatinde, Sultan Süleyman'a yakışırcaasına törenlerle karşılanmış ve ağırlanmıştı. Geç başladıkları modernleşme sürecinde o dönemde Fransa'nın etkisi altında olan Osmanlı İmparatorluğu'nu iyi bir şekilde ağırlamak ve bu Fransız etkisini dengelemek İngiltere için sultan Abdülaziz'in ziyaretinin ehemmiyetini arttırmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu için de yukarıda belirtilen detaylara benzer nedenler sonrasında İngiltere ziyareti mecburi bir durumdu. İngiltere, Fransa gibi Osmanlı'nın deyim yerindeyse Rusya karşısında hasret kaldığı askeri başarıyı sağladığı Kırım

Savaşı'nın arkasındaki güçtü. Bu yüzden Fransa'ya bir ziyaret gerçekleştirip İngiltere'ye gerçekleştirilmemesi düşünülemezdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ekonomik bir darboğazdaydı. Kredi sağlama imkânı olan hiçbir ihtimal göz ardı edilemezdi. Gel gelelim Kırım Savaşı'nda mağlubiyete uğratılsa da Rusya hala Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Daha önce bahsedildiği gibi Rus Çarının da Sultan Abdülaziz'e benzer bir şekilde Avrupa seyahatini gerçekleştirmesi ve bu ziyaretlerde Osmanlı'ya karşı oluşturabileceği bir ittifak veya tarafsız kalma anlaşması Osmanlı için oldukça büyük bir tehditti. Osmanlı İmparatorluğu o dönem itibariyle artık Avrupa devletler ittifakının bir parçası olarak kabul edilmekteydi ve Avrupalı devletler arasında denge politikasını koruması gerekmektedir. İngiltere'de dönem itibariyle dünyanın başat güçlerinden birisiydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarı İngiltere ile iyi ilişkilerini devam ettirebilmesinden yanaydı.

Kraliçe Viktoria, Sultan Abdülaziz'in ziyareti sırasında hala eşinin ölümü nedeniyle girdiği matem havasını devam ettirmekteydi. Bu yüzden Kraliçe Viktoria dünyevi işlerden elini ayağını çekmişti. Ancak bu durum Sultan Abdülaziz'in karşılanmasındaki şatafatı Fransa'dan geride bırakmayacaktı. Sultan Abdülaziz, İngiltere'ye ulaştığında Kraliçe Viktoria ile görüşmek üzere Windsor Sarayındaki davete geçmiş ve kendisini saray merdivenlerinde karşılayan Kraliçeyi önce fesini kaldırıp sonra Osmanlılara has bir şekilde elini önce kalbine sonra dudağına sonra da alnına götürerek selamlamıştır. Sultan Abdülaziz'in bu seyahatler boyunca göstermiş olduğu hal ve tavırlar diplomatik adabımuaşerete ne kadar hakim olduğunu göstermektedir (Timur, 1984: s. 22). Kraliçe Viktoria, Sultan'ın bu ziyaretinden oldukça memnun kalacaktı. Hatta bu memnuniyeti veliaht şehzade Murad Efendi ile İngiltere prenseslerinden birisinin evliliğini teklif edecek boyuta ulaşırsa da Murat Efendi'nin bayıldığı bu teklif Sultan Abdülaziz engeline takılacaktı. Sultan Abdülaziz'in bu teklifi "tövbe estağfurullah!" diyerek reddettiği İlber Ortaylı tarafından aktarılır (Milliyet, 2011)

İngiltere seyahatinin Osmanlı İmparatorluğu açısından iki önemi vardır. Sultan Abdülaziz bu ziyaret esnasında İngiltere donanmasını yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Ayrıca sultan Abdülaziz, ziyareti esnasında ekonomik anlamda pek çok görüşme gerçekleştirerek Osmanlı modernleşmesi için gerekli olan maddi

desteği sağlamaya çalışmıştır. Sultan Abdülaziz, İngiltere ziyareti sırasında resmi ziyaretlerinin yanı sıra İngiltere'nin önde gelen şirketleri ile de yakın görüşmelerde bulunmuş ve Osmanlı ve İngiltere arasındaki pamuk ticaretinde önemli payı olan bir şirketin yetkilisi ile yaptığı görüşmede İngiltere seyahatinin amacını ve teşekkürlerini şöyle ifade etmiştir:

“Heyete ziyaretlerinden dolayı teşekkür ederim. şirket hakkında söylenenlerden ve çalışmalarından oldukça duygulandım. İngiltere'ye seyahatten iki amacım vardı. Birincisi bu ülkeye karşı beslediğim muhabbeti göstermek ve Osmanlı İmparatorluğu için gerçekleştirmiş olduğu hizmetlerden dolayı teşekkür etmektir. İkincisi ise ülkenin gelişmesindeki nedenler hakkında fikir edinmektir. Pamuk ticaretine karşı verilen ehemmiyet devam edecektir. şirkete de Osmanlı İmparatorluğu için yaptıklarına teşekkür ederim.” (Karaer, 2003: s. 113).

Bu görüşmeden de anlaşılacağı üzere Sultan Abdülaziz'in beklediği ekonomik destek sadece İngiltere devletinden değildi. Avrupalı zellikle İngiliz şirketlerinin Osmanlı ekonomisi açısından önemi oldukça fazlaydı. Sanayi devrimini gerçekleştirememiş Osmanlı İmparatorluğu'nda yürütülen klasik üretim ile Avrupalı devletler ile baş edilemeyeceği ve klasik üreticilerin var olma savaşını kaybedeceği aşıkr bir gerçekti. Kapalı bir olamayan Osmanlı piyasasında yabancı menşeili şirketlerin etkisi Sultan Abdülaziz döneminde yaşanan borçlanmalar ile hat safhalara ulaşmış ve Osmanlı siyasasını etkileyebilecek kadar başat bir konuma ulaşmıştı. Hazinesinin yarısından fazlasının dış borçlanmanın faizlerini ödemek için harcandığı bu dönemde yabancı menşeili sermaye Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yeni meslek kolları oluşturmasının yanı sıra, Sultanın bizzat verdiği beratlar ile birlikte de Osmanlı yerli sermayesinin sonunu getirecek şekilde klasik anlamdaki üretime de hakimdi. Oysa Sultan II. Mahmud döneminde, daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı piyasası kendi kendini idame ettirebilmekteydi. Aradan geçen yarım asırda kendini idame ettirebilir halden yabancı şirketlerin ekonomik anlamda hakimiyeti altına girmek Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecine vurulan darbe ile saltanatın bekasını da tehdit edecekti. Tüm bunlara rağmen yabancı sermayeyi vergilendirmekten kaınılıyordu (Karpat, 2013: s. 58).

Sultan Abdülaziz onuruna düzenlenen donanma tatbikatı Sultan açısında büyüleyici bir gösteridir. İngiltere, Sultanın Fransa gezisi sırasında askeri

gösterilerden ne kadar hoşlandığını gözlemlemiş ve Sultan Abdülaziz'i hoşnut edebilmek adına büyük bir tatbikat düzenlemiştir. İngiliz donanmasının yaklaşık beşte birinin katıldığı bu donanma tatbikatı kötü hava koşulları engeline takılsa da Sultan Abdülaziz'i büyülemeyi başarmıştı. Çağın en önde gelen silahları ile donatılan donanmanın marifetlerinin sergilenmesi bir nevi İngiltere tarafından dünyaya bir güç gösterisi niteliği taşımaktadır. Her ne kadar müttefik olsalar da Fransa'nın Sultan Abdülaziz'in ziyareti sırasında askeri anlamda gerçekleştirdiği gövde gösterisinin etkisi bir nevi düzenlenen bu donanma tatbikatı ile dengelenmişti. Sultan Abdülaziz her ne kadar donanmadaki amiral gemisine Türk bayrağı çekilmesi ve *Jarretiere Nişanının* sultana taktimi gibi kendisini onore edecek jestlerle karşılanırsa da İngiliz donanmasının ihtişamı karşısında dehşete düşecekti (Karaer, 2003: 116-119). Osmanlı donanmasının Navarin'de felakete uğramasının ve yine felaket sonrası yenilenen donanmanın Mısır'a teslim olma ihanetinin şoku henüz tam anlamıyla atlatılamamışken Sultan Abdülaziz'in İngiliz karasularında gerçekleşen tatbikatı izlerken İngiltere ile yarışabilecek bir donanmanın kurulabileceğine dair umudunun kırıldığı muhtemeldir.

3.3.3 Prusya ve Avusturya Seyahatlerinin Modernleşme Üzerindeki Etkisi

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ve bu seyahatte sultana karşı gösterilen ilgi Rusya'yı oldukça rahatsız etmekteydi. Fransa ve İngiltere Rus etkisinden Doğu Avrupa ülkeleri ile kıyaslanınca oldukça uzaktı. Ayrıca adı geçen ülkeler Kırım savaşında Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğunun safında yer alarak Rusya'ya karşı mücadele etmişlerdi. Bu yüzden Sultan Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere ziyaretleri bir devletin müttefiki olan diğer devletleri ziyaret etmesi olarak yorumlanabilirdi. Sultan'ın deniz yoluyla direkt Fransa'ya gidişi de bu yorumlamayı kuvvetlendirecek bir detaydı. Ancak Sultan Abdülaziz'in dönüş yolculuğu deniz yoluyla değil kara yoluyla olacaktı. Berlin hükümeti ve Viyana hükümetinin de tıpkı İngiltere ve Fransa gibi Sultan Abdülaziz'i ağırlamak istemeleri ve Sultan Abdülaziz'in deniz yolculuğuna mesafeli oluşuyla beraber İmparatorluğunun Rumeli vilayetlerini de teftiş etmek istemesi Sultanın dönüş güzergâhının kara yoluyla yapılmasına neden olacaktı. O dönemde ayrılıkçı isyanlar ile çalkalanan Rumeli topraklarında Sultanın bizzat gerçekleştireceği ziyaret, isyanlarla mücadelede ve

halkın Saltanata bağılılığının tekrardan sağlanmasında etkili olabilirdi. Rumeli’de sağlanacak olası bir istikra ve bu istikrarın sonucu olarak Osmanlı himayesinin bölgede tekrardan sağlanması şüphesiz en çok yayılmacı bir politika izleyen Rusya’nın siyasasına zarar verecektir. Nitekim Sultan Abdülaziz’in dönüş güzergâhında bulunan Prusya ve Avusturya’da da İngiltere ve Fransa’dakine benzer bir ihtişamlı ziyaret gerçekleştirip ikili ilişkilerini iyileştirerek devletleri müttefik konuma getirebilmeleri ihtimal dâhilindeydi. Sultan Abdülaziz’in Berlin’e ziyareti sırasında *Kikeriki* dergisinde yayınlanan bir karikatürde Rusya’nın tereddütlerinin boşuna olamadığı ve Osmanlı Sultanının gerçekleştirdiği Avrupa seyahatinin bir şark kurnazlığı olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun *Avrupa dengesini bozarak büyük bir tokat indirebileceği* iddia edilmekteydi (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 30). Sultanın Prusya toprakları üzerinden geçmek zorunda olması gerginliğin saklı kalmasına neden olacaktı.

Sultan Abdülaziz’in Fransa ve İngiltere’de olağanüstü bir şekilde karşılanması bir kıyas oluşturmuştur. Sultan Abdülaziz’in geçiş yolu üzerindeki devletler ihtişamlı bir karşılama için tüm imkânlarını seferber etmişlerdir (Karaer, 2003: s. 132). Devletler gerek askeri tatbikatlar gerekse buharlı makinelerini Sultan Abdülaziz’e sergileyerek etkilemeye çalışıyorlardı. Bu etkileme çabalarının sonuçlarını Sultan Abdülaziz’in İstanbul’a dönüşüyle beraber giriştiği, bizim tanımlamamıza göre *Osmanlı modernleşmesinin son kurşunu* olan yenileşme girişimlerine başlamasından anlaşılabilir.

Prusya’da geçirilen kısa sürenin ardından Sultan Abdülaziz ve mahiyetindekiler Viyana’ya doğru yola çıkacaklardır. Sabahın erken saatlerinde İmparator Fransuva Joseph üzerinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen nişanların olduğu mareşal üniforması ile Sultan Abdülaziz’i tren garında karşılamıştır (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 31).

Sultan Abdülaziz aslına bakılırsa Viyana’ya seyahat düzenleyen ilk Osmanlı Sultanı değildir. Kendinden önce ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman akabinde Sultan IV. Mehmed, Viyana’yı kuşatmış ancak fethedememiştir. Daha önce iki defa Viyana sınırlarına dayanan ancak surları geçemeyen Osmanlı, Sultan Abdülaziz ile birlikte barışçıl diplomasinin bir sonucu olarak Viyana’da birkaç asır sonra törenlerle karşılanıyordu. Bu yüzden Sultan Abdülaziz’in Viyana ziyareti Sultan için nostaljik

bir etkiye de sahiptir. Özellikle *Ambras Müzesi*'ne yapılan ziyarette Sultan Süleyman'ın eldiveni ve Kara Mustafa Paşa'nın ardında bıraktığı silahları inceleme fırsatı bulunmuştur. Avusturya, bir nezaket olarak müzede Osmanlı İmparatorluğu'nun iki Viyana kuşatmasında da yaşadığı bozgunu anlatan eserleri Sultan Abdülaziz'in ziyareti sırasında saklayacaklardır (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 33).

Viyana ziyareti bir nezaket ziyareti çerçevesinde gerçekleşse de Osmanlı İmparatorluğunun kültürel anlamda modernleşmesi adına önemli gelişmelere sahne olacaktır. Bu gelişmeleri müze incelemeleri, mimari incelemeleri vs. olarak sıralayabiliriz. Ancak bu sıralamada en önemli yeri Sultan Abdülaziz'in *Ander Wien Tiyatrosunda* izlediği "*La Biche au Bois*" adlı bale gösterisine vermek gerekmektedir. Bu bale gösterisi sonrasında Osmanlı heyetinden *Ömer Faiz Efendi*, gösteri ile *Hacivat Karagöz*'ü karşılaştırmış, Hacivat ve Karagöz'e üzüldüğünü belirtmiştir. Osmanlı heyeti bale gösterisinde kullanılan derinlik, renkler, olay kurgusu, kullanılan müzikler ve oyunculukların harmanlanmasından oluşan şaheser karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Sahnelenen bale gösterisinin derinliği methedilirken, Hacivat ve Karagöz'ün bir perdede tekerlemeler arasında kısıtlı bir hareket alanı olduğuna değinilmiştir (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 33).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN MODERNLEŞME MİRASI

4.1 Abdülaziz Modernleşmesi ve Osmanlı Modernleşme Sürecinin İflası

Sultan Abdülaziz, modernleşme anlamında ümit vaad eden Avrupa Seyahatinin ardından vatana dönüşünde devlet adamlarına yönelik yaptığı konuşmada, Avrupa seyahatinden gözlemediklerine dayanarak bundan sonra ülkede bir kalkınma hamlesinin yaşanacağı ve eğitim geliştirilmesi, ulaşım araçlarının yaygınlaştırılması, ordu ve donanmanın modernize edilmesi ve en nihayetinde ekonominin düzenlenmesi gerektiğini belirtti (Engin, 2016: s. 7-8). Öncelikli olarak eğitimin modernleşmesine odaklanmak gerekecektir. Sultan Abdülaziz, seleflerinin kurmuş olduğu modern okullardan mezun olan isimlerin diploması üzerindeki etkisi ve Avrupa seyahatindeki verimliliklerine Avrupa Seyahatinde yakinen tanıklık etmiştir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin mimarları olan Ali Paşa ve Fuad Paşaların eğitimdeki modernizasyon gereklilikleri hakkındaki layihaları Osmanlı son döneminin eğitim politikası belirleyecektir. Ali Paşa'ya göre *“milletin terbiye ve malumatını lüzumlu dereceye çıkarmak farz değerindedir. Zira bu hası olmazsa dahi dayanamayıp biteriz. Her nasıl etsek ve etrafımıza Çin duvarları gibi hisarlar çeksek yine malumatlı kavimler bize galebe eder ve refte refte her şeyi elimizden alurlar.”* (Karal, Cilt 3, ty: s. 197). Ali Paşa, Sultanın Avrupa gezisi sırasında en yakınında olan ve Sultan Abdülaziz'in diğer imparatorlar, krallar, kraliçeler ve yetkililer ile görüşmesinde tercümanlığını yapmış olan kişiydi. Ancak Ali Paşa Sultan Abdülaziz'den farklı olarak daha önce Avrupa'da sefirlik tecrübesine sahipti ve bu yüzden Sultan ile beraber çıktıkları gezide tecrübeli olan taraftı. Sultan Abdülaziz'in hayranlıkla izlediği çoğu detayı Ali Paşa sefirlik görevi süresinde inceleme fırsatı bulmuştur. Bu yüzden Ali Paşa'nın gezi hakkındaki fikirleri tecrübeli modernleşmeci bir gözlemin sonucu olduğu için oldukça önemlidir. Yine Ali Paşa ve eğitimin önemine dönülecek olursa Ali Paşa İslami veya geleneksel bir eğitimden değil çağın şartlarını sağlayan, öğrencilerini çağa hazır bir şekilde mezun edebilecek okullardan bahsetmektedir. Bu okullarda kadın erkek ayrımı olmadan laik eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Sultan Abdülaziz Avrupa seyahati sırasında kadınların da

toplum yaşamına ne kadar başarılı bir şekilde entegre olduğunu tecrübe edinecektir. Tanzimat fermanı sonrasında eğitimde laikleşme ile birlikte Laik eğitim Osmanlı eğitim dünyasında dini referansa dayanan eğitimin yerini tam anlamıyla almıştır. Bu dini referansı eğitimi reddetmek anlamını taşıyorsa da fenni ilimlerin ön plana çıkarılması gereken bir çağda dini referansların eğitimdeki değeri azalmıştır (Okumuş vd., 2006: s. 320). Tanzimat ile birlikte başlayan eğitimde laikleşme süreci Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrasında zirve noktasına çıkacaktır. Burada bir ihtilafın da önüne geçmek gerekir. Osmanlı imparatorluğunda laikleşme, Fransız devrimi ile kendini tam olarak ortaya koymuş “regulier” ve “seculier” ayrımından uzaktır. Ali Fuad Başgil'e göre kısaca laiklik, devletin din işlerine karışmaması ve hiçbir cemaate yakınlık göstermemesidir. (Başgil, s.160-161.) Ancak saltanatın her zaman desteklediği bir cemaat vardı. Sultan II. Mahmud'un Modernleşme Mirası adlı bölümde detaylıca saltanatın yıllarca Bektaşî tarikatlarını desteklediğini ve Vak-i Hayriyye'den sonra Nakşibendi tarikatının desteklendiğinden bahsedilmiştir. Osmanlı Hanedanı mevcudiyetini İlahi bir sembole dayatırlardı ve bu durumu da “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” gibi mahlaslar kullanarak güçlendirirlerdi. Bu yüzden Osmanlıdaki laiklik Avrupa kaynaklı laikleşmeye muadil nitelikte değildir.

Yukarıda bahsedilen eğitimde laikleşme aslına dinin devlet yapılanmasından çıkarılması değil dini yorumlamaların hurafeler ile modernleşmenin önüne çektiği duvarın yıkılmasıdır. Modernleşme sürecinin bir diğer kudretli paşası olan Fuad Paşa vasiyetnamesinde: *“Zannolunmasın ki İslamiyet'in emrettiği ilim başka, sair milletlerin tahsil eylediği ilim başkadır. İlim alem-i akıl ve izan için ışık saçan tek parlak güneştir. Ve madem ki bizim itikadımızca İslamiyet bütün hakayiki, bütün maarifi camidir, o takdirde faydalı keşifleri ve yeni ilimleri, geldikleri yer her neresi olursa olsun ve herhangi bir millet nezdinde bulunursa bulunsun anı almalı ve kabul etmeliyiz.”* (Karal, Cilt 3, ty: s. 197). Fuad Paşa da Ali Paşa gibi eğitimin bir medeniyetin varoluşunun en önemli nedenlerinden birisi olduğunu kabul etmektedir. Bu yüzden modernleşme sürecini tamamlamış Batı'dan alınacak bilgilerin devlet yapılanmasının ilgili kademesine aktarmak Osmanlı İmparatorluğu için bir kurtuluş olabilirdi. Sultan Abdülaziz'in Paris gezisi sırasında incelediği bir okulun benzeri de İstanbul'da kurulacaktı. Diğer çoğu konuda olduğu gibi eğitim öznelindeki modernleşme sürecinde de Fransa örnek alınmaktaydı. Fransa rol model alınarak açılan *Galatasaray Sultanisi* için *La Presse* gazetesinde çıkan haberde, yeni okulun

Fransız okulları kadar mükemmel olduğu ancak Osmanlı İmparatorluğunun ihtiyaçları nedeniyle bu okulda Fransa'ya nazaran daha fazla eğitim verileceğinden bahsediyordu. Galatasaray Sultanisi ile beraber eğitim tek bir çatı altında toplanmaktaydı. Ali Paşa'dan sadrazama gönderilen bir tezkerede “*Şimdiye kadar bazı mekteplerde ayrı ayrı tedris edilmekte bulunan ilim ve fenlerin, yapılan ıslahatların ve hedeflenen gelişmenin gereği olarak bir yerde toplanması ve bunun için büyük bir mektep açılarak gerekli ilimlerin orada öğretilmesi büyük faydalar getirecektir.*” diye belirtilerek bir nevi açılacak bu okuldan mezun öğrencilerin Osmanlı modernleşme tipolojisinin birer ürünleri olacakları vurgulanmaktadır (Engin, 2016: s. 8-9).

Eğitimde modernleşme, Sultan Abdülaziz tarafından seyahate çıkılmasa dahi, artık kaçınılmaz bir durumdu. Son asırlardaki fenni bilimlerin sonrasında elde edilemeyecek bir ürün yok gibidir. Ancak kalemiyenin klasik devlet yapılanmasını yıkıp iktidarı ele geçirmesi ile birlikte gerçek anlamda hareketlenme yaşanacaktır. Gerçi Sultan III. Selim döneminde başlayan eğitimde modernleşme hamleleri meyvelerini verdiğini de belirtmek gerekebilir. Kalemiyenin iktidarda olduğu dönem ile birlikte modernleşme yarışında önde olan medeniyetler daha iyi bir şekilde takip edilebilmiştir. Bu takipte gazete ve dergilerin dönem itibariyle önem kazanmasının da etkisi büyüktür. Osmanlı sınırları içerisinde yayımlanan yabancı gazeteler ve dergiler Osmanlı tebaası için modern dünya ile ilk iletişim noktasıdır (Mardin, 2015: s. 33-41). Modern dünya ile ilk karşılaşmaları bu yüzden her zaman büyük bir üzüntüye ve hayranlığa neden olacaktır. Ziya Paşa'nın:

“Diyar-ı küfrü gezdim; beldeler, kaşaneler gördüm.

Dolaştım mülk-ü İslam'ı, bütün viraneler gördüm.” (Karal, Cilt 3, ty: s. 198).

Sözleri eğitimde modernleşmenin ne derece ehemmiyetli bir konu olduğunun bir nevi göstergesidir. Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu Batı medeniyeti ile kıyaslandığında yarışta geride kaldığı doğrudur. Ancak Doğu medeniyeti içerisinde hala bir cazibe merkezidir. Bu cazibe merkezi olma durumu İmparatorluğun hala, halife kaynaklı, İslamiyet merkezlerinden birisi olduğu içindir. (Kara, 2016: s. 391-396).

Eğitimin mevcut durumunun yetersizliğini Avrupa Seyahati ile bir kez daha gözlemleme fırsatı bulunmuştur. Osman Zahit Küçükler doktora çalışmasında, Osmanlı geleneksel eğitim sisteminin üst kademesini oluşturan Medreselerin yeni bir bilgi üretmek yerine mevcut bilgileri aktarmakla yetindiğinden bahsetmiştir. Küçükler'e göre medreselerin bu kısır döngüye girişinin nedeni İslami bilimlerin üretildiği dönemin değil bilgilerin tabu olarak kabul edildiği bir dönemin ürünleri olmasından kaynaklanmaktadır. (Küçükler, 2016: s.6). Küçükler'in de değindiği gibi Osmanlı klasik eğitimi çağın şartlarını sağlayamayacak, asırlar süren bir tekrarin içerisinde. Modern çağın yakalanmasının ön koşulu ise eğitim ile artı ürün üretebilecek bir neslin oluşturulmasıdır. Sultan Abdülaziz'in selefleri, daha önceki bölümlerde detaylandırıldığı gibi çeşitli modernleşme girişimlerinde bulunmuşlardı. Selef sultanların modernleşme hamlelerinin Sultan Abdülaziz için bir modernleşme mirası ve temeli oluşturabilmesi Sultan Selim'in açmış olduğu okullardır denebilir. Sultan Abdülaziz de Avrupa seyahati sonrasında eğitim ile üretimin birlikteliğinin modernleşme sürecinin temelini oluşturacağını bilinciyle, tebaasının Avrupai milletlerin refahına ulaşabilmesi için meslek okulları açmıştır. Bu meslek okulları ile belki de sanayi devrimine gidecek olan süreci başlatabileceğine inanmıştır. Eğitimin çocuk yaşta başlatılmasının gerekliliği sonrasında ilk ve orta okullar modern anlamda revize edilmiştir. Böylelikle çocuklar Osmanlı klasik eğitiminin teklinden kurtularak fenni eğitimler için başlangıç yapabilecekleri modern okullara kavuşmuşlardır. Yüksek okulların da açılması ile beraber Osmanlı eğitim sistemi modern bir görüntüye kavuşmuştur. Ancak kadınların eğitimden dışlandığı bir eğitim modelinin verim vermeyeceği sultan tarafından tecrübe edinilmiştir. Nitekim *De Gaston'un* da belirttiği gibi "*Müslüman kızlar için açılacak bir okulun olması İmparatorluğu modernleştirmenin en iyi yoludur. Zeki Türk kadınının kafasını dolduran hasta bilgileri çıkarıp yerine sağlam bilgiler koyunuz; o vakit yirmi yıl içinde size nasıl adamlar yetiştireceğini göreceksiniz.*" (Karal, Cilt 3, ty: s. 196-212).

Yeni açılan okullar ile Katip Çelebinin Fatih Sultan Mehmet dönemine atıfta bulunarak eğitimde felsefe ve pozitif ilimlerin bir kenara itilmesinden şikayet ettiği dönemden bu yana yaşanan gerilemenin sona ereceğini düşünülebilir. (Küçükler, 2016: s.8). Pozitif ilimleri ve felsefeyi eğitimin ve hatta hayatlarının merkezinden uzaklaştırmak adaletsizlikleri beraberinde getirmektedir. Osmanlı medreselerinin ilim kavramına bakışını ve sınıflandırmasını anlamak için 18. asra ait bir örnek

inceleme yapmak faydalı olacaktır: “Fransız elçisine sunulmak üzere Osmanlı medreselerinde öğretilen eğitimin içeriği hakkında bir layiha hazırlanır. Bu layiha da eğitim *faydalı, ne faydalı ne zararlı ve zararlı* olarak üç farklı kategori de konumlandırılmıştır. Faydalı olan kısım İslami bilimler, Arap dil ve edebiyatı, matematik, astronomi, anatomi ve tıp; ne faydalı ne zararlı kısımda şiir ve edebiyat, zararlı kısımdaysa felsefe, sihir ve astroloji ilmi vardır. (Adivar, 1982: 174-178). Oysa Araf suresinde “*Felsefe ilimleri diyerek onları kötüleme illetine müptela olarak yeri göğü bilmez bir cahil iken alim geçindiler. Yer ve göklerin melekûtuna bakmadılar mı?*” buyrulmaktadır. (Araf Suresi 185) İslami kaidelere göre şekillenmiş Osmanlı klasik eğitim yapısının İslami bilgilerin en birincil kaynağı olan Kur’an ile çelişmesi, klasik eğitim düzeni ile modernleşme sürecinin idame ettirilemeyeceğinin ve artık güvenilemeyeceğinin ufak bir göstergesidir. Tıpkı Fuad Paşa’nın vasiyetnamesinde de belirtildiği gibi. Osmanlı klasik eğitim düzeni ve modernleşmenin gereklilikleri düşünüldüğünde ise Sultan Abdülaziz’in Avrupai tarzda eğitim verecek olan kurumları oluşturma çabasındaki düşüncesinin anlaşılmasını imkan oluşturmaktadır.

The Times gazetesinin Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülmecid dönemlerini kıyaslayarak Sultan Abdülaziz’in orduya verdiği önemi şöyle belirtir: “*Bundan önceki sultanın çılgınlığı saraylar yapmaktı, Abdülaziz’ininki ise kışlalar yapmak.*” (Kaya, 2015: s. 23). The Times’ın belirttiği gibi Sultan Abdülaziz, orduya özellikle donanmaya oldukça fazla önem vermekteydi. Osmanlı toplumunda olduğu gibi sultan Abdülaziz için de modernleşme yarışında geride kalmanın en büyük nedeni, ordunun ve donanmanın zayıflığı ve çağın şartlarına ayak uyduramamasıydı. Modernleşme girişimleri ile birlikte Sultan Abdülaziz’in selefleri tarafından başlatılan ordudaki değişim, daha önce belirtildiği gibi, Kırım Savaşında meyvelerini vermişti. Rusya ordusunun yanında dönemim koşullarına daha uygun yapılanmaya gitmiş Osmanlı Ordusu Rumeli topraklarında Ruslara karşı çeşitli başarılar yakalamıştır. Rusya karşısında alınan başarının esas nedeni İngiltere ve Fransa’nın yardımı olsa da öznel bakıldığında Osmanlı kuvvetlerinin bu lokal başarıları modernleşme anlamında Sultan’ı heveslendirmiştir.

Sultan Abdülaziz, güçlü bir ordu ve donanmayla beraber İmparatorluğun üzerindeki baskıları azaltabileceğini düşünmektedir. Güçlü bir ordu ile dış baskılar azalabilir ve iç isyanlar daha kolay bir şekilde bastırılabilirdi. İç ve dış baskının

olmadığı bir ortamda da Osmanlı İmparatorluğu kültürel ve ekonomik anlamda daha kolay bir modern düzen kurabilirdi. Modernleşmenin esas engeli olan ekonomik düzen de güçlü bir ordunun kazanacağı savaşların beraberinde getireceği ganimetler ile birlikte düzene girebilirdi. Bu ihtimalin varlığı Sultan tarafında da bilinmekte ve bu yüzden selefleri gibi modernleşme sürecinde harcanan emeğin en büyük payını ordu ve donanmaya ayırmaktaydı (Zürcher, 2014: s. 93-94). Askeriyeye bu kadar önem veren Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati tam anlamıyla Sultan için bir ders niteliği taşımaktaydı. Fransız donanmasını yakında incelemiş, İngiltere donanması Sultanın şerefine büyük bir tatbikat düzenlemişti. Prusya'da kara ordusunun tatbikatını inceleme fırsatı bulmuş Viyana'da askeri teknikleri inceleyerek Seleflerinin Viyana kapılarına kadar gelerek orada neden yenildiğini tatbik etme imkânı bulmuştur. Tüm bunlar Sultan Abdülaziz gibi askeriye meraklı birisi için büyüleyici organizasyonlardı. Bunu bilen Avrupa devletleri de bütün askeri ihtişamlarını Sultanın gözleri önünde sergilemişlerdir. Seyahat sırasında düzenlenen askeri organizasyonlar baştan Sultan Abdülaziz olmak üzere tüm Osmanlı heyeti için bir kıyas yapabilme fırsatı oluşturmuştur. Yapılan bu kıyas Osmanlı ordusundaki modernleşme çabalarının yetersiz olduğunu ve bu hızla gidilirse uzun süre daha İmparatorluğunun maruz kalacağı baskıların devam edeceği düşüncesinin oluşmasına neden olması muhtemeldir.

Sultan Abdülaziz'in ordudaki modernleşme çabalarını incelemeye Osmanlı ordusuna eski ihtişamını kazandırmak isteği üzerinden incelemek gerekir. Murphey'e göre Osmanlı Ordusu, Sultan Abdülaziz'den sadece 2 asır öncesine kadar sadece ordusunun gücü ve yapılanması açısından değil ordusunun arka plandaki ikmal desteği anlamında da çağdaşı diğer orduların fersah fersah ilerisindeydiler. (Murphey, 2007: 122.) Ancak geçen dönem içerisinde, Ahmed Resmi Efendi bölümünde de detaylıca açıklandığı gibi, Osmanlı ordusu bu başarısını kaybetmiştir. Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirmiş olduğu bu seyahatin önemli noktalarından birisi, klasik yapılanmanın yozlaşmasını yerinde görmesidir. Sadece ileri birer örnek olan Avrupalı muadilleri yerinde inceleyerek başarılı örnekleri gözlemleyebilmesi değil, özellikle dönüş yolculuğunun kara yoluyla gerçekleştirilmesi ile İmparatorluğun en eski topraklarından olan Balkanların Osmanlıya karşı bakış açısını ve Osmanlının Balkanlardaki yetersiz yapılanmasını incelemesi modernleşme sürecinin hızlanmasının nedenleridir. Avrupa'ya yapılan seyahatler bir nevi Osmanlı

modernleşmesinin başlangıcı oluşturmuştur. Ahmet Resmi Efendi'nin layihaları Sultan III. Selim'i modernleşmenin zorunluluğu konusunda teşvik etmiştir. (Aksan, 1997: s.9) Bu çalışmada da Resmi Efendiye yer verilmesinin nedeni budur. Aynı şekilde bir başka Avrupa seyahati Osmanlı modernleşmesine son şekli verecektir.

Enver Ziya Karal Sultan Abdülaziz döneminde yapılan askeri modernleşme hamlelerini Sultan Abdülaziz'in saltanata çıkmasından 1869 yılına kadar ve 1869 yılından saltanatının sonunda kadar olma üzere ikiye ayırır (Karal, Cilt 3, ty: s. 183). Karal'ın bu dönem ayrılması bu çalışmanın ana konusu olan Avrupa Seyahati öncesi ve sonrası karşılaştırmasının yapılmasına da yardımcı olacaktır. İlk dönem olarak nitelendirilen Avrupa seyahati öncesi dönemde Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği modernleşme hareketleri esastan çok şeklin değişimine odaklanmıştır. O dönemde Avrupa ordularının Osmanlı ordusundan üstün olduğunu gerisinde birçok kötü hatıra bırakan savaşlar sonrasında Osmanlı İmparatorluğu tecrübe edinmişti. Avrupa ordularına karşı imrenilmesinin bir sonucu olarak Sultan Abdülaziz, saltanata oturduğu anda ilk gerçekleştirdiği askeri reformu *Hassa Alaylarının* kurulmasıydı. Avrupa hükümdarları gibi kendisine özel hizmet eden bir ordusunun olmasını istediğini bu icraatından anlaşılmaktadır. Yine Sultan Abdülaziz, ordunun görüntüsünü baştan değiştirecek bir reforma daha imza atacaktı. Bu reformun altında yatan neden yine Avrupa ordularına benzeme düşüncesiydi. Tanzimat döneminde kabul edilen askeri kıyafetlerin günlük kıyafetlere benzediğini düşünen ve gösterişsiz bulan Sultan Abdülaziz, Cezayir'e has olan ve Fransa ordusu tarafından da kullanılan bir kıyafet kullanılmaya başlanmıştı. Bu kıyafet günümüzde yeniçeriler ile özdeşleştirilen şalvarlı ve kafa korumasının arkadan uzun olduğu kıyafete benzemektedir. Ancak şalvarın kullanışsız olduğu anlaşılabilir yerini pantolona terk edecektir. Yine de Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati öncesi askeri modernleşme hamlelerinin sadece şekil değişikliğinden ibaret olduğunu belirtmek haksızlık olacaktır. Osmanlı ordusunda kullanılan çakmaklı tüfekler artık çağ dışı kalmışlardı. Ancak dönemin askeri üretimi büyük bir başarıya imza attı. *Şişhane* denilen milli tüfek icat edilmişti ve Sultan Abdülaziz bütün orduyu bu tüfekler ile donatmayı emretti. Ancak tam o dönemde Prusya'da da yivli tüfekler icat edilmişti. Osmanlı modernleşmesi yine Avrupa'nın gerisinden gelmekteydi ve yivli tüfekler Şişhane karşısında üstün gelebilecek nitelikteydi. Yine de Osmanlı sanayisinin modern sayılabilecek ürünler üretebilmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Yine seyahat

öncesi askeri okullar modernleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı ordusunun en büyük eksikliği, Kırım savaşı ve Girit isyanında tecrübe edildiği gibi, çağın şartlarına adapte olabilmış yetişkin subay eksikliğiydi. Askeri okullarda yapılan yenilikler ile birlikte bu eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Ancak klasik Osmanlı yapılanması modern anlamda da kurulmuş kurumlarda da kendisini göstermiştir. Modern okullara, çağın gerekliliklerine göre hareket edebilecek yetkin kumandanlar yetiştirmek yerine, Paşalar modern düzenin yeni yönetiminde mevcut konumlarını kaybetmemek ve yeniden söz sahibi olabilmek için çocuklarını kaydettireceklerdir. Bu durumun neden olduğu yozlaşmaya tepki olarak Genç Osmanlılar gibi muhalif hareketlerde ortaya çıkacaktır. Genç Türklerin alaylılar kadar modern mekteplerdeki kayırlan kesime de muhalif oluşunun sebebini daha sonraki dönemde, Balkan Savaşlarında ve Cihan Harbinde yenilgilerin esas sebeplerinin yetişkin kumandan eksikliğinden kaynaklandığında anlaşılacaktır. (Karadaş, 2011: s.95,110.)

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrası gerçekleştirilen askeri modernleşme hamleleri, kara ordusu ve donanma olarak ikiye ayrılabilir. Girit isyanını bastırmak için görevlendirilen *Hüseyin Avni Paşa'nın* askeri yapılanmasında Prusya ordusundan etkilenerek yeni bir düzen geliştirildiği anlaşılmaktadır. Sultan Abdülaziz, Prusya ziyareti sırasında katılmış olduğu askeri tatbikattan oldukça etkilenmiştir. Aynı dönem itibariyle de Prusya'nın kara ordusunun Avusturya karşısında aldığı zaferler ve yivli tüfekler gibi modern silahların kullanılmasıyla birlikte yeni bir askeri nizamı kullanmaları Prusya ordusunu ön plana çıkarmaktadır. Osmanlı ordusu da tıpkı sultan Abdülaziz gibi Prusya ordusunun başarısı karşısında kayıtsız kalmayarak Prusya ordusunu rol model almıştır. Ancak klasik Osmanlı modernleşme anlayışı olan "yamalanma" burada da uygulansa da yine de askeri üretime hız verilerek açığın kapanmasının çabalanması önemli bir gelişmedir (Karal, Cilt 3, ty: s. 181- 189).

Donanma ya gelinecek olunursa Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde en etkilendiği konu Avrupalı devletlerin donanmalarının ihtişamıdır. Çünkü sultan Abdülaziz, Avrupa'ya gittiği dönemde deyim yerindeyse donanması olmayan bir ülkenin sultanıdır. Selefleri döneminde donanma ve tersaneler ihmal edilmiş durumdaydı. Sultan II. Mahmud, Yunan isyanı sırasında Mehmet Ali Paşa'nın donanmasından yardım istemek zorunda kalmıştı. Sultan Abdülmecid döneminde

geriye kalan atıf durumdaki Osmanlı donanması da Ruslar tarafından yok edilmişti. Bu durumun eksikliği Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahati öncesinde de hissetmiştir. Saltanata çıktığı ilk günden beri donamaya büyük önem vermiş tersaneler kurmuştur (Findley, 2016: s. 107). Ancak donanmasına ihtişam kazandırması kolay bir olay değildir. Öncelikle donanmayı kuracak tersaneler açılmalı, tersanelerde üretim yapabilecek kalifiye elaman bulunmalı, oluşturulacak donanmayı idare edebilecek subaylar eğitilmeliydi. En önemlisi de tüm bu sayılan kalemleri sağlayabilecek ekonomik altyapı oluşturulmalıydı. Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati tüm bu sayılan kalemlere zamanın olmadığını anlaşılmasına neden olmuştur. Fransız ve İngiliz ordusunun ihtişamına sıfırda bir üretim yaparak ulaşmak o dönem için imkânsızdır. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu hala Sanayi çağına geçememiş bir imparatorluktur. Bu yüzden sultan Abdülaziz, Avrupa seyahati sonrasında donanmayı geliştirmenin yolu olarak satın alma yolunu bulmuştur. Bu satın alma sonrasında Osmanlı donanması Avrupa'nın en büyük üçüncü donaması olacak bir ihtişama ulaşmıştır (Zürcher, 2014: s. 94). Osmanlı donanmasının gelişimindeki en büyük pay İngiliz modelidir. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik tasavvuru da bunun bir nedenidir. Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu, o dönem için yeni bir ticaret kapısı bulmuş ve Avrupa güç dengesinin baskısından uzak bir şekilde *Amerika Birleşik Devletleri* (ABD) ile bir ticaret ilişkisine girmek istemiştir. ABD, hem Osmanlı İmparatorluğu ile daha önce hiç savaşmamış ve tehdit oluşturamayacak kadar uzakta bulunan bir ülkeydi. Ayrıca ABD, çağın şartlarını sağlamak bir yana dursun direkt modernleşme çağı sonrasında kurulan bir devlettir. Bu yüzden Sultan Abdülaziz ABD'den satın alınacak modern gemiler ile donanması modernize etmek istemiştir. Ancak sadece birkaç adet gemisi satın alınabilmiştir. İngiliz etkisi altında bulunan bir coğrafya da ABD'nin büyük ekonomik imtiyazlar elde etmesi oldukça zor bir olaydı. Ayrıca uzun süredir iyi ilişkiler yürütülen İngiltere ile restleşmek, özellikle seyahat ile birlikte iyi ilişkilerin hat safhaya çıkması sonrası, Osmanlı İmparatorluğu için mantıklı bir hamle değildi. Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu, ABD İç Savaşı bitmesi sonrası ABD'de ihtiyaç fazlası olan silahları kendi bünyesine ithal etmeyi başarabilmiştir (Erhan, 2015: s. 176-183).

Sultan Abdülaziz'in modernleşme hamlelerinin, ziyaretleri sırasında yerinde inceleyip etkilendiği Avrupalı modernleşme muadilleri ile rekabet edip edemeyeceğini anlamak için kısa bir karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. Modern

orduların ilk ortaya çıktığı yerlerden birisi olan Hollanda'nın orduyu oluşturan sermayeyi sağlayan burjuva sınıfının olması, Osmanlı'da ise modernleşmedeki tüm kalemlerin sadece sultanın kendi inisiyatifi ile idame ettirilmeye çalışması önemli bir ayırım noktasıdır. Hollanda'yı bir dönem dünyanın elit gücü yapan güç burjuvanın yenilikçi hamleleri desteklemesiydi. Özellikle oluşturulan banka sisteminin sağlamış olduğu kredi bu yenilikleri sürekli finanse edebilmekteydi. (Kennedy,2015: s.107-154). Burjuvanın ya da başka bir tabir ile paranın yönettiği bir ordu daha ön görülebilir riskler il hareket edebilir, bir şirket mantığı ile sürekli bir gelişim süreci içerisindedir. Ancak Osmanlı ordusunun modernleşmesi Sultanın direkt kendi inisiyatifinde ve ekonomik desteğindedir. Ayrıca Osmanlı ordusu rakiplerinin aksine bir şirket tarzında ilerleme ve kar gütmeye düşüncesinden çok uzaktır. Yukarıda verilen modern okullara paşaların bakış açısına atıfta bulunan örnek, Osmanlı seçkinlerinin modernleşmeye bakış açısının basit bir örneğidir. (Karadaş, 2011: s.97-120).

Ekonomik etkenlere biraz daha fazla değinmek gerekirse, 1861 yılında Fuad Paşa tarafından hazırlanan Osmanlı mali durumunu belirten raporda yeni bir bütçenin hazırlanması teklif ediliyordu. Bu raporun karanlık yüzü dış borçlanmanın mecburiyetini açıklamasıydı. Fuad Paşa'ya göre Osmanlı ekonomisi dış borçlanmanın altından kalkabilecek güçteydi ve modernleşebilmek için gerekli olan nakdin sağlanmasının en kolay yolu dış borçlanmaydı. Modernleşme sürecinde hızlı davranılmıyordu. Daha sonraları Avrupa seyahatinin şokuyla bir kez daha anlaşıldığı gibi Osmanlı'nın modernleşme anlamında yolu oldukça uzundu ve sürekli savaş ve isyan gibi tehditlerin altında varlığını devam ettiren bir imparatorluk bir an önce çağın şartlarını yerine getirmeliydi. Dış borçlanmanın altından kalkılabilmesi için kağıt para tedavülden kaldırılmaktaydı. Tanzimat ile birlikte bir kurtuluş olarak görülen kağıt para süreç içerisinde büyük bir değer kaybı yaşamıştı ve bu değer kaybını telafi etmek yerine tedavülden kaldırılarak yeni bir sistemin kurulması tercih edilmişti. Kağıt paranın kaldırılması İmparatorlukta sevinçle karşılandı. Bir nevi ekonominin kötü durumunun sorumlusu kullanılan kağıt para ilan edilmekteydi. Ali Paşa, kağıt paranın kaldırılmasına oldukça sevinerek sultan Abdülaziz'i tebrik etmiş ve sevincini şöyle ifade etmişti:

“Mülke tarihle teşbir eyledim

Ortalıktan kalktı nam-ı kaime.” (Karal, Cilt 3, ty: s. 233).

Avrupa seyahati öncesinde kurulan Osmanlı Bankası ile Osmanlı ekonomisi tam anlamıyla yabancı ülkelerin kontrolüne geçmiş bulunmaktaydı (Çavdar, 1995: s. 23). Buradan yola çıkılarak Abdülaziz'in saltanatının mali bir buhran ile başladığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Sultan Abdülaziz, modernleşme adımların geri adım atmayacaktır. Modernleşme için çoğu şeyi feda edebileceği Sultan Abdülaziz'in demir yolluna verdiği önemi belirten sözlerinden anlaşılmaktadır. Haliç ile Marmara denizi arasında kurulacak olan demiryolu ağı için Topkapı sarayının Marmara kıyısındaki bütün surları neredeyse yıkılmak zorunda kalmıştır. Bu yıkıma karşı çıkanlara Sultan Abdülaziz “*Şimendifer yeter ki yapılsın da isterse sırtımdan geçsin.*” diyerek ne derece kararlı olduğunu belirtmiştir (Findley, 2016: s. 153). Avrupa Seyahati öncesi Sultan Abdülaziz'in harcamalarının daha çözümsel olduğu belirtilebilir. Ancak Avrupa Seyahati sonrası, belki de *benim hala gücüm var (imparatorluğu sultanın şahsında sembolleştirerek)* düşüncesini ispatlayabilmek ya da Avrupa'nın ihtişamına şahit olduktan sonra o ihtişamdan geri kalmamak adına müsrifliğe ulaşan bir harcama politikası benimsemiştir. Mevcut şartlar altında harcamaların düzenlenmesi ve hatta kısıtlanması gerekirken Sultan Abdülaziz ihtişamlı bir donanma kurmakla ve saraylar yaptırmakla meşguldür. Ebuzziya Tevfik'in aktardığına göre Sultan Abdülaziz'in bir senelik israfı 220.000.000 lira seviyesine ulaşmıştır. (Ebuzziya Tevfik, 1973: 339-355).¹⁸ Bu paranın çoğu dönemin en kuvvetli donanmalarından birisinin kurulması için harcansa da bir finans sistemi bulunmayan, vergilerin tek bir kişi için toplandığı ve o kişinin tüm harcamalara karar verdiği bir sistemde iflasın kaçınılmaz olduğu tahmin edilebilir. Kapitalist bir üretim sisteminin de bulunmadığı imparatorluk, modernleşme hamlelerini finanse edebilecek bir başka kaynak, Avrupa'da burjuvazinin olduğu gibi, bulamayacaktır. Devlet erkani da Sultanın müsrifliğini takip ederek kendi aralarında bir ihtişam yarışına girişmişlerdi. Durum devlet erkanına verilen nişanların bile borç paralar sonrasında verilebildiği derecede vahimdi. Hal böyle iken Osmanlı hazinesi dış borçları döndüremeyip müsrif harcamalar ile baş edemeyip iflas edecekti. Sultan Abdülaziz'in Avrupa ülkelerinde karşılanmasının ihtişamı ile Osmanlı İmparatorluğu eski haşmetli günlerini anımsasa da yine aynı Abdülaziz döneminde ekonomik anlamda iflas edecekti. Seyahat ile

¹⁸ Sultanın Avrupa seyahati sonrasında orduyu modernleştirme için gerçekleştirdiği icraatlerin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisini konu alan Figaro'nu 27 Nisan 1872 tarihli karikatürü için bakınız: (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s.63)

kurulan iyi ilişkiler de borçların ödenememesi sonrasında bozulacaklardı. Osmanlı için sadece ekonomi değil Batılı ülkeler nezdindeki itibarı da iflas edecektir (Karal, Cilt 3, ty: s. 223-240).

Burada Osmanlı İmparatorluğunun Batı medeniyetlerinden modernleşme açısından geri kalmasının nedenlerinden bahsetmek gerekecektir. Gürkan'ın tanımlamasına göre Osmanlı İmparatorluğu kendi paradigmasında ümit vadeden bir görüntü sergilemekteydi. Ancak Batı medeniyetlerinin kısa süre içerisinde tahmin edilemeyecek kadar hızlı ilerlemesi Osmanlı İmparatorluğunun Batı medeniyetlerini yakalamasını imkansız kılmıştır. Yine Gürkan'a göre Osmanlı modernleşme sürecinin en büyük handikaplarından birisi, bir kurtarıcı bekleniyor olmasıdır. (Gürkan, 2019). Oysa bir kahraman beklemek yerine Batı dünyasının yükselişinin altında yatan, Batının hızlı bir şekilde modernleşme yarışında arayı açmasına neden olan olayları incelemek gerekiyordu. Medenileşme süreci bir anda cazgırlarla ilan edilen bir olgu değildir. Bir kırılma noktasından sonra her şey değişti ve Batı dünyası modernleşmeye karar verdi gibi bir olay söz konusu değildir. Bu yüzden Osmanlı Batının modernleşmesini izleyemedi veya kaçırdı bu yüzden de modernleşme sürecinde geride kaldı yorumları Gürkan'a göre doğru değildir. (Gürkan, 2019). Modernleşme süreci bir kırılmadan ziyade ihtiyaçların beraberinde getirmiş olduğu bir artı üründür. Batı medeniyetleri modern çağ ile birlikte artan ihtiyaçlarını karşılayabilmek için devlet yapılanması içerisindeki hızını arttırmıştır. Örneğin Askeri ihtiyaçların karşılayabilmek için yeni askeri okullar açarken coğrafi keşiflerle beraber gelen zenginliği yönetebilmek için bankacılık sistemini geliştirmiştir. Hızla artan ihtiyaçlara hızla cevap verebilmek Batı medeniyetinin modernleşme yarışında ileride olmasının asıl sebebidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu bu hıza ulaşamayacaktır. Batı medeniyeti yaklaşık dört asırlık bir aydınlanma yaşamış ve din ile devlet işlerini birbirinden ayırabilmiştir. Seküler kurumlar yeni ihtiyaçlara cevap verebilmek için daha esnek hareket edebilmektedir. Ancak dini kurumlar esneklikten uzaktırlar ve dönüşüm yaşayabilmeleri için büyük devrimlere ihtiyaçları vardır. Osmanlı İmparatorluğunda ise devletin dini anlayışı hukuktan vergi sistemine kadar kendisini hissettirmektedir. Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğunda sultanlar halife sıfatına sahip olmalarına rağmen içkiye yaklaşım gibi bazı konularda seküler kalabilmişlerdir. Bu sekülerlik daha çok sultanın kendi kişiliğine bağlı kalmıştır. Ancak Batıya kıyasla din ile devlet yapılanmasının bağlantısı yine de oldukça

fazladır. Sultan III. Selim döneminden başlattığımız modernleşme süreci ile birlikte Osmanlı devlet yapılanmasında gerek dini gerekse örfi tabular yıkılmaya başlanmıştır. Ancak bu süreç oldukça uzun sürecektir. İhtiyaçları karşılamadaki hızın düşük olması ve Batı medeniyetlerinin hızının fazla olması nedeniyle modernleşme yarışındaki Doğu ve Batı arasındaki makas Batının lehine giderek daha da açılacaktır. Batı modernleşmesinin talepkarı Batı devletleri değil Batı halklarıdır. Batı medeniyetinin mensupları Osmanlı tebaasına nazaran talepleri farklıydı. Örnek olarak bir İngiliz 18. asırda buhar gücüne aşınayken Osmanlı vatandaşı mahsül alabilmek için yağmur beklemekteydi. Aynı çağ içinde birbirlerine yakın toplumlar farklı birer döneme aittiler. İnsani haklarını kazanmış ve birey olarak değerli olan Batı medeniyetine mensup kişiler zenginliklerini arttırmanın talebindeyken Osmanlı tebaası sosyal haklarını kazanma uğraşındaydılar. Toplumların bu farklı beklentileri modernleşmenin hızını ve seyrini direkt belirleyen bir unsurdur. Artı olarak Osmanlı modernleşmesi direkt yönetici elit sınıfın talebiydi. Ve sadece elit bir kısmın talebinin genel kitleye ulaşması elbette belirli bir zaman istemekteydi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunu özellikle Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati ile birlikte Avrupa'nın ihtişamını yerinde inceleme fırsatı bulduktan sonra aradaki fark kavrayıp blöf yapmaya itmiştir. (Gürkan, 2019). Daha önce bu çalışmada da değinildiği gibi büyük sarayların yapı kudretli donanmaların kurulması Batıya karşı yapılan blöfün birer argümanıdır.

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı Aydınlanma Felsefesinin eksikliğini yaşamaktadır. Avrupa merkezli modernleşme Aydınlanma Felsefesi ile birlikte ordu, ekonomi, kültür gibi modernleşmenin etki altına aldığı kalemlerin hepsini ayrı birer bilim olarak ilerlemesini sağlamıştır. Avrupa'da ordu bir bilim olarak görüldüğü için modern anlamda silahlar üretilebilmiştir. Ekonomi bir bilim olduğu için modernleşmeyi sürekli finanse edebilecek bir sistem geliştirilebilmiştir. Osmanlı ise bu bilimlerin hepsinden uzaktır ve açığı kapatması uzun yıllar alacaktır. Burjuva mantık olarak paranın talepkarı olduğu için, yeniliklere göre şekillenmesi daha kolay olacaktır. Osmanlı modernleşmesinin müsebbibi Osmanlı elit sınıfı ve Batı modernleşmesinin müsebbibi burjuvanın modernleşmenin yeni güçler-fırsatlar getireceği konusunda hemfikir olmalarına rağmen Osmanlı ileri gelenleri modernleşme hamlelerini kendi mevcut konumlarını korumak için kullanmaya çalışmışlardır. Batı burjuvası ile daha fazlasını isteyerek coğrafi keşifleri, buharlı

makineleri getirecek olan sürecin başlamasına vesile olmuşlardır. (Karadaş, 2011: s.80-100). Felsefi altyapının eksikliği Osmanlı modernleşmesini Avrupa modernleşmesine karşı bir alternatif veya rakip olmasını engellemektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun tüm bu nedenlerden dolayı Avrupa'daki gelişmeleri doğru okuyamadığından da bahsedebiliriz. Nitekim Der Floh'un 25 Nisan 1874 yılında yayınladığı karikatür, Osmanlı'nın Sultan Abdülaziz'in ziyaretleri sonrasında kazandığı özgüvenin de yersiz bir yanlış yorumlama sonucu olduğuna vurgu yapmaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 82).

Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirmiş olduğu Avrupa seyahatinde kendisine gösterilen hürmet Osmanlı ileri gelenlerini blöf yapmak konusunda teşvik etmiş olabilir. Avrupa seyahati ile anlaşılan bir kaçınılmaz vardır. Osmanlı İmparatorluğunun Batı medeniyetleri ile arasında olan modernleşme farkını kısa süre içerisinde kapatması imkansızdır. Mikro anlamda bakıldığında Osmanlı modernleşmesi kendisine sunulan şartlar doğrultusunda başarılıdır. (Gürkan, 2019) Ancak Batı modernleşmesinin yeni talepleri Osmanlı İmparatorluğunun varlığını tehdit edecek vaziyete geldiği için Osmanlı'nın modernleşme için gerekli zamanı fazla değildir. Bunun sonucu da yamalanma ve blöfü zorunlu kılmıştır. Kikeriki dergisi, 09 Eylül 1875 yılında yayınladığı bir karikatüründe Osmanlı'nın bu blöfünde elinin zayıf olduğuna değinmektedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 114).

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine kadar Osmanlı İmparatorluğu hasta adam olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı hanedanını görmemiş Avrupa halkları için Osmanlı sultanı "yaşlı ve çirkin" olarak tanımlanmaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 16). Köseoğlu'nun ve Özenç'in Kikeriki Dergisinden alıntıladığı karikatürde Osmanlı çarıklı berbat bir halde iken Batı medeniyetlerinin bulunduğu medeniyet seviyesini algılamaya çalıştığı tasvir ediliyor. Ancak aynı Kikeriki Dergisi Sultan Abdülaziz'in seyahati boyunca gösterilen ilginin karşısında ise şaşkınlığını gizleyemiyor. Özellikle Sultan Abdülaziz'in Viyana gezisindeki ihtişamlı karşılaştırma ile geçmişe yönelik bir karşılaştırma yaptığında bu ihtişamın nedenini anlamakta zorluk çektiğini ifade ediyor. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 38-46). Yine Kikeriki'den alıntılanan iki karikatürde görüldüğü gibi Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati hem Osmanlılar için hem de Avrupalılar için beklenmedik bir ihtişam içerisinde gerçekleşmiştir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 38-46). Sultanın gittiği

bütün ülkelerde ihtişamlı karşılanmasının nedenlerinden birisi ilk ayak bastığı toprak olan Fransa'dan diğer ülkelerin geri kalmak istememesi bir diğeri de ilk kez bir Osmanlı sultanını ağırlamış olmanın getirdiği sembolik değerdir. Ancak bu durum Batı kamuoyunda “hasta adam Osmanlı” algısının yıkılmasına da vesile olacaktır. Tabi bu durumda sultan Abdülaziz'in heybetli görüntüsünün de etkisinin olduğu doğrudur. Sultanın Avrupa ziyareti ile birlikte Avrupa'da esas hasta adamın kendileri olduğu konusunda düşünceler de doğmuştur. Özellikle Sultanın Avrupa kraliyet aileleri ile çok yakın ilişkileri, bunda Fransa kraliçesi Eugenie ile arasında ilişki olduğu dedikodusunun etkisi büyüktür (Asuero, 2004; s.100-142.) (Bardakçı, 2009.) ve Avrupa'dan büyük oranda iktisadi olarak destek bulup dönme ihtimali Batı kamuoyunda eleştirilere neden olmuştur. Kikeriki'ye göre bir zamanlar Türklerden kurtulduğu için kutlama yapan Avrupa'nın şimdi Türkler geliyor diye kutlama yapması anlaşılabilir bir durumdur. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 64-69). Avrupa seyahati sonrasında Osmanlı İmparatorluğu hasta adam imajından kurtulup tekrardan özgüvenini kazanarak dönecektir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 115). Ancak döndüğünde ise özgüven kazanmanın Batı medeniyetlerini modernleşme yarışında yakalamak için yeterli olmadığı anlaşılacaktır. Figaro'nun 12 Aralık 1868 yılındaki çizimdeki Osmanlı tasvirindeki gibi Osmanlı sultanının ve İmparatorluğun kazanmış olduğu özgüven çok uzun sürmeyecektir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 21). Aslına bakılırsa bu özgüven şaşkınlığı da beraberinde getirecektir. Osmanlı İmparatorluğu, kazanılan özgüvenin arkasını doldurabilecek ne modernitenin desteklediği güçlü bir orduya sahiptir ne de kendisini döndürebilecek olan bir ekonomiye. Figaro'nun 29 Haziran 1867 tarihinde yayınlamış olduğu karikatür de kazanılan özgüvenin arkasının desteklenmediğinin vurgusunu yapmaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 28).

Osmanlı patrimonial sisteminde kendisine özgü bir şekilde sıfırdan kurumsallaştığı istisna kurumlardan birisi yeniçeri ocağıydı. Ancak yeniçeri ocağının son dönemlerinde imparatorluğa nelere mal olduğu daha önce detaylandırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu yeniçeri ocağındaki gibi sıfırdan bir sistem üretmekte değil ama sentezleme yapabilmekte oldukça başarılıdır. (Gürkan, 2019). Osmanlı İmparatorluğu da tıpkı diğer konularda olduğu gibi bir sentez olarak Batı modernleşme sürecinin kıyısında şekillenmiştir. (Akgül, 2002; 357-370 Ancak bu şekillenme Batı modernleşmesinin görselliğinden yani son ürününden ibarettir.

Osmanlı modernleşmesi başlangıcında da Batıya modernleşme sürecinin sunmuş olduğu ihtişamdaki etkilenmiş sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden sonra da aynı ihtişamdaki etkilenmeye devam etmiştir. Osmanlı modernleşmesini başlangıç gelişme ve sonuç olarak üç evreye ayırarak olursa gelişme evresini diğer ikisinden ayrı değerlendirmek doğru olacaktır. Gelişme evresinde daha çok Batı medeniyetinin modernleşme sürecindeki felsefi yaklaşım anlaşılmalı çalışılmış kültürel değişikliklere gidilmiştir. Bir sonraki bölümde detaylandırıldığı gibi İslami tabular tartışılmaya başlanmıştır. (İnan, 2012: s. 33-49). Osmanlı modernleşmesinin gelişme evresini bitiren olay Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşüdür. Batı medeniyetleri için gelişme evrimi yaklaşık dört asır sürmüşken Osmanlı İmparatorluğunun ki seyahatten önce henüz yaklaşık iki asırlık bir birikime sahiptir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa'da incelemeleri ile birlikte Batı medeniyetlerinin modernleşme seviyesine ulaşılması oldukça zordur. Somutlaştırmak gerekirse Osmanlı modernleşmesi emekleme aşamasındayken batı modernleşmesi buharlı makinelerin verdiği güç ile hızla ilerlemektedir. Sultanın Avrupa seyahati sonrasında da yapılacak tek şey blöftür ve Osmanlı İmparatorluğu da böylece modernleşmenin gelişme evresini sonlandırıp sonuç evresine geçiş yapmıştır. (Gürkan, 2019) Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatini ve modernleşme hamlelerini yakinen takip eden Figaro Dergisi, 29 Nisan 1876 tarihindeki bir karikatüründe Sultan Abdülaziz'in modernleşme sürecinin başarılı olacağına inancını kaybettiğini vurgulamaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 137).

SONUÇ

Sultan III. Selim ile birlikte Osmanlı modernleşmesi, tüm engellemelere rağmen çağın yakalanabilmesi adına ümit vaat eden bir halde başlamıştır. Modernleşmenin önündeki engeller ne yazık ki bir anda atlanabilecek kadar basit değildi. İlk olarak mücadele edilmesi gereken engel Osmanlı'nın kendisini Batıya karşı tanımlamasındaki, sırasıyla "üstün" akabinde de "aşağı" olarak konumlandırmasıydı. Üstün olarak tanımlanan konumun yıkılması aslına bakılırsa kolay olan taraftır. Zaten akan zaman zarfında kaybedilen savaşlar, savaşların neden olduğu ekonomik çöküntünün klasik Osmanlı iktisadi sistemi ile kapatılmayışı ister istemez Osmanlı İmparatorluğunun tüm kesimlerinde bir şeylerin yolunda gitmediği algısının oluşmasına neden olmuştur. Batı medeniyeti de modernleşme sürecinin lokomotifini olmuş ve çağın gerekliliği olan hammadde, yeni ekonomik pazar gibi ihtiyaçlarını giderebilmek için Doğu medeniyetine karşı yeni talepler veya baskılar oluşturmuştur. Batı ve Doğu medeniyetleri birbirleri ile ilk iletişimlerini modern çağ ile birlikte kurmamışlardır. Ancak bu iki medeniyet arasındaki ilişki modern çağ ile birlikte, karşılıklı etkileşimden bir tarafın diğer taraftan talepte bulunduğu bir hale dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu açısından bu dönüşüm kolay kabul edilebilen bir süreç değildi. Osmanlı klasik dönem için düşünüldüğünde medeniyet inşası sürecinde oldukça başarılı bir imparatorluktu. Osmanlı'nın kendi medeniyet algısına körü körüne sarılması, Batının yeni bir tarih yazımını başlatmasına sebebiyet evren hümanizm, Rönesans, reform gibi olayları kaçırmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Batı dünyasının silüetini baştan değiştiren bu olayların bir şekilde dışında kalmıştır. Ancak Fransız Devriminin imparatorluklar açısından yıkıcı sonuçlarından kaçınmak ne yazık ki mümkün olamamıştır.

Fransız Devriminin yıkıcı etkilerinin Osmanlı İmparatorluğuna ulaşması ile birlikte modernleşmenin artık bir mecburiyet olduğu anlaşılmıştır. Bu dönem ile birlikte Osmanlı geleneğini savunanlar ile birlikte modernleşme fikrini savunanlar arasındaki iktidar savaşını Osmanlı modernleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kalemiye sınıfı kazanacaktır. Kalemiye sınıfının iktidarı ele geçirmesi modernleşme anlamında daha büyük adımların atılmasını sağlayacaktır. Çünkü kalemiye sınıfına mensup olanlar kısmen de olsa modern anlamda eğitim almışlardır veya bizzat diplomatik görev ile Batı dünyasına giderek ya da yabancı kaynaklı yayınları takip ederek modernleşme sürecinin pike noktasında olan Batı dünyasından haberdar

olmaktadırlar. Batı dünyasından haberdar olan bu sınıfın Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalmayacakları beklenmekteydi ve öyle de oldu. Her ne kadar Batı dünyasının inisiyatifi ile ilan edildiği düşünülse de Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi Osmanlı klasik devlet yönetiminin çehresini değiştirecek olan fermanlar, Kalemîye sınıfının modernleşme çabasının birer ürünüydüler. Kalemîye sınıfına mensup genç bürokratlar beklenmedik bir şekilde Osmanlı modernleşmesi için büyük başarılarla imza atacaktırlar.

Sultan Abdülaziz, iktidara geldiğinde klasik Osmanlı gelenek anlayışı yıkılmış modernleşme artık kendi geleneğini oluşturmuştur. Abdülaziz'in modernleşme taleplerinin karşısında seleflerine nazaran büyük engeller bulunmamaktadır. Modernleşebilmek için artık başarısını kanıtlamış bir bürokrasi sınıfı Abdülaziz'in emri altında bulunmaktaydı. Selefî Abdülmecid döneminde Rusya'ya karşı kurulan ittifak ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin denge politikasına tabiydi ve Abdülmecid Batı medeniyetinin üyeleri ile dostane ilişkiler kurmayı başarabilmişti. Abdülmecid döneminin diplomatik mimarları Fuad Paşa ve Ali Paşa gibi iki kudretli paşada Sultan Abdülaziz'e tecrübelerini aktarabilecek potansiyelدهydiler. Sultan Mahmud döneminin en büyük problemi olan Mısır sorunu halledilmiş gözükmekteydi. Sultan III. Selim döneminde kurulan ve halefleri tarafından geliştirilen askeri okullar ve fabrikalar, sanayi devrimini kaçırmış olan Osmanlı'nın adına, Batı dünyasının birkaç adım gerisinden gelse bile, önemli işlere imza atmaya başlamışlardı. Ancak tüm bu olumlu havaya rağmen Osmanlı İmparatorluğu modernleşme yarışında hala oldukça gerilerdeydi. Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık olarak iki asır boyunca modernleşme yarışında Batı medeniyetleri seviyesine gelmek için çabalamaktaydı. Artık modernleşmenin kendi geleneğini oluşturabileceği kadar uzun zaman geçmişti. Ancak buna rağmen elle tutulur bir başarı elde edilememişti. Bu süreç içerisinde imparatorluğun çehresi değişmişti. Ancak hala bir şeylerin eksik kaldığı biliniyordu.

Osmanlı bütün modernleşme sürecini Batı'nın üstünlüğüne karşı duyduğu hayranlık ile yürütmüştü. Bu durum Batıda var olan bir şeyin direkt Osmanlı ülkesine kopyalanmasına neden olmuştu. Oysa Batı medeniyeti Osmanlıların hayran olduğu seviyeye ulaşabilmek için devlet sistemlerini laikleştirmişler, rivayete dayalı bilgi kaynaklarının yerini araştırmaya ve geliştirmeye dayalı bilgi kaynaklarına

bırakmışlar, sanayi devrimi ve coğrafi keşiflerin sonucu olarak ekonomilerini düzene sokmuşlardı. Tüm bu detaylar Batı medeniyetine güçlü bir ordu sunmaktaydı. Oysa Osmanlı modernleşme anlayışı direk ordunun modernleştirilmesi üzerinden başlamıştı. Batı medeniyetinin modernleşme sonrasında ulaşabildiği bir konuma Osmanlılar, Batının yaşadığı sancılı dönemleri atlayarak ulaşmayı hedefliyorlardı. Bu durumun sonucu olarak da Osmanlı İmparatorluğunun giriştiği bütün modernleşme hamleleri gerekli fikri altyapıya sahip olmadıkları için başarıya ulaşamıyorlardı. Bu açığı kapatmak için Batı medeniyetlerinden bilirkişiler getirilse de Osmanlı İmparatorluğu modernleşme yarışında o kadar geride kalmışlardı ki altyapıyı oluşturacak zamanlarının olmadığını düşünüyorlardı. Bu yüzden Batı medeniyetlerinin etkisi altında kopyalama modernleşme inşasına devam ettiler.

Osmanlı modernleşmesinin iflası da Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahatinin sonrasına denk gelmektedir. Osmanlı modernleşmesi toplumdaki değil yönetici kesimden gelen talepler sonucunda başlamış ve devam etmektedir. Bu yüzden Sultan Abdülaziz, İmparatorluğun en üst makamındaki isim olduğu için modernleşme hakkındaki kişisel düşünceleri Osmanlı modernleşmesinin yönünü belirleyecektir. Sultan Abdülaziz, Avrupa'ya ayak basan ilk İslam Halifesi ve Osmanlı Sultanı olarak ihtişamlı bir şekilde karşılanmıştır. Ancak bu durum Sultan Abdülaziz'in Avrupa'nın modernleşme yarışında Osmanlı'ya göre ne derece ileride olduğunu gözlemlemesine engel değildir. Avrupa seyahati boyunca orduları ve donanmaları incelemiş, diplomatik ilişkiler kurmuş, devletlerin idari yapılanmalarını gözlemlemiş, ekonomik bağlantılar kurmaya çalışmış ve sanatsal faaliyetlere katılmıştır. Kısacası Batı medeniyetinin modernleşme düzeyinin her alanda nerelere ulaştığı hakkında fikir sahibi olabilmıştır. Bu seyahatin Sultan Abdülaziz'de kaybedilecek zamanın olmadığı duygusunu oluşturması muhtemeldir. Seyahat dönüşü yine büyük bir hata yaparak modernleşme için gerekli fikri altyapıyı oluşturacak hamleleri hızlandırmak yerine Avrupa'yı taklit edecek şekilde Avrupa'dan modernleşme satın almaya hız vermiştir. Osmanlı ekonomisi Kırım savaşından o güne kadar dış borçlanmalar ile varlığını devam ettirmektedir. Sultan Abdülaziz'de Avrupa'dan aldığı borç paralar ile birlikte yine aynı Avrupa'dan modernleşme satın almaktadır. Taşıma suyla değirmenin dönmediği gibi Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesi kopyalama yoluyla daha fazla varlığını devam ettiremeyerek, Osmanlı ekonomisi gibi iflas etmiştir. Osmanlı modernleşmesinin başlangıcından önce Avrupa ile tanışmış olan

Ahmed Resmi Efendi'nin Avrupa'nın modernleşmesinin ileri düzeyi karşısında yaşamış olduğu şaşkınlığın aynısını asırlar sonrasında Sultan Abdülaziz'de Avrupa seyahatinde yaşamıştır. Sultan Abdülaziz'in modernleşebilmek veyahut daha basit bir ifadeye Batı'nın seviyesini yakalayabilecek bir devlet nizamı oluşturma çabaları bir bilgi ve felsefi temelden yoksun olduğu için bataklıkta çırpınmaktan farklı bir etki oluşturamamıştır.

EKLER

1. Karikatürdekiler soldan başlayarak sırasıyla Fransa, Rusya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğunu temsil etmektedir. Königrats savaşı sonrası Avrupalı devletlerin halini gösteren karikatürde Osmanlı tiplemesinin yaşlı ve silaha yatkın olmayan görüntüsü dikkat çekmektedir. Figaro 21 Temmuz 1866. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 16).

2. Karikatürde gerçek “hasta adamın” kim olduğuna dair bir eleştiri bulunmaktadır. Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatinde Sultana karşı gösterilen iltifat, hasta adam algısının yıkılmasına neden olacaktır. Kikeriki 8 Ağustos 1867. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 38).

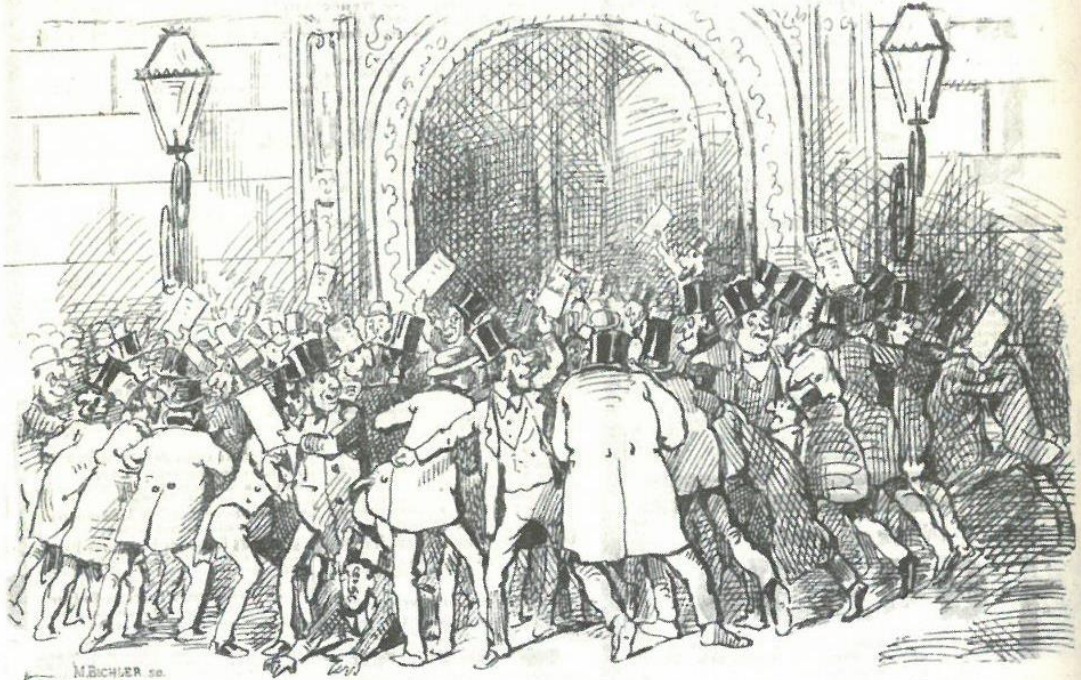
3. Karikatürde Fransız Kraliçesi Eugenie ve Sultan Abdülaziz'in ilişkisi eleştirilmektedir. Yine bu karikatürde Osmanlı ilk karikatürdeki gibi hasta değil ihtişamlı bir görüntü ile sembolize edilmiştir. Figaro dergisinde 30 Ekim 1869 tarihinde yayınlanan bu karikatürün bir diğer özelliği "ilerleme ve gelişmenin" Türkler için ibadet sayıldığından bahsedilmesidir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 46).

4. Kikeriki 8 Eylül 1872 tarihli bir karikatür. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 64).

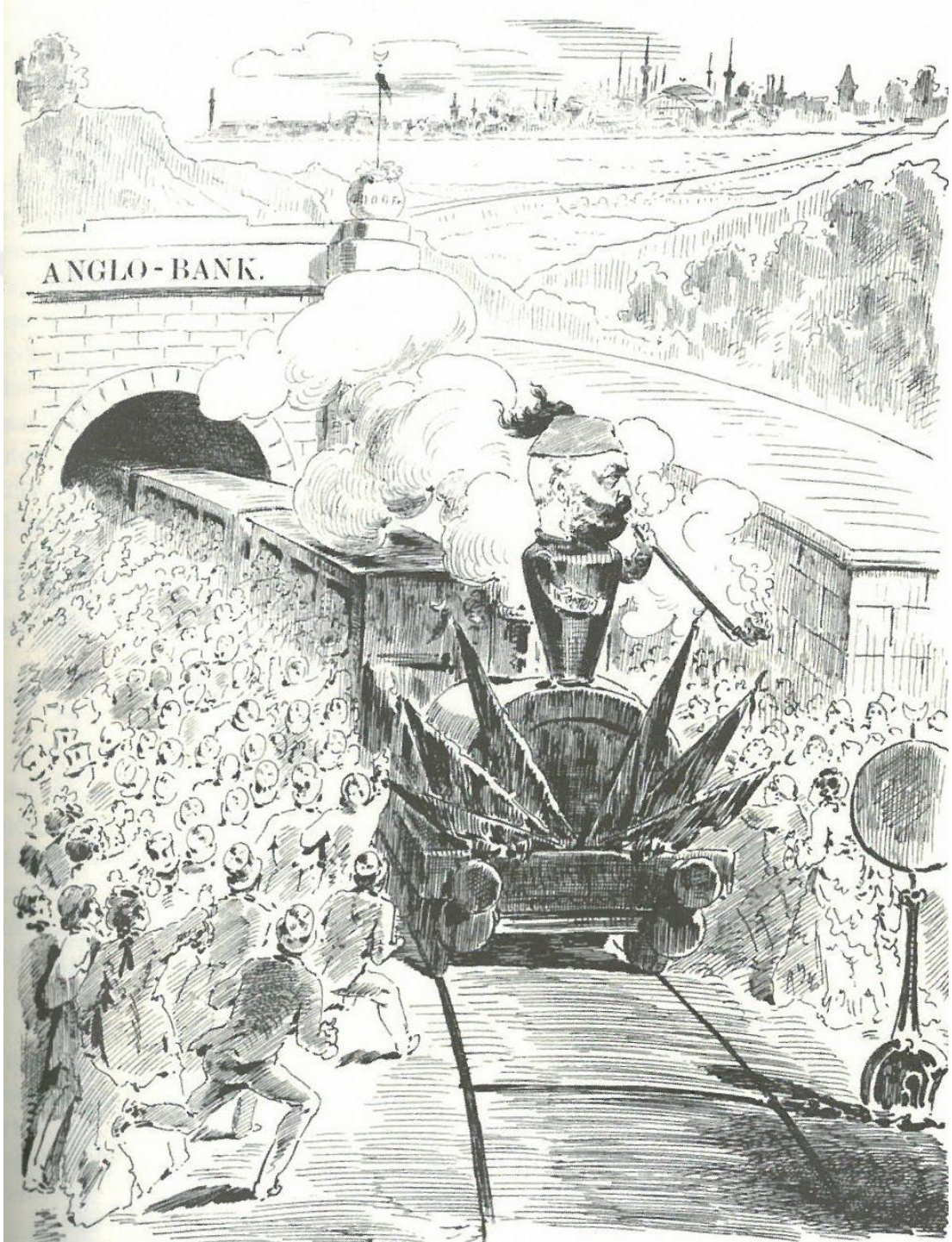

1683 yılında Viyanalılar Türklerden kurtulduğunda mutluydular.

...Ve şimdi 1872 yılında her şey Türkler için geliyor! Şimdi kimse Türksüz olmak istemiyor.

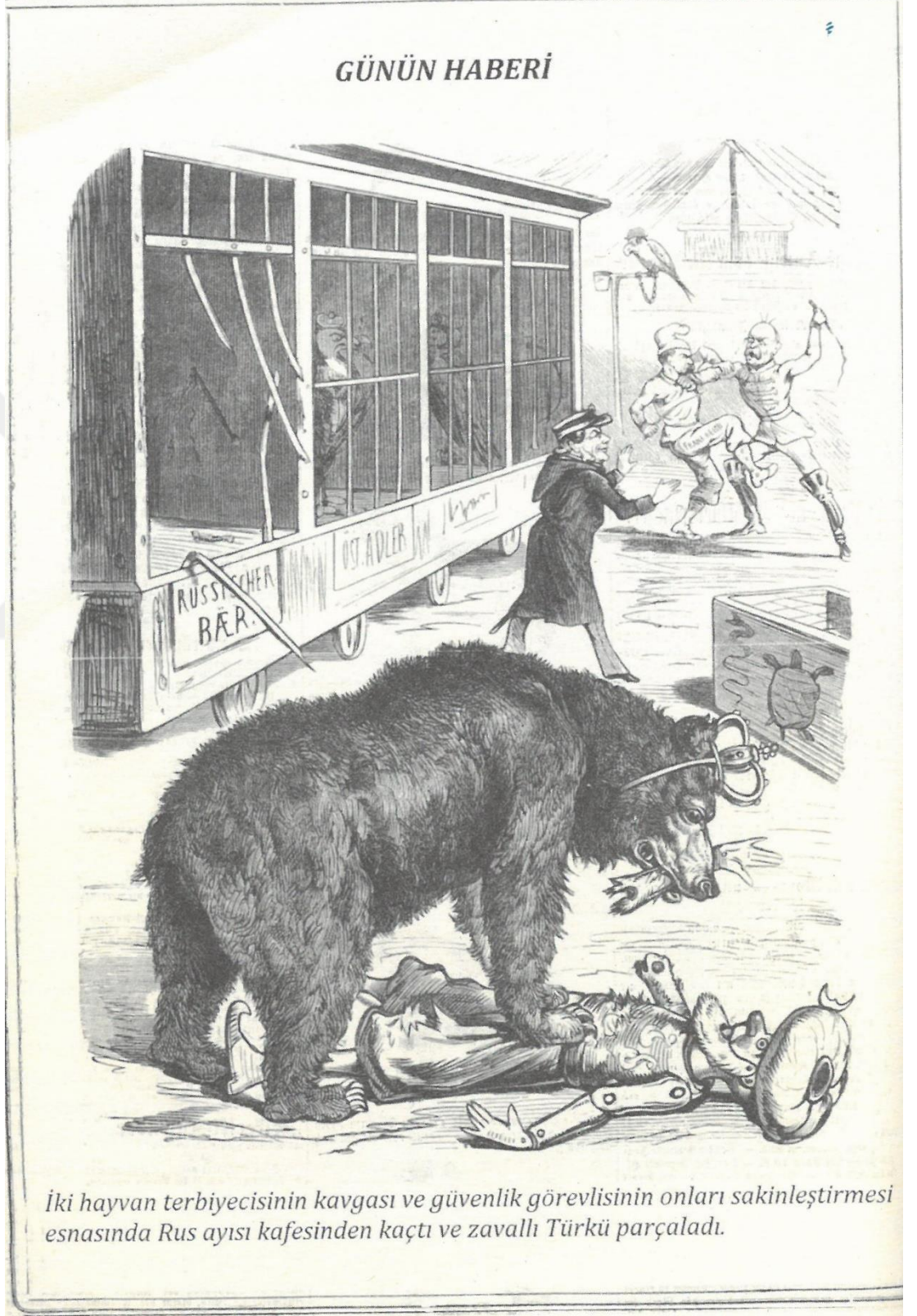
5. Die Bombe dergisinde 8 Eylül 1872 yılında yayımlanan bu karikatürde Türklerin vaktiyle kılıçlarla ele geçiremedikleri Avrupa'yı Sultan Abdülaziz'in ziyareti sonrasında ekonomik olarak ele geçirdiklerini belirterek Sultanın Avrupa gezisindeki başarılı ilişkilerini eleştirmektedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 69).

6. Figaro'da 11 Eylül 1875 yılında yayınlanan bu karikatürde Osmanlı İmparatorluğunun üzerinden "hasta adam" baskısını attığını ve tekrardan özgüven kazandığını ifade etmektedir. Sultanın galip bir pehlivan olarak gösterildiği bu karikatür aslına bakılırsa Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin özeti niteliğindedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 115.).

7. Figaro'nun Osmanlı Rus savaşından önce 1870 yılında yayımlanmış olduğu bir karikatürde Osmanlı İmparatorluğunun Rusya karşısında, Avrupalı yardımı olmadan ne durumda olacağını gözler önüne sermektedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 54).

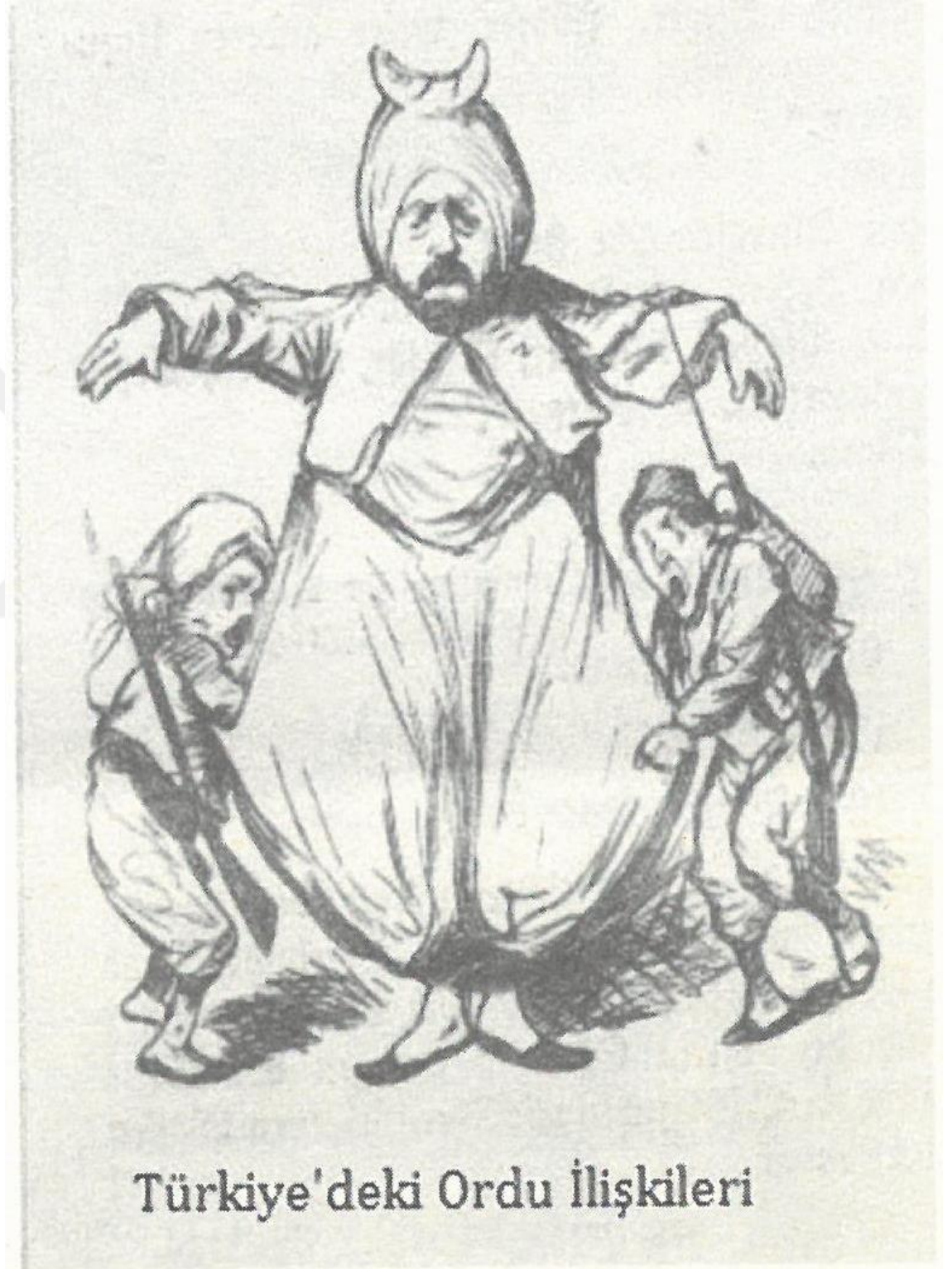

8. Figaro'nun 12 Aralık 1868 yılındaki çizimdeki Osmanlı tasvirindeki gibi Osmanlı sultanının ve İmparatorluğun kazanmış olduğu özgüven çok uzun sürmeyecektir. Ayrıca bu çizim Rusya'nın Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine bakış açısını da göstermektedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 21).

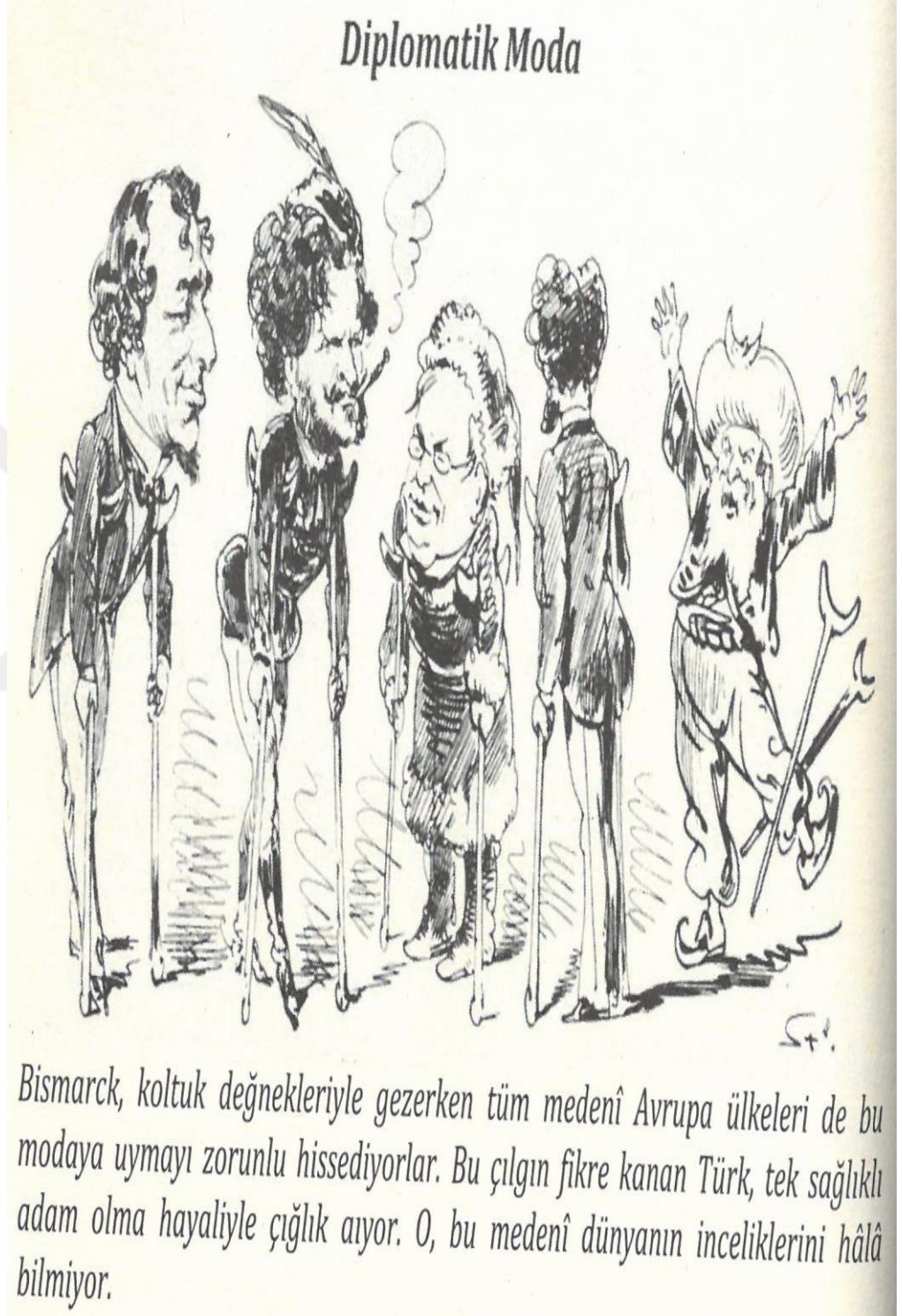

Pusudaki Ayı: Daha tam sarılmadı, daha debeleniyor. Bu yüzden geri çekiliyorum ta ki onu karşılık veremeyecek durumda yiyebilmek için.

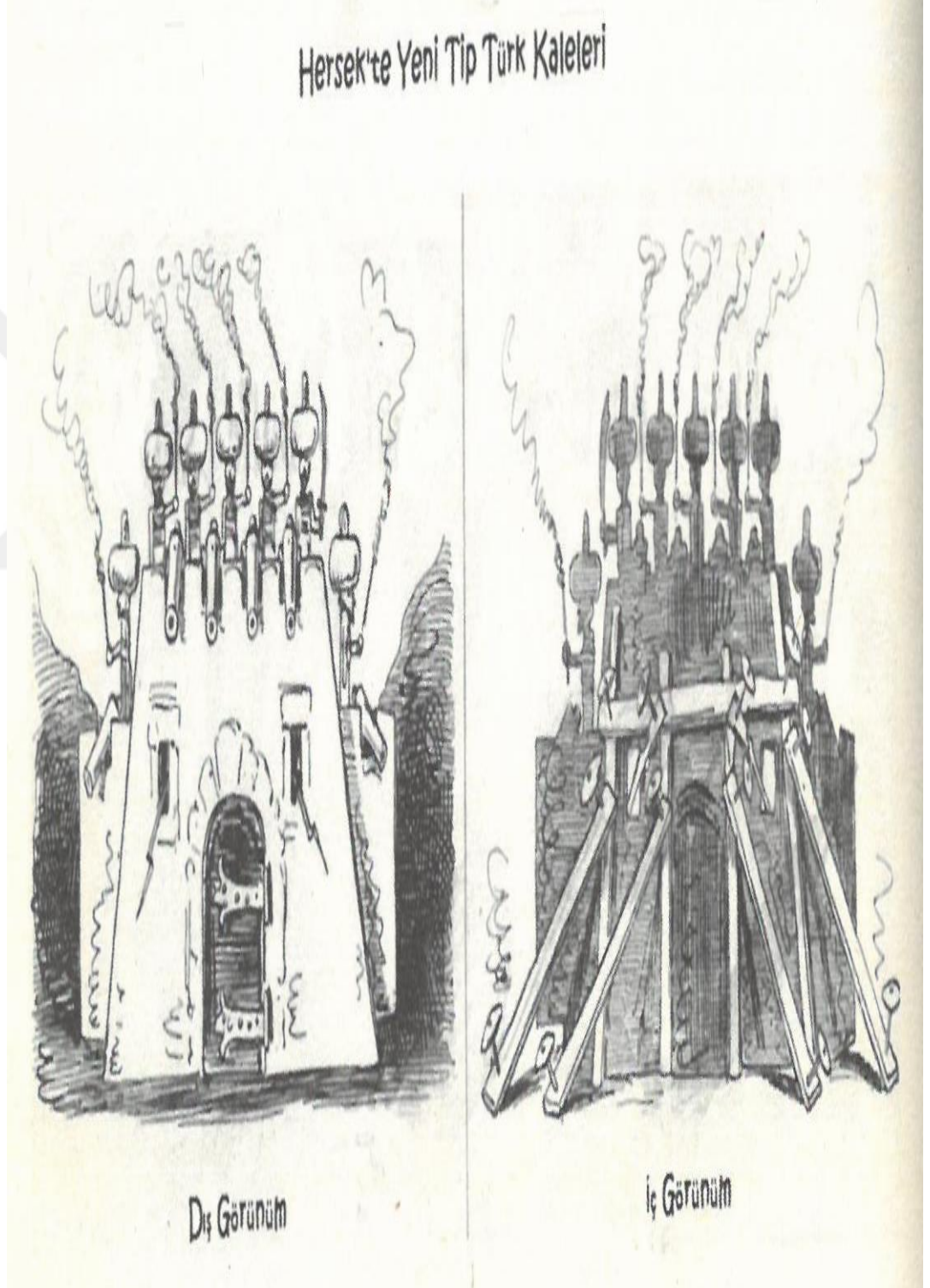
9. Figaro'nun 27 Nisan 1872 yılındaki karikatüründe ise Sultan Abdülaziz'in ordu için gerçekleştirmiş olduğu modernleşme hamlelerinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisi eleştirilmektedir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 63)

10. Der Floh'un 25 Nisan 1874 yılında yayınladığı karikatür, Osmanlı'nın Sultan Abdülaziz'in ziyaretleri sonrasında kazandığı özgüvenin de yersiz bir yanlış yorumlama sonucu olduğuna vurgu yapmaktadır

11. Kikeriki dergisi, 09 Eylül 1875 yılında yayınladığı bir karikatüründe Osmanlı'nın bu blöfünde elinin zayıf olduğuna değinmektedir. Ayrıca bu karikatür ile birlikte Osmanlı modernleşmesindeki yetersizlikler ve çağı yakalayamamış olmanın verdiği eksiklik göze çarpmaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 114).

12. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatini ve modernleşme hamlelerini yakinen takip eden Figaro Dergisi, 29 Nisan 1876 tarihindeki bir karikatüründe Sultan Abdülaziz'in modernleşme sürecinin başarılı olacağına inancını kaybettiğini vurgulamaktadır. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 137).

-Ama majesteleri bu para askerler içindi. Parayı böyle nasıl sokağa atarsınız?

-Ne farkı var ki. Bizi de böyle harcayacaklar.

13. Kikeriki'nin 30 Nisan 1876 tarihli "Türk Ahlakı" adlı karikatürü ise Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra, Sultanın modernleşme hamlelerine ve özellikle Avrupa seyahati sonrası Sultanın içinde bulunduğu israf hali ağır bir şekilde eleştirilmiştir. (Köseoğlu ve Özenç, 2014: s. 138).

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Adanır, Fikret (2011). Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri, Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Kalmış Osmanlı İmparatorluğu. Ed. Suraiya Faroqhi. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Adivar, Abdülhak Adnan (1982). Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul: Remzi Kitap Evi
- Akçura, Yusuf (2014) Üç Tarz-ı Siyaset. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgül, Mehmet (2002) Türkiye'de Din ve Değişim Bir Erol Güngör Çözümlemesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, Virginia (1997). Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi. (Çev. Özden Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aksan, Virginia (2011) Savaş ve Barış, Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Kalmış Osmanlı İmparatorluğu (Çev. Fethi Aytuna). Ed. Suraiya Faroqhi. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aksüt, Ali Kemali (1944). Sultan Aziz'in Nısır ve Avrupa Seyahati. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Asuero, Pablo Martin (2004). Mavi Sütunlu Saray (Çev. Yıldız Ersoy Canpolat). İstanbul: Dost Kitapevi.
- Başgil, Ali Fuad (2007). Din ve Laiklik. İstanbul: Yağmur Yayınları
- Bauman, Zygmunt (2017). Akışkan Modernize (Çev. Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2018). Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik (Çev. F. Doruk Ergun). İstanbul: Say Yayınları.
- Beaud, Michel. (2015). Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010. (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Berger, Peter L., Brigitte Berger, Hansfried Kaellner (2000). Modernleşme ve Bilinç. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1975). Türk Düşününde Batı Sorunu. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, Niyazi (2002). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, Tanıl (2017). Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İsmail (2007). Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. İstanbul: Can Yayınları.

- Çavdar, Tefvik (1995). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Çulhaoğlu, Metin. (2002b). Doğruda Durmanın Felsefesi: Seçme Yazılar: 1970-2000 (Cilt: 2). İstanbul: YGS Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1964). Osmanlıca Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü. Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Eagleton, Terry. (1996). İdeoloji. (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erhan, Çağrı (2015). Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri. Ankara: İmge Kitabevi.
- Engin, Vahdettin (2016). Mekteb-i Sultani. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya (2010). Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya (Çev. Ayşe Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, Suraiya (2011) Giriş (Çev. Fethi Aytuna). Geç Kalmış Osmanlı İmparatorluğu (Çev. Fethi Aytuna). Ed. Suraiya Faroqhi. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Findley, Carter V. (2016). Modern Türkiye Tarihi (Çev. Güneş Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Giddens, Anthony. (1994). Modernliğin Sonuçları. (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, Nilüfer (1991). Modern Mahrem. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2004). Batı Dışı Modernlik: Kavramı Üzerine, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme Batıcılık. Ed. Tanıl Bora, Bülent Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hayta, Necdet, Uğur Ünal (2017). Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri. Ankara: Gazi Kitabevi
- Hobsbawn, Eric J. (2003). Devrim Çağı 1789-1948 (Çev. Jülide Ergüder, Alaeddin Şenel). Ankara: V Yayınları.
- Hobsbawn, Eric J. (2009). Fransız Devrimine Bakış- İkiyüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları (Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İnalcık, Halil (2016). Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, Halil (1963). Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jeanniere, Abel (2000). Modernite Nedir? Modernite Versus Postmodernite. Ed. Mehmet Küçük. Ankara: Vadi Yayınları.

- Kahraman, Hasan Bülent. (2002). Post Modernite ile Modernite Arasında Türkiye. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kara, İsmail (2016). Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (ty). Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (ty). Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (ty). Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal (2002). Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, (Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal (2013). Kısa Türkiye Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kennedy, Paul (2008). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Çev. Birtane Karanakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kınlı, Onur (2006). Osmanlıda Modernleşme ve Diplomasi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1986). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Köseoğlu, Mehmet, Neşet Gökhan Özenç (2014). Viyana Basını Politik Karikatürlerinde Sultan Abdülaziz Devrinin Aksi. Samsun: E Yazı Yayınları.
- Lee, Stephan J. (2012). Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789 (Çev. Savaş Aktul). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lee, Stephen J. (2014). Avrupa Tarından Kesitler (Çev. Ertürk Demirel). 1789-1980. Ankara: Dost Kitabevi.
- Lewis, Bernard (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2017). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (1995). Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist. İstanbul: İletişim Yayınları

- Murphey, Rhoads, (2007) Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700, Çev. T.Akad, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Neumann, Christoph K. (2011). Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler (Çev. Fethi Aytuna). Geç Kalmış Osmanlı İmparatorluğu (Çev. Fethi Aytuna). Ed. Suraiya Faroqhi. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Okumuş, Ejder, Ahmet Cihan, Mustafa Avcı (2006). Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme. İstanbul: ARK Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1995). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Hil Yayınevi.
- Ortaylı, İlber (2016). Osmanlı Toplumunda Aile. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öğreten, Ahmet (2014). Nizam-ı Cedide Vairaskeri Layihalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pultar, Gönül (2007). Türk Bilim Adamlarının Bakış Açısından İslam ve Modernite. İstanbul: Remzi Kit
- Rude, George (2015). Fransız Devrimi (Çev. Ali İhsan Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakal, Fahri (2013). Tarih Yazımında Temel Kavramlar, Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji. Ed. Ahmet Şimşek. İstanbul: Tairhçi Kitabevi.
- Shayegan, Daryush (2014). Melez Bilinç (Çev. Haydun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Shayegan, Daryush (2014). Yaralı Bilinç (Çev. Haydun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Şayegan, Daryuş (2012). Batı Karşısında Asya (Çev. Derya Örs). Ankara: Sitare Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Haluk (1953). Asırlar Boyunca İstanbul. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Şengün, Ramazan (2014). Yerel Yönetimler. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Şirin, İbrahim (2009). Osmanlı İmgeleminde Avrupa. Ankara: Lotus Yayınları.
- Şirin, İbrahim (2015) Seyahatname, Hatırat ve Mektup, Tarih İçin Metodoloji. Ed. Ahmet Şimşek. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2015), Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017), Huzur, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tevfik, Ebuzziya (1973) Yeni Osmanlılar Tarihi, Yay. Haz. Ş.Kutlu. Hürriyet Yay., İstanbul.
- Tevfik Fikret (2012). Haluk'un Defteri. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

- Timur, Taner (2010). Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Therborn, Göran (1999). Modernlik yoluyla Modernliğe Giden Yolar. Postmodernizm ve İslam. Der. A. Topçuoğlu, Y. Aktay. Ankara: Vadi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (ty). Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (ty). Büyük Osmanlı Tarihi Cilt 6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Weber, Max (1997). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Çev. Nilay Köktürk). İstanbul: Hil Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2014). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

2. Yayınlanmamış Tez

- Karadaş, Yücel (2011). Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon, 1826-1918. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Karaer, Nihat (2003). Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, Sinan (2015). Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçükler, Osman Zahit (2016). Osmanlı Devleti'nde Eğitimde Modernleşme ve Encümen-i Daniş. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Türköz, Elif Nagihan (2019). Cumhuriyet Dönemş Türkiye Modernleşmesinde Fransız Jakobenizmi: Bir Etkinin Tarihsel ve İdeolojik Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

3. Makaleler

- Fidan, Serdal- Kamil Şahin- Fikret Çelik (2011) “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Birisi: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi) SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.113-128.
- Şirin, İbrahim (2017). “Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi” History Studies International Journal of History, (9), s.189-204.
- Timur, Taner (1984). “Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati” Tarih ve Toplum, (11), s.330-336.
- Ünal, Uğur (2002). “III. Selim Devrinde Kapıkulu Ocaklarının Islahı Çalışmaları” Askeri Tarih Bülteni, (52), s.167-179.

4. İnternet Siteleri

- Bardakçı, M. (2009). <https://www.haberturk.com/yasam/haber/147159-murat-bardakci-yazdi/> / 17.06.2019
- Eke, N. U. (2015). <https://dergipark.org.tr/download/article-file/157216/> / 15.06.2019
- Gürkan, E. S., (2019). <https://www.youtube.com/watch?v=uw8uj75Wg5g> / 14.06.2019
- Mcmullin, E. (2019). https://www.academia.edu/3842421/Galileo_Olay%C4%B1_Ernann_McMullin/ / 26.05.2019.
- Ortaylı, İ. (2011). <http://www.milliyet.com.tr/abdulaziz-in-ingiltere-ziyareti/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/27.11.2011/1467921/default.htm> / 21.05.2019.
- Ortaylı, İ. (2012). <http://www.milliyet.com.tr/en-ilginc-padisahlardan-biri/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/01.01.2012/1482825/default.htm> / 23.03.2019.
- Ortaylı, İ. (2018). <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/cok-konusulan-en-az-taninan-abdulmecid-han-40876276> / 27.03.2019.

5. Televizyon Programları

- Şengör, C., İlber Ortaylı, Ortaçağın Düşünce Dünyası, Habertürk: Teke Tek Özel, 7 Ocak 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Abdulkerim Buğrahan BULUT 02.08.1994'te Giresun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Giresun'da tamamladı. 2012 yılında Balıkesir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümüne kaydoldu ve 2016 yılında bu bölümden mezun oldu. 2016 yılında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

